INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Μια ολιστική ανάλυση της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα

Τριαντάφυλλος Πνευματικός

ΑΘΗΝΑ 2023

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Μια ολιστική ανάλυση της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα

Τριαντάφυλλος Πνευματικός

ΑΘΗΝΑ 2023

Μια ολιστική ανάλυση της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα

Μια ολιστική ανάλυση
της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-65-5

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.inegsee.gr
Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα
και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Design: Χριστίνα Λουλούδα
Σελιδοποίηση: Τέτη Σώλου
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Βαρβάρα Καρζή

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση
όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 3 «Παρεμβάσεις για τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» της Πράξης «Παρεμβάσεις για την ενίσχυση της εργασίας, των επαγγελμάτων και τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» με κωδικό ΟΠΣ 5043320, η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία 2014-2020».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή 7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι οικονομικές ανισότητες και οι επιδράσεις τους 9

2.1 Η έννοια των οικονομικών ανισοτήτων 9

2.2 Οι επιδράσεις των ανισοτήτων στην οικονομική ανάπτυξη 12

2.3 Η μέτρηση των οικονομικών ανισοτήτων 15

2.4 Οι επιδράσεις των εισοδηματικών ανισοτήτων 16

2.4.1 Οι επιδράσεις στην υγεία των ανθρώπων 18

2.4.2 Οι επιδράσεις στην εγκληματικότητα 19

2.4.3 Οι επιδράσεις της πανδημίας COVID-19 στις εισοδηματικές ανισότητες 19

2.5 Σύγχρονες τάσεις στην παγκόσμια κατανομή εισοδήματος 20

2.6 Οι εισοδηματικές ανισότητες εντός των χωρών 26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και τα αίτια εμφάνισής της 29

3.1 Μηχανισμοί διαιώνισης του φαινομένου των ανισοτήτων στην Ελλάδα 29

3.2 Τα μέτρα οικονομικής πολιτικής και τα αίτια εμφάνισης της κρίσης 31

3.3 Η δομή των εισοδηματικών ανισοτήτων στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης 34

3.4 Η σημασία του κοινωνικού μοντέλου της Ελλάδας στις εισοδηματικές ανισότητες 39

3.5 Οι επιδράσεις των κοινωνικών μεταβιβάσεων στις εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα τα χρόνια της οικονομικής κρίσης 42

3.6 Η επίδραση των φόρων και οι ανισότητες στην κατανομή του πλούτου 44
3.7 Η σημασία της αναζήτησης των αιτιών των οικονομικών ανισοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο..... 46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ποσοτική ανάλυση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στις ανισότητες στην Ελλάδα 47
4.1 Μεταβολές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας 47
4.2 Μεταβολές στην ανεργία της Ελλάδας 49
4.3 Μεταβολές στο επίπεδο φτώχειας της Ελλάδας 56
4.4 Διαχρονική εξέλιξη του εισοδήματος στην Ελλάδα 70
4.5 Διαχρονική εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα 79
4.6 Περαιτέρω ανάλυση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα 85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Επιπτώσεις των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα 93

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής 101

Βιβλιογραφία.....105

01

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εισαγωγή

Η συζήτηση για τις οικονομικές ανισότητες έχει αποκτήσει έντονο ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της εμφάνισης της οικονομικής κρίσης και των επιπτώσεων που προκάλεσε στις οικονομίες διάφορων χωρών. Στην Ελλάδα, οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης ξεκίνησαν ουσιαστικά από το 2009, έτος κατά το οποίο το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας έφτασε σε υψηλά επίπεδα, ξεπερνώντας ακόμα και τις πιο απαισιόδοξες προβλέψεις. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μείωση της αξιοπιστίας της χώρας στους οίκους αξιολόγησης και ταυτόχρονα δημιούργησε στους δανειστές της χώρας μια γενικευμένη τάση μαζικής πώλησης και απαλλαγής τους από τα ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου. Όπως ήταν αναμενόμενο, το κόστος δανεισμού της χώρας αυξήθηκε σε απαγορευτικό πλέον βαθμό, γεγονός που εμπόδισε την κυβερνητική πολιτική να αυξήσει τις κρατικές δαπάνες με σκοπό να τονώσει την εθνική οικονομία και να εξισορροπήσει την παρούσα κατάσταση δημοσιονομικής αστάθειας.

Οι αυξανόμενες χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας οδήγησαν στην επιβολή των Μνημονίων, τα οποία είχαν σημαντικές επιδράσεις στη λειτουργία της ελληνικής οικονομίας. Συνοπτικά, τα Μνημόνια περιλάμβαναν μια σειρά από μέτρα, όπως, για παράδειγμα, κάθετη μείωση των δημοσίων δαπανών, σημαντικές μειώσεις σε μισθούς και συντάξεις, περιορισμό ή κατάργηση επιδομάτων και λοιπών παροχών κ.λπ. Απώτερος στόχος των Μνημονίων ήταν η βραχυπρόθεσμη αύξηση των δημοσίων εσόδων και η άμεση μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος.

Αν και τα παραπάνω μέτρα είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πρωτογενούς πλεονάσματος το 2014, ταυτόχρονα είχαν δυσμενές αντίκτυπο στην ελληνική οικονομία, λόγω της τεράστιας πτώσης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) κατά 32,50%, κατά την περίοδο 2008-2013. Όπως είναι γνωστό, η μείωση του ΑΕΠ μιας χώρας συνεπάγεται αντίστοιχη μείωση στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών και

κατά συνέπεια οδηγεί σε συρρίκνωση της συνολικής οικονομίας της χώρας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας και τη μείωση του εισοδήματος για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ειδικότερα για την Ελλάδα, η ανεργία κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης αυξήθηκε με ραγδαίους ρυθμούς (από 7,8% το 2008 σε 27,5% το 2013), ενώ δραματική ήταν η μείωση στα επίπεδα εισοδήματος του πληθυσμού.

Η κατάσταση που διαμορφώθηκε στην ελληνική οικονομία και κοινωνία λόγω της οικονομικής κρίσης επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τις ανισότητες της χώρας. Σκοπός της παρούσας έρευνας αποτελεί η διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η έρευνα διαρθρώνεται ως ακολούθως: στο Κεφάλαιο 2 γίνεται βιβλιογραφική επισκόπηση του ζητήματος των οικονομικών ανισοτήτων, με αναφορά στις τάσεις που επικρατούν σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ στο Κεφάλαιο 3 διερευνώνται οι μηχανισμοί διαιώνισης των ανισοτήτων στην ελληνική οικονομία, καθώς και τα αίτια εμφάνισης της κρίσης στη χώρα μας, με εστίαση στα μέτρα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο επιβολής των Μνημονίων και στον αντίκτυπο που είχαν στην οικονομία και στην κοινωνία. Στο Κεφάλαιο 4 επιχειρείται μια ποσοτική ανάλυση με σκοπό τη διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, μέσα από την εξέταση μιας σειράς κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών. Συνεχίζοντας, στο Κεφάλαιο 5 αναλύονται οι επιπτώσεις των οικονομικών ανισοτήτων στη χώρα μας, ενώ στο Κεφάλαιο 6 καταγράφονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα έρευνα και προτείνονται μέτρα και πολιτικές για την άμβλυνση των ανισοτήτων.

02

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι οικονομικές ανισότητες και οι επιδράσεις τους

2.1 Η έννοια των οικονομικών ανισοτήτων

Το 1775, στην Ακαδημία της πόλης Ντιζόν στη Γαλλία, τέθηκε ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία το ερώτημα αναφορικά με το κατά πόσο οι παρατηρούμενες ανισότητες στον κόσμο είναι αποτέλεσμα κάποιου «φυσικού δίκαιου». Το ερώτημα τέθηκε από τον Jean-Jack Rousseau στο έργο του «Discourse of Inequality», το οποίο θεωρείται ένα από τα πρώτα δοκίμια τα οποία ασχολήθηκαν με το θέμα των ανισοτήτων. Στην ουσία, ωστόσο, τα βασικά ζητήματα τα οποία ενυπάρχουν στο παραπάνω ερώτημα είναι δύο: Το πρώτο σχετίζεται με τον προσδιορισμό της φύσης των ανισοτήτων, δηλαδή με το πώς προέκυψαν αυτές οι ανισότητες, και το δεύτερο αφορά την προσπάθεια εκλογίκευσης των ανισοτήτων, δηλαδή κατά πόσο οι ανισότητες αυτές είναι δυνατό να θεωρηθούν «φυσιολογικές». Ξεκινώντας από αυτή την αρχική ιστορική τοποθέτηση του θέματος των ανισοτήτων, μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα γίνεται προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας των οικονομικών ανισοτήτων, ως μιας από τις σημαντικότερες μορφές ανισοτήτων στην ιστορία της ανθρωπότητας (Appelbaum and del Valle Alcalá, 2020).

Σύμφωνα με τον Γάλλο διανοητή Rousseau, οι παρατηρούμενες ανισότητες ανάμεσα στους ανθρώπους είναι δυνατόν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

- Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι λεγόμενες «φυσικές» ανισότητες, οι οποίες σχετίζονται με διάφορα χαρακτηριστικά των ανθρώπων (π.χ. σωματική και πνευματική δύναμη, ηλικία κ.ά.).
- Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται οι ανισότητες οι οποίες γίνονται, κατά μία έννοια, αποδεκτές από τους ανθρώπους και χαρακτηρίζονται ως «ηθικές» ή

«πολιτικές» ανισότητες. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, και οι εισοδηματικές ανισότητες.

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστούν οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις αναφορικά με τη σύνδεση των ανισοτήτων και της οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με την πρώτη προσέγγιση, έμφαση δίνεται στη διαδικασία με την οποία η ανάπτυξη είναι δυνατόν να επιτύχει αποτελέσματα που σχετίζονται με τη μείωση των ανισοτήτων και την καταπολέμηση της φτώχειας. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη προσέγγιση εστιάζει στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η καταπολέμηση των ανισοτήτων και της φτώχειας τονώνει τη διαδικασία της ανάπτυξης (Bourguignon, 2015).

Η πρώτη προσέγγιση στηρίζει το θεωρητικό της υπόβαθρο στη γνωστή υπόθεση του Simon Kuznets, σύμφωνα με την οποία, στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης μιας χώρας παρατηρούνται έντονα φαινόμενα εισοδηματικών ανισοτήτων. Ωστόσο, όσο η διαδικασία της ανάπτυξης συνεχίζεται, τόσο οι ανισότητες αυτές τείνουν να μειώνονται. Στην ουσία, η υπόθεση αυτή αναφέρεται στη σχέση ανάπτυξης και ανισοτήτων η οποία γραφικά παρουσιάζεται με την καμπύλη μορφής αντεστραμμένου «U» και είναι γεγονός ότι αποτέλεσε έναυσμα για πολλές εμπειρικές μελέτες ως απόδειξη αυτής της σχέσης τις περασμένες δεκαετίες.

Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Bourguignon (2015), δεν κατέστη εφικτό να αναδειχθεί με εμπειρικό τρόπο η ορθότητα αυτής της σχέσης και, ως εκ τούτου, η εν λόγω υπόθεση θεωρήθηκε αδύναμη. Σε αυτό, εξάλλου, συνετέλεσαν και πιο πρόσφατες έρευνες, οι οποίες παρουσίασαν την άνοδο των εισοδηματικών ανισοτήτων σε ανεπτυγμένες χώρες τα τελευταία χρόνια.

Η δεύτερη θεωρητική προσέγγιση βασίζεται στην αρχική υπόθεση του Kaldor (1955), η οποία θεωρεί την ύπαρξη απόκλισης μεταξύ οικονομιών ως ένα πολύ πιθανό ενδεχόμενο, το οποίο μπορεί να προέλθει από τη λειτουργία μηχανισμών, όπως είναι, μεταξύ άλλων, η συσσωρευτική αιτιότητα και οι αύξουσες αποδόσεις κλίμακας. Ωστόσο, πολλές από τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια απομακρύνθηκαν σε κάποιο βαθμό από αυτό το καθαρά μακροοικονομικό μοντέλο, το οποίο αναλύει τον τρόπο κατανομής των πόρων μιας οικονομίας. Ειδικότερα, πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις αναδείχθηκαν, εκ των οποίων κάποιες κατάφεραν να αποκτήσουν και εμπειρική απόδειξη, σύμφωνα με τις οποίες, όπως υποστηρίζει ο Bourguignon (2015), η ύπαρξη εισοδηματικών ανισοτήτων μέσα στην κοινωνία αποτελεί στην ουσία τροχοπέδη για την ανάπτυξη.

Συγκεκριμένα, ο ιστορικός Cobban (1965) είχε εκφράσει τους λόγους για τους οποίους η κυβέρνηση της Γαλλίας, στη δεκαετία του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας

του 1960, υιοθέτησε σχέδια οικονομικής ανάπτυξης που μεταμόρφωσαν ριζικά την οικονομία της χώρας με τη φράση «η φτώχεια είναι αναποτελεσματική». Έτσι, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, μεταξύ των οικονομολόγων επικρατούσε η άποψη ότι η αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής ως προς την ανάπτυξη ενός κράτους και η ισότητα στην κατανομή του εισοδήματος ήταν σε αντίθεση μεταξύ τους, σε βαθμό που ο Okun (1975) ονόμασε τη σχέση μεταξύ των δύο παραγόντων ως «τον μεγάλο συμβιβασμό – the big trade-off».

Συγκεκριμένα, θεωρήθηκε ότι η κοινωνία έπρεπε να πληρώσει ένα «κόστος» οικονομικής ανάπτυξης για να μειώσει τις ασυμμετρίες και τις ανισότητες που προέκυψαν από τον ανταγωνισμό της αγοράς. Ο ισχυρισμός αυτός αμφισβητείται έντονα στην οικονομική βιβλιογραφία, με συνέπεια πολλοί να θεωρούν πλέον ότι οι ανισότητες αποτελούν στην πραγματικότητα εμπόδιο στην ανάπτυξη. Αυτή η νέα αντίληψη διαφέρει από την παλαιότερη σε τουλάχιστον δύο σημεία. Πρώτον, έχει ένα πιο μακροπρόθεσμο ορίζοντα, καθώς στοχεύει να εξηγήσει τις επιδόσεις των οικονομιών για δεκαετίες και όχι για χρόνια. Δεύτερον, εκτός από τις συνήθεις οικονομικές μεταβλητές που προσδιορίζονται ως καθοριστικοί παράγοντες επίδρασης της παραγωγικότητας, περιλαμβάνει κοινωνικούς, πολιτιστικούς και πολιτικούς παράγοντες, οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη «νέα οικονομία της ανισότητας και της ανακατανομής» (Bowles, 2012).

Τα παραδοσιακά μοντέλα υποστήριζαν ότι οι ανισότητες ευνοούσαν την ανάπτυξη επειδή η συγκέντρωση πόρων στα χέρια λίγων θα αύξανε την ικανότητά τους να αποταμιεύουν και, κατά συνέπεια, να επενδύουν. Αντίθετα, ο περιορισμός των ανισοτήτων θα υπονόμευε την ανάπτυξη μειώνοντας τα κίνητρα για ατομική προσπάθεια και προκαλώντας απώλειες εισοδήματος στην αναδιανεμητική μεταφορά πόρων από το ένα άτομο στο άλλο. Η άποψη αυτή έχει αμφισβητηθεί από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, με βάση την οποία αναγνωρίζονται τα ευνοϊκά αποτελέσματα της ισότητας στη ζήτηση και τονίζεται ο θετικός αντίκτυπός της στην πλευρά της προσφοράς. Ο περιορισμός των ανισοτήτων μπορεί να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα ενός οικονομικού συστήματος μέσω της υιοθέτησης νέων καινοτομιών, της μείωσης των τεχνολογικών κενών και της υλοποίησης νέων επενδύσεων, γεγονός που θα οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγικότητας και τελικά στην οικονομική ανάπτυξη (Acemoglu et al., 2013· Berg et al., 2018).

2.2 Οι επιδράσεις των ανισοτήτων στην οικονομική ανάπτυξη

Οι Baselgia and Foellmi (2022) ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός των οικονομικών ανισοτήτων και η εξέτασή τους εξαρτάται κάθε φορά από τον σκοπό της εκάστοτε έρευνας και από τα διαθέσιμα στοιχεία. Οι οικονομικές ανισότητες μπορούν να εκτιμηθούν μέσω διάφορων μεταβλητών, όπως το εισόδημα, οι μισθοί, η κατανάλωση, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το επίπεδο φτώχειας κ.λπ.

Με βάση τη βιβλιογραφία, η σχέση μεταξύ των ανισοτήτων και της ανάπτυξης μπορεί να αναλυθεί ως εξής:

(α) Η ανάπτυξη και οι ανισότητες μπορεί να είναι κοινά αποτελέσματα των αλληλεπιδράσεων της αγοράς και των οικονομικών πολιτικών. Ειδικότερα, σε συνθήκες τέλειας ανταγωνιστικής αγοράς και ανεπτυγμένης τεχνολογίας, το επίπεδο της παραγωγής και η κατανομή της μεταξύ των παραγόντων του κεφαλαίου και της εργασίας καθορίζονται ταυτόχρονα. Επομένως, οι τεχνολογικές μεταβολές πιθανότατα να επηρεάσουν τις ανισότητες και την ανάπτυξη ταυτόχρονα. Επιπλέον, σε μια ανοιχτή οικονομία όπου υπάρχουν διακρατικές και διαπεριφερειακές εμπορικές συναλλαγές, η ανάπτυξη και οι ανισότητες είναι πιθανό να ακολουθήσουν αυξητικές τάσεις ταυτόχρονα (Lundberg and Squire, 2003· Foellmi et al., 2014). Τέλος, οι κρατικές παρεμβάσεις (ειδικά η φορολογία και η παροχή δημόσιων αγαθών, όπως η εκπαίδευση) αποτελούν αναμφισβήτητα βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν ταυτόχρονα τις ανισότητες και την ανάπτυξη (Goldin και Katz, 2008).

(β) Η ανάπτυξη μπορεί να μεταβάλει το επίπεδο των ανισοτήτων. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην καμπύλη Kuznets. Ειδικότερα, ο Kuznets (1955) θεωρεί ότι οι ανισότητες αυξάνονται στα πρώιμα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς οι εργαζόμενοι μετακινούνται από τον παραδοσιακό στον σύγχρονο τομέα, και τελικά μειώνονται μέσω μιας διαδικασίας διάχυσης της γνώσης, καθώς ο σύγχρονος τομέας επικρατεί σε ολόκληρη την οικονομία. Ωστόσο, πρόσφατες εμπειρικές μελέτες που διερευνούν τις ανισότητες σε μακροχρόνια βάση αμφισβητούν τη γενική εγκυρότητα της παραπάνω υπόθεσης (Piketty, 2014).

Συνεχίζοντας, ένα βασικό ζήτημα που έχει απασχολήσει, τόσο την οικονομική θεωρία όσο και την εμπειρική έρευνα, είναι η σχέση μεταξύ της κατανομής του εισοδήματος και της οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι οι εισοδηματικές ανισότητες δύνανται να επηρεάσουν την ανάπτυξη με ποικίλους τρόπους, που εξαρ-

τώνται από παράγοντες, όπως οι υπάρχουσες συνθήκες της αγοράς, ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας των κοινωνικών δαπανών κ.λπ. Επιπλέον, αυτή η σχέση δεν είναι στατική, αλλά εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου και ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης των χωρών (Bubbico and Freytag, 2018).

Επιπλέον, οι Aiyar and Ebeke (2020) ισχυρίζονται ότι η εξάπλωση της τεχνολογίας έχει επιδεινώσει το επίπεδο των οικονομικών ανισοτήτων. Ειδικότερα, η τεχνολογική πρόοδος διευρύνει το μισθολογικό χάσμα επιβραβεύοντας τα υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων, ιδιαίτερα σε κλάδους υψηλής αξίας όπως οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), ενώ ο αυτοματισμός, σε πολλές περιπτώσεις, ωθεί εργαζόμενους με χαμηλά και μεσαία επίπεδα δεξιοτήτων εκτός αγοράς εργασίας.

Ένα ακόμη κρίσιμο ζήτημα προς διερεύνηση είναι ο τρόπος με τον οποίο η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει το επίπεδο των ανισοτήτων. Σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες, ο βαθμός στον οποίο οι εμπορικές συναλλαγές προκαλούν αύξηση (ή όχι) των ανισοτήτων εξαρτάται από τους θεσμούς της αγοράς εργασίας και την κυβερνητική πολιτική. Οι άκαμπτοι θεσμοί της αγοράς εργασίας μπορεί να οδηγήσουν σε καλύτερες αποδοχές για τους εργαζόμενους, αλλά μπορεί, επίσης, να συμβάλουν σε αύξηση της ανεργίας, γεγονός που σημαίνει τη διατήρηση των ανισοτήτων σε υψηλά επίπεδα.

Ακόμη, δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως η σύνθεση των νοικοκυριών, μπορούν να επηρεάσουν το επίπεδο των ανισοτήτων σε μια οικονομία. Συγκεκριμένα, το υψηλό ποσοστό μονομελών οικογενειών περιορίζει την ικανότητά τους να αποκτούν πόρους και μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερες ανισότητες. Τέλος, η μετανάστευση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο επίπεδο των ανισοτήτων μιας οικονομίας (Heiko and Volwahsen, 2017· Mdingi and Ho, 2021).

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει μια σειρά από έρευνες που έχουν ως αντικείμενο τη σχέση ανισοτήτων και ανάπτυξης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Έρευνες με αντικείμενο τη σχέση μεταξύ ανισοτήτων και ανάπτυξης

Συγγραφείς	Κεντρικά συμπεράσματα
Alfani (2019)	Οι ανισότητες αυξάνονται με την πάροδο των δεκαετιών, εξαιτίας δημογραφικών, κοινωνικοοικονομικών και θεσμικών παραγόντων.
Heiko and Volwahsen (2017)	Η παγκοσμιοποίηση, οι τεχνολογικές αλλαγές και η μετανάστευση αποτελούν βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν το επίπεδο των εισοδηματικών ανισοτήτων.
Wilkinson and Pickett (2009)· Atkinson et al. (2017)· Piketty (2020)	Τα υψηλά επίπεδα ανισοτήτων οδηγούν σε δυσμενή κοινωνικο-οικονομικά αποτελέσματα στις προηγμένες οικονομίες.
Fajnzylber et al. (2002a)	Οι ανισότητες αυξάνουν τα ποσοστά ανθρωποκτονιών και ληστειών.
Fajnzylber et al. (2002b)	Η εγκληματικότητα και οι εισοδηματικές ανισότητες συσχετίζονται θετικά.
Alesina and La Ferrara (2002)	Τα άτομα που ζουν σε περιοχές με έντονες εισοδηματικές ανισότητες αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς του κράτους.
Knack and Keefer (1997)	Η εμπιστοσύνη των πολιτών προς τους θεσμούς του κράτους είναι πιο ισχυρή σε κράτη με υψηλότερα εισοδήματα και με χαμηλότερα επίπεδα ανισοτήτων.
Schwarze and Harpfer (2007)· Sanfey and Teksoz (2005)	Οι υψηλές εισοδηματικές ανισότητες επιδρούν αρνητικά στην κοινωνική ζωή των πολιτών.
Krugman (2008)· Stiglitz (2009)	Ανάδειξη του ρόλου των ανισοτήτων κατά τη διαδικασία της ανάπτυξης μιας περιοχής.
Patridge (2005)	Στις ΗΠΑ, οι λιγότερο ανεπτυγμένες πολιτείες έχουν υψηλότερα επίπεδα ανισοτήτων.
Rodríguez and Tselios (2008)	Στην Ευρώπη, οι περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες έχουν χαμηλότερα επίπεδα ανισοτήτων.
Castells-Quintana and Royuela (2014)	Στις χώρες του ΟΟΣΑ, οι περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες έχουν χαμηλότερα επίπεδα ανισοτήτων.

Πηγή: Kolluru and Semenenko (2021)

2.3 Η μέτρηση των οικονομικών ανισοτήτων

Με εξαίρεση την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη, ειδικά για τις χώρες του δυτικού κόσμου, οι οικονομικές ανισότητες, σύμφωνα με τους Salverda et al. (2014), αποτέλεσαν διαχρονικά αντικείμενο μελέτης πολλών οικονομολόγων. Ειδικότερα, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, η έρευνα για τις οικονομικές ανισότητες έχει αναπτυχθεί σε σημαντικό βαθμό.

Ο Sen (1976) και ο Welch (1999) ισχυρίζονται πως θα πρέπει να γίνει αποδεκτό το γεγονός ότι οι οικονομικές ανισότητες αποτελούν αποτέλεσμα και συνέπεια πολλών και διαφορετικών κοινωνικο-δημογραφικών μεταβλητών και η προσπάθεια απομόνωσης στατιστικών και ποσοτικών δεδομένων που σχετίζονται μόνο με το εισόδημα ίσως δεν είναι η κατάλληλη μέθοδος προσέγγισης του φαινομένου. Επομένως, θα πρέπει να δίνεται έμφαση και σε άλλες παραμέτρους, ώστε η συζήτηση σχετικά με τις ανισότητες να είναι περισσότερο σφαιρική.

Με βάση τα παραπάνω, οι οικονομικές ανισότητες υφίστανται μέσα στην κοινωνία και τείνουν να συντηρούνται, είτε αυτές καθαυτές είτε σε συνδυασμό με άλλου είδους ανισότητες. Επιπλέον, οι Salverda et al. (2014) σημειώνουν ότι οι σχέσεις μεταξύ των διάφορων ειδών ανισοτήτων δεν είναι απαραίτητα προφανείς και οι τρόποι εξάλειψής τους απαιτούν αναλυτική διερεύνηση.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι ανισότητες αποτελούνται από δύο συνιστώσες: την αντικειμενική και την υποκειμενική. Ειδικότερα, η αντικειμενική συνιστώσα είναι ένας παράγοντας μακροεπιπέδου που περιγράφει την κατανομή του εισοδήματος ή του πλούτου σε μια γεωγραφική περιοχή και μετριέται συνήθως με τον συντελεστή Gini (επιπλέον των άλλων μετρήσεων). Η αντικειμενική συνιστώσα υπογραμμίζει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επηρεάζονται από τα διαφορετικά επίπεδα εισοδήματος ή πλούτου (Kahneman and Tversky, 1973· Norton and Ariely, 2011).

Η υποκειμενική συνιστώσα αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τις ανισότητες στο περιβάλλον τους. Με αυτήν την έννοια, η υποκειμενική συνιστώσα δύναται να αποτελέσει ένα πρόσθετο εργαλείο που μπορεί να αντιμετωπίσει ορισμένες από τις ελλείψεις των αντικειμενικών μέτρων. Η ιδέα ότι οι ανισότητες αποτελούνται από αντικειμενικές και υποκειμενικές συνιστώσες δεν είναι καινούρια. Για παράδειγμα, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση (SES) μιας περιοχής έχει από καιρό αποσαφηνιστεί ότι έχει τόσο αντικειμενικά όσο και υποκειμενικά στοιχεία. Η αντικειμενική θέση ενός ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία μπορεί να προσδιοριστεί αξιολογώντας το εισόδημα ή/και το μορφωτικό του επίπεδο. Αντίθετα, η υποκειμενική

κατάσταση μετριέται συχνά με την κλίμακα MacArthur (Adler et al., 2000), η οποία αξιολογεί τη σχετική κατάσταση των ανθρώπων σε σύγκριση με άλλους. Η υποκειμενική κατάσταση δεν αναπαράγει απλώς τα αποτελέσματα που λαμβάνονται από αντικειμενικούς δείκτες, αλλά είναι συχνά ένας ισχυρότερος και συνεπέστερος προγνωστικός παράγοντας διαφόρων αποτελεσμάτων. Επομένως, αξίζει να σημειωθεί η αξία και η σημασία της υποκειμενικής οπτικής των ανισοτήτων, πέραν των μετρήσιμων και ποσοτικοποιημένων μεγεθών (Adler et al., 2000· Singh-Manoux et al., 2003).

2.4 Οι επιδράσεις των εισοδηματικών ανισοτήτων

Το ζήτημα των ανισοτήτων είναι αρκετά περίπλοκο και πολυδιάστατο. Αν και υπάρχουν ποικίλοι τρόποι ερμηνείας και αξιολόγησης των ανισοτήτων, οι δύο βασικές μορφές ανισοτήτων είναι οι ανισότητες των αποτελεσμάτων (εισόδημα και πλούτος) και οι ανισότητες ευκαιριών. Στη συνέχεια, η ανάλυσή μας θα εστιάσει στις εισοδηματικές ανισότητες και στον τρόπο με τον οποίο συνδέονται με τις ανισότητες πλούτου και τις ανισότητες ευκαιριών.

Ειδικότερα, το εισόδημα αποτελεί ίσως τον βασικότερο παράγοντα για τη διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων. Αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν ότι οι εισοδηματικές ανισότητες αποτελούν μείζον ζήτημα της εποχής μας (Stiglitz, 2013· Piketty, 2014). Μέσα από εμπειρικές έρευνες, διαπιστώνεται ότι οι εισοδηματικές ανισότητες –όπως εκτιμώνται μέσω του συντελεστή Gini– έχουν αυξηθεί σημαντικά από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970 στις βιομηχανικές οικονομίες, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με μια μακρά περίοδο όπου οι εισοδηματικές ανισότητες παρουσίασαν μείωση σε σύγκριση με τα υψηλά επίπεδα που επικρατούσαν στις αρχές του 20ού αιώνα (Peterson, 2017).

Οι εισοδηματικές ανισότητες αντικατοπτρίζουν πρωτίστως τους στόχους και την αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και το εύρος του διανεμητικού ρόλου του κράτους, ενώ η άμβλυνσή τους αποτελεί κρίσιμο στόχο της οικονομικής πολιτικής όλων των χωρών. Σε γενικές γραμμές, η κατανομή του εισοδήματος, και συγκεκριμένα η άρθρωση των κανόνων που διέπουν αυτήν την κατανομή, αποτελεί κρίσιμο θέμα της οικονομικής επιστήμης σύμφωνα με οικονομολόγους όπως ο Adam Smith, ο David Ricardo και ο Karl Marx.

Σε γενικές γραμμές, οι εισοδηματικές ανισότητες λογίζονται ως η άνιση κατανομή του εισοδήματος μεταξύ του πληθυσμού μέσα σε μια οικονομία. Ο υπολογισμός

τους γίνεται συνήθως σε επίπεδο νοικοκυριού, προσθέτοντας το εισόδημα όλων των μελών του νοικοκυριού, και σταθμίζεται ως προς τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού και την ηλικία τους. Αυτή η άνιση κατανομή του εισοδήματος μπορεί να μην θεωρείται κοινωνικά αποδεκτή για διάφορους λόγους, όπως (Bubbico and Freytag, 2018):

- *για ηθικούς λόγους:* Η ύπαρξη εξαιρετικά πλούσιων ή εξαιρετικά φτωχών ατόμων σε μια κοινωνία μπορεί να θεωρηθεί ηθικά μη αποδεκτή.
- *εξαιτίας των αρνητικών κοινωνικών επιπτώσεων της φτώχειας:* Εάν τα εισοδήματα των εργαζομένων είναι πολύ χαμηλά, αυτό θα έχει αρνητικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα, στην υγεία, στην εκπαίδευση αυτών των ατόμων και γενικότερα στην κοινωνική συνοχή.
- *για οικονομικούς λόγους:* Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η οριακή χρησιμότητα μιας μονάδας εισοδήματος είναι σημαντικά χαμηλότερη για τους πλούσιους παρά για τους φτωχούς. Η βελτίωση της ευημερίας των φτωχών θεωρείται, επομένως, καθοριστική για την κοινωνία και η μεταφορά εισοδήματος από τους πλούσιους προς τους φτωχούς έχει θετική επίδραση στη συνολική κοινωνική ευημερία.

Αν και οι εισοδηματικές ανισότητες δεν είναι ιδιαίτερα υψηλές σε χώρες, όπως, για παράδειγμα, η Ολλανδία και η Γερμανία, εντούτοις οι ανισότητες πλούτου παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, λόγω της κληρονομικής διαδοχής και της αύξησης των αντικειμενικών αξιών των ακινήτων, ο πλούτος συνήθως παρουσιάζει μεγαλύτερες ανισότητες από το εισόδημα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017α).

Σύμφωνα με τους Jianu et al. (2021), οι εισοδηματικές ανισότητες περιλαμβάνουν διάφορα μετρήσιμα δεδομένα, τα οποία εξαρτώνται από μια σειρά παραγόντων, όπως οι ευκαιρίες που έχει ένα άτομο κατά τη γέννησή του, οι διαθέσιμες επιλογές που έχει στη ζωή του, καθώς και διάφορες ευνοϊκές (ή μη) συγκυρίες. Η ανομοιομορφία στους παραπάνω παράγοντες δημιουργεί ανισότητες ευκαιριών. Η παροχή ίσων δυνατοτήτων και ευκαιριών για όλους τους ανθρώπους σε μια κοινωνία αποτελεί διαχρονικό στόχο πολιτικής, παρά το γεγονός ότι αυτού του είδους οι ανισότητες είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν.

Η ύπαρξη υψηλών ανισοτήτων στις ευκαιρίες μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων και το αντίστροφο. Ειδικότερα, η μη ύπαρξη ίσων ευκαιριών ενδέχεται να οδηγήσει σε υψηλότερες εισοδηματικές ανισότητες, καθώς οι γνώσεις και οι δεξιότητες της επόμενης γενιάς περιορίζονται περαιτέρω λόγω έναρξης από διαφορετικό σημείο. Από την άλλη πλευρά, με δεδομένο το γεγονός ότι τα

οφέλη από το υψηλότερο εισόδημα μεταβιβάζονται πιο εύκολα στην επόμενη γενιά, η υπερβολικά άνιση κατανομή του εισοδήματος μπορεί να οδηγήσει σε λιγότερη ισότητα ευκαιριών για την επόμενη γενιά. Τα παραπάνω καταδεικνύουν τη σημασία άσκησης κατάλληλης πολιτικής για τον περιορισμό των διάφορων μορφών ανισοτήτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017α).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι, εάν οι εισοδηματικές ανισότητες σε μια οικονομία αυξηθούν, αυτό μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την ανάπτυξη της οικονομίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν τα επίπεδα φτώχειας αυξάνονται σε όλο το οικονομικό φάσμα ως αποτέλεσμα των ανισοτήτων. Τα άτομα που βρίσκονται στο κάτω μέρος της κατανομής του εισοδήματος (ή του πλούτου) μπορεί να μην είναι σε θέση να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους, καθώς δεν έχουν τα κεφάλαια για να επενδύσουν στην εκπαίδευση και στην κατάρτισή τους, γεγονός που έχει αρνητική επίδραση στο σύνολο της οικονομίας (Jianu et al., 2021).

2.4.1 Οι επιδράσεις στην υγεία των ανθρώπων

Οι επιδράσεις των εισοδηματικών ανισοτήτων στο επίπεδο της υγείας και της θνητότητας των ανθρώπων έχουν μελετηθεί διεξοδικά στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Οι σχετικές έρευνες δύνανται να κατηγοριοποιηθούν σε δύο βασικές ομάδες. Στην πρώτη ομάδα περιλαμβάνονται οι έρευνες, οι οποίες μελετούν τη συσχέτιση ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα εισοδήματος και θνητότητας των πληθυσμών σε διαφορετικές χώρες, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι έρευνες που εστιάζουν στις συσχετίσεις ανάμεσα στις δύο προαναφερόμενες μεταβλητές εντός μιας χώρας σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο (Wagstaff and van Doorslaer, 2000).

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία μελετών, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σχεδόν όλες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα χαμηλότερα εισοδηματικά επίπεδα οδηγούν σε υψηλότερα επίπεδα θνησιμότητας (Kakwani, 1993· Pritchett and Summers, 1997· Wagstaff and van Doorslaer, 2000).

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν μελέτες που διερευνούν τη συσχέτιση των εισοδηματικών ανισοτήτων και του επιπέδου υγείας σε μια χώρα. Οι μελέτες αυτές κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο, τα χαμηλότερα επίπεδα εισοδήματος συσχετίζονται με χαμηλότερη ποιότητα υγείας στον γενικό πληθυσμό (Kaplan et al., 1996· Ben-Shlomo et al., 1996).

2.4.2 Οι επιδράσεις στην εγκληματικότητα

Οι Anser et al. (2020) θεωρούν ότι οι εισοδηματικές ανισότητες δύνανται να επηρεάσουν με διάφορους τρόπους την οικονομία και την κοινωνία. Ειδικότερα, σε μια σειρά από έρευνες (Kelly, 2000· Dreze and Khera, 2000· Neumayer, 2003· Jacobs and Richardson, 2008) διαπιστώνεται ότι, σε χώρες που υπάρχουν υψηλές εισοδηματικές ανισότητες, παρατηρούνται υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας και για αυτό τον λόγο προτείνονται πολιτικές με στόχο τη δίκαιη διανομή του εισοδήματος, ώστε με τη μείωση της φτώχειας να επιτευχθεί και η μείωση της εγκληματικότητας.

2.4.3 Οι επιδράσεις της πανδημίας COVID-19 στις εισοδηματικές ανισότητες

Η πανδημία COVID-19, που έχει πλήξει όλες τις χώρες του κόσμου από τις αρχές του 2020, έχει επηρεάσει το επίπεδο των ανισοτήτων εντός των χωρών. Ειδικότερα, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η πανδημία έχει προκαλέσει αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων λόγω των ιδιαίτερα σοβαρών απωλειών στις θέσεις εργασίας και στο εισόδημα μεταξύ των ομάδων πληθυσμού, κυρίως, αυτών με χαμηλότερο εισόδημα. Μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, ο αυξανόμενος πληθωρισμός καθώς και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στην εκπαίδευση μπορεί να αυξήσουν περαιτέρω τις ανισότητες εντός των χωρών (World Bank, 2022).

Σε έρευνά τους, οι Παπαδημητρίου κ.ά. (2021) συμπεραίνουν ότι η πανδημική κρίση έχει προκαλέσει μια τεράστια οικονομική και κοινωνική καταστροφή σε παγκόσμια κλίμακα. Ειδικότερα, το παγκόσμιο ΑΕΠ παρουσίασε μείωση κατά 4,5%, ενώ σημαντικές ήταν οι συνέπειες και στην απασχόληση, επηρεάζοντας κυρίως τους χαμηλά αμειβόμενους μισθωτούς με χαμηλές δεξιότητες, οι οποίοι κατέληξαν άνεργοι και, στη συνέχεια, εκτός αγοράς εργασίας, λόγω των αλλαγών που προκάλεσε η ψηφιοποίηση στην απασχόληση. Σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (International Labor Organization, 2021), το 2020 χάθηκαν 114 εκατ. θέσεις εργασίας. Από όσους επλήγησαν, τα 81 εκατ. καταγράφηκαν ως οικονομικά μη ενεργοί, ενώ τα υπόλοιπα 33 εκατ. ως άνεργοι. Από την έρευνα διαπιστώνεται ότι ο συνδυασμός πανδημίας και αυτοματοποίησης της παραγωγής επηρεάζει ιδιαίτερα αρνητικά τους εργαζομένους με χαμηλές δεξιότητες, οι οποίοι είναι αρκετά πιθανό να χάσουν τη θέση εργασίας τους. Η κατάσταση αυτή αποτελεί έναν καθοριστικό παράγοντα ενίσχυσης των εισοδηματικών ανισοτήτων.

Στην ίδια έρευνα, οι Παπαδημητρίου κ.ά. (2021) διαπιστώνουν ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν έγινε ικανοποιητική διαχείριση της πανδημίας, καθώς υπήρξε μεγάλη απώλεια θέσεων εργασίας, ατομικού και εθνικού εισοδήματος, με παράλληλη αύξηση δημόσιου και ιδιωτικού χρέους. Για την αντιμετώπιση των κυμάτων της πανδημίας, οι περισσότερες κυβερνήσεις εφάρμοσαν αυστηρά μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, βυθίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις οικονομίες σε μεγαλύτερη ύφεση.

Για να οδηγηθούν οι χώρες σε αναπτυξιακή πορεία, απαιτείται ένα ολοκληρωμένο πακέτο πολιτικών. Η ταχεία παγκόσμια ανάπτυξη του εμβολιασμού και οι μεταρρυθμίσεις για την ενίσχυση της παραγωγικότητας μπορούν να συμβάλουν στη μείωση των ανισοτήτων εντός των χωρών. Επιπλέον, απαραίτητη κρίνεται η επιβολή μέτρων με σκοπό τη στήριξη των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού, τη διεύρυνση της πρόσβασης στην εκπαίδευση και στις ψηφιακές υπηρεσίες, την υγειονομική περίθαλψη, τη βελτίωση των υποδομών κ.ά. (World Bank, 2022).

2.5 Σύγχρονες τάσεις στην παγκόσμια κατανομή εισοδήματος

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος κυμάνθηκε σε χαμηλούς ρυθμούς παγκοσμίως για τα άτομα που βρίσκονται στο χαμηλότερο 10% της κατανομής του εισοδήματος. Αν και ο πληθυσμός που ζει σε συνθήκες φτώχειας έχει μειωθεί σημαντικά, το μέσο εισόδημα των φτωχότερων ανθρώπων δεν έχει σημειώσει ιδιαίτερη αύξηση (Ravallion, 2014). Ωστόσο, η περιφερειακή σύνθεση του χαμηλότερου 10% της κατανομής εισοδήματος έχει αλλάξει σημαντικά. Το 1988, περίπου το 40% όλων των ανθρώπων που ανήκαν στο χαμηλότερο 10% της κατανομής του εισοδήματος ζούσαν στην Κίνα. Μέχρι το 2008, σχεδόν όλα τα άτομα της συγκεκριμένης ομάδας ζούσαν στην υποσαχάρια Αφρική και την Ινδία (Lakner and Milanovic, 2016).

Συνολικά, οι σχετικές αλλαγές στην κατανομή του παγκόσμιου εισοδήματος από το 1988 έως το 2008 αντικατοπτρίζονται στο Διάγραμμα 1 που αποκαλείται ως «διάγραμμα ελέφαντας» από τον ακαδημαϊκό κόσμο. Το σχήμα «ελέφαντας» εξηγείται από την ταχεία αύξηση του εισοδήματος στη μέση και την κορυφή της κατανομής. Ειδικότερα, αριστερά του οριζόντιου άξονα βρίσκονται τα φτωχότερα παγκοσμίως δεκατημόρια, ενώ δεξιά βρίσκονται τα πλουσιότερα δεκατημόρια. Ο κατακόρυφος άξονας παρουσιάζει τη σωρευτική αύξηση του πραγματικού εισοδήματος.

Από το Διάγραμμα 1 διαπιστώνεται ότι τα άτομα που βρίσκονται ανάμεσα στο 40ό και στο 60ό εκατοστημόριο έχουν εμφανίσει τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης του πραγματικού εισοδήματος. Η ραγδαία ανάπτυξη της Κίνας, η οποία συνέβαλε στη μετάβαση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού της από τη φτώχεια στην παγκόσμια μεσαία τάξη, εξηγεί τις περισσότερες από τις παρατηρούμενες βελτιώσεις στο επίκεντρο της παγκόσμιας κατανομής εισοδήματος. Επιπλέον, εδώ βρίσκονται οι φτωχές και μεσαίες τάξεις της Ινδίας, της Ταϊλάνδης, του Βιετνάμ και της Ινδονησίας. Η παγκοσμιοποίηση που έλαβε χώρα τις τελευταίες δεκαετίες συντέλεσε στην εμφάνιση μιας νέας παγκόσμιας τάξης. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι περιοχές αυτές εξακολουθούν να είναι φτωχές σε σύγκριση με τη μεσαία τάξη του ανεπτυγμένου δυτικού κόσμου, σε όρους εισοδήματος και εκπαίδευσης.

Επιπλέον, στο 80ό εκατοστημόριο βρίσκονται τα άτομα που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη μείωση του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος. Τα άτομα αυτά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως η κατώτερη μεσαία τάξη του πλούσιου κόσμου και ανήκουν στις πλούσιες οικονομίες του ΟΟΣΑ, με ένα μεγάλο ποσοστό να είναι πολίτες των παλαιών πλούσιων χωρών της δυτικής Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής και της Ωκεανίας (Lakner and Milanovic, 2016).

Η κατάσταση της παγκόσμιας ανώτερης μεσαίας τάξης (αυτών που βρίσκονται από το 80ό έως το 90ό εκατοστημόριο της παγκόσμιας κατανομής εισοδήματος) βελτιώθηκε ελάχιστα από το 1988 έως το 2008. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στις ανεπτυγμένες χώρες –εκτός από τα άτομα που ανήκουν στα υψηλότατα εισοδηματικά κλιμάκια– ανήκει σε αυτά τα εκατοστημόρια. Από τη μία πλευρά, η αύξηση του εισοδήματος έχει παραμείνει στάσιμη μεταξύ των μη πλουσίων σε πολλές από αυτές τις χώρες, ενώ, από την άλλη πλευρά, η σύνθεση του πληθυσμού των χωρών σε αυτά τα εκατοστημόρια έχει αλλάξει. Άνθρωποι σε χώρες μεσαίου εισοδήματος, όπως η Κίνα και η Ρωσία, έφτασαν το 80ό και το 90ό εκατοστημόριο της παγκόσμιας κατανομής εισοδήματος κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου (United Nations, 2020).

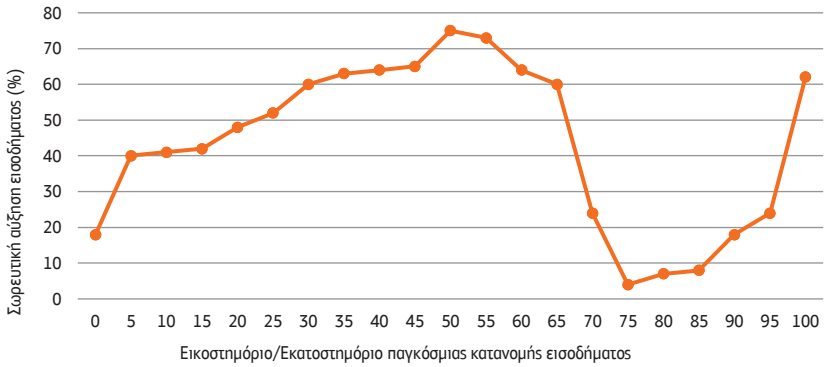
Τέλος, δεξιά του άξονα, βρίσκεται το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού παγκοσμίως, το οποίο σημείωσε ιδιαίτερα σημαντική αύξηση του εισόδηματός του, κατά την περίοδο 1988-2008, αποκτώντας σημαντικά οφέλη από την παγκοσμιοποίηση (Piketty, 2014· Lakner and Milanovic, 2016).

Ειδικότερα, το κορυφαίο 1% του πληθυσμού στην παγκόσμια κατανομή εισοδήματος κατέλαβε το 27% της συνολικής αύξησης του εισοδήματος από το 1980 έως το 2016 (World Inequality Lab, 2022). Το μερίδιο του εισοδήματος που κέρδισε το κορυφαίο 1% αυξήθηκε από περίπου 16%, το 1980, σε περισσότερο από 22% την παραμονή της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007, πριν μειωθεί σχετικά (στο 20%) το 2016. Την ίδια στιγμή, το μερίδιο εισοδήματος του κατώτερου 50%

παρέμεινε κοντά στο 9% σε όλη αυτή την περίοδο. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, οι εισοδηματικές ανισότητες έχουν αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως επειδή τα άτομα με υψηλότερο εισόδημα έχουν κερδίσει περισσότερα από τα υπόλοιπα άτομα (United Nations, 2020).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Σχετική αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος
ως προς το επίπεδο του παγκόσμιου εισοδήματος (1988-2008)

Πηγή: World Bank (2022), ιδία επεξεργασία

Στα επόμενα διαγράμματα απεικονίζονται οι πλέον πρόσφατες τάσεις σχετικά με την κατανομή του εισοδήματος παγκοσμίως για τις περιόδους 2000-2009 και 2010-2019. Αναλυτικότερα, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, το μέσο μερίδιο εισοδήματος του κατώτερου 40% της κατανομής εισοδήματος είναι εμφανώς μικρότερο στις αναπτυσσόμενες χώρες σε σχέση με τις αναπτυγμένες, και στις δύο υπό εξέταση χρονικές περιόδους, αν και διαφαίνεται μια ισχνή τάση αύξησής του διαχρονικά.

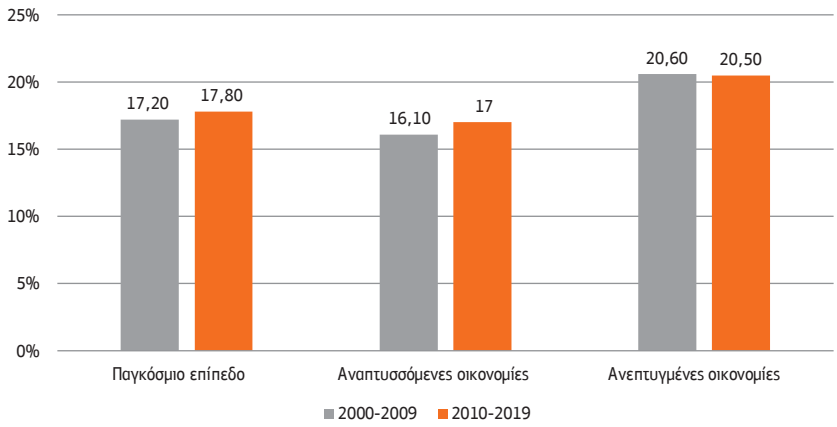
Στο Διάγραμμα 3 απεικονίζεται το μέσο ποσοστό ακραίας φτώχειας[1] για τις περιόδους 2000-2009 και 2010-2019. Από το διάγραμμα διαπιστώνεται ότι, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, το ποσοστό ακραίας φτώχειας παρουσιάζει μείωση μεταξύ των υπό εξέταση χρονικών περιόδων, ενώ κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Επιπλέον, το ποσοστό πληθυσμού που βρίσκεται σε ακραία φτώχεια διαφέρει σημαντικά μεταξύ των

1. Σύμφωνα με τη World Bank (2022), ως «ακραία φτώχεια» ορίζεται το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από 1,90 δολάριο την ημέρα (κατά κεφαλήν).

αναπτυσσόμενων και των ανεπτυγμένων οικονομιών, γεγονός που αποτελεί μια ένδειξη σύνδεσης της ανάπτυξης και της ανισοκατανομής του εισοδήματος.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

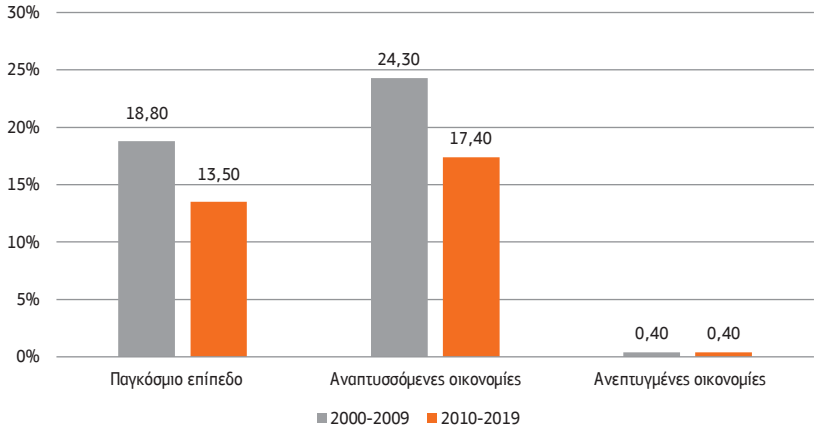
Μέσο μερίδιο εισοδήματος του κατώτερου 40% του πληθυσμού στην κατανομή εισοδήματος (2000-2009 και 2010-2019)

Πηγή: World Bank (2022), ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Μέσο ποσοστό ακραίας φτώχειας (2000-2009 και 2010-2019)

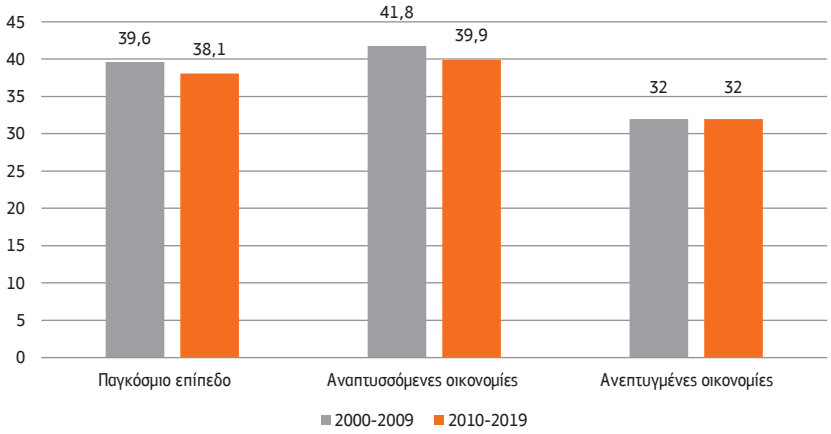

Πηγή: World Bank (2022), ιδία επεξεργασία

Στην παραπάνω εκτίμηση συνηγορεί και το συμπέρασμα που προκύπτει από το Διάγραμμα 4, σύμφωνα με το οποίο τα αποτελέσματα του συντελεστή Gini[2] στις ανεπτυγμένες χώρες παραπέμπουν εμφανώς σε μεγαλύτερη ισοκατανομή του εισοδήματος σε σχέση με τα αποτελέσματα του εν λόγω δείκτη στις αναπτυσσόμενες χώρες και στις δύο υπό εξέταση χρονικές περιόδους. Επιπλέον, από το διάγραμμα διαπιστώνεται μια μείωση του συντελεστή Gini, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, μεταξύ των δύο χρονικών περιόδων, σε αντίθεση με τις ανεπτυγμένες οικονομίες όπου ο συντελεστής Gini διατηρείται στα ίδια επίπεδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Μέση τιμή του συντελεστή Gini (2000-2009 και 2010-2019)

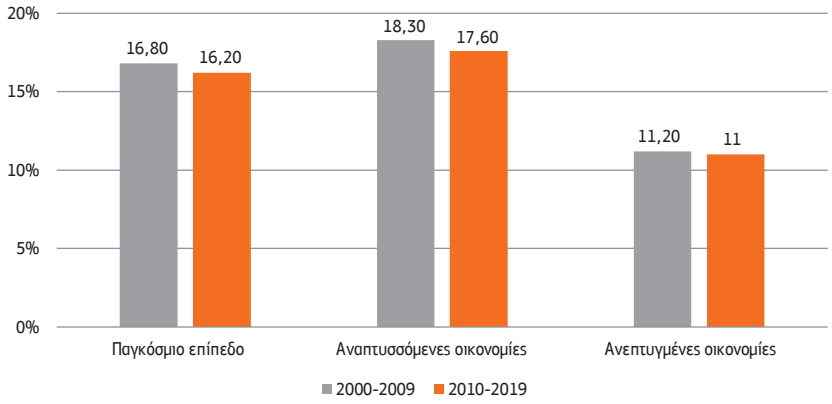

Πηγή: World Bank (2022), ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας τη διερεύνηση των τάσεων στην κατανομή εισοδήματος, από το Διάγραμμα 5 παρατηρείται ότι το μέσο μερίδιο εισοδήματος που κατέχει το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού είναι υψηλότερο στις αναπτυσσόμενες οικονομίες σε σχέση με τις ανεπτυγμένες οικονομίες, παρουσιάζοντας μείωση κατά 0,7% και 0,2% αντίστοιχα, μεταξύ των περιόδων 2000-2009 και 2010-2019.

2. Ο συντελεστής Gini μετρά την ανισοκατανομή ενός περιφερειακού μεγέθους (π.χ. το εισόδημα) και κυμαίνεται μεταξύ 0 και 1, ενώ όταν πολλαπλασιάζεται με το 100 κυμαίνεται μεταξύ 0 και 100. Χαμηλές τιμές του δείκτη δείχνουν κάποια ισοκατανομή, ενώ η τιμή 0 αντιστοιχεί στην απόλυτη ισότητα. Από την άλλη πλευρά, η τιμή 100 δείχνει την πλήρη ανισότητα (Πολύζος, 2011).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

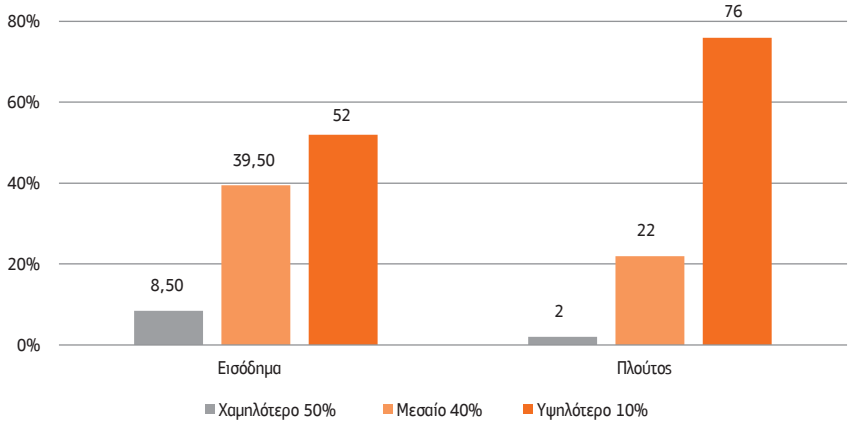
Μέσο μερίδιο εισοδήματος του κορυφαίου 1% του πληθυσμού στην κατανομή εισοδήματος (2000-2009 και 2010-2019)

Πηγή: World Bank (2022), ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6

Ανισότητες ως προς τη συσσώρευση εισοδήματος και πλούτου σε παγκόσμιο επίπεδο (2021)

Πηγή: World Inequality Lab (2022), ιδία επεξεργασία

Τέλος, από το Διάγραμμα 6 διαφαίνεται ότι, για το 2021, η συσσώρευση πλούτου είναι μεγαλύτερη από τη συσσώρευση εισοδήματος ανάμεσα στους ανθρώπους, καθώς το πλουσιότερο 10% των ανθρώπων παγκοσμίως κατέχει το 76% του παγκόσμιου πλούτου και το 52% του παγκόσμιου εισοδήματος. Από την άλλη πλευρά, το 50% των ανθρώπων με τα χαμηλότερα εισοδήματα κατέχει το 8,5% του παγκόσμιου εισοδήματος και μόλις το 2% του παγκόσμιου πλούτου.

2.6 Οι εισοδηματικές ανισότητες εντός των χωρών

Σε αυτή την ενότητα θα γίνει αναφορά στις εισοδηματικές ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών. Ειδικότερα, ορισμένες ομάδες ανθρώπων τείνουν να έχουν πολύ χαμηλότερα εισοδήματα σε σχέση με τον μέσο όρο, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη διατήρηση υψηλών εισοδηματικών ανισοτήτων. Επιπλέον, μισθολογικές διαφορές παρατηρούνται μεταξύ των μελών διαφορετικών φυλετικών ή εθνοτικών ομάδων. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, το φυλετικό μισθολογικό χάσμα δεν παρουσίασε καμία βελτίωση μεταξύ 1980 και 2015 (Patten, 2016).

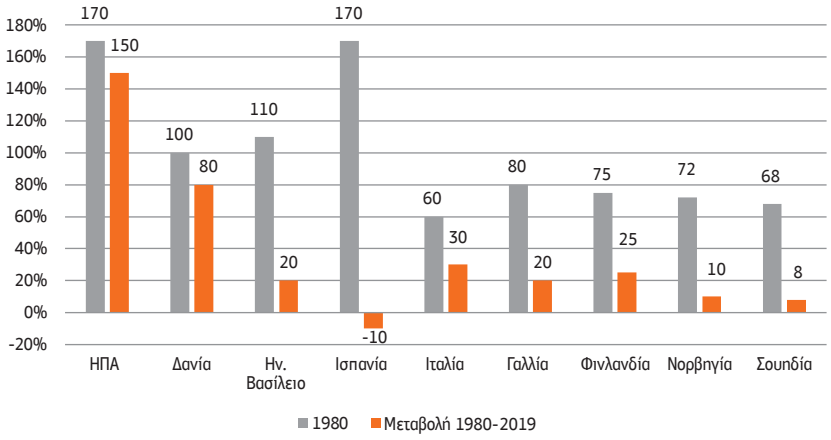
Άλλες κατηγορίες ατόμων οι οποίες υπόκεινται σε δυσμενείς εισοδηματικές ανισότητες είναι οι εξής:

- Οι άνθρωποι που ζούνε στην ύπαιθρο παρουσιάζουν, κατά βάση, χαμηλότερα εισοδήματα σε σύγκριση με αυτούς που ζούνε στις αστικές περιοχές (Jones et al., 2017).
- Οι μετανάστες εργαζόμενοι αμείβονται συχνά λιγότερο σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό που έχει παρόμοια προσόντα (International Labour Organization, 2020).
- Τα άτομα με αναπηρία έχουν περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται σημαντικά μισθολογικά κενά με τον υπόλοιπο πληθυσμό (United Nations, 2018).

Στις περισσότερες προηγμένες οικονομίες, οι εισοδηματικές ανισότητες έχουν αυξηθεί σε σύγκριση με το 1980. Αυτή η τάση απεικονίζεται στο Διάγραμμα 7, το οποίο δείχνει το εθνικό εισόδημα προ φόρων του κορυφαίου 10% των νοικοκυριών ως ποσοστό του εθνικού εισοδήματος προ φόρων του κατώτερου 50% των νοικοκυριών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7

Οι εισοδηματικές ανισότητες σε επιλεγμένες χώρες[3]

Πηγή: European Central Bank (2022), ιδία επεξεργασία

Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 7, διαπιστώνεται ότι οι εισοδηματικές ανισότητες είναι σημαντικά υψηλότερες στις ΗΠΑ σε σύγκριση με τις ευρωπαϊκές χώρες. Επιπλέον, οι ΗΠΑ σημείωσαν την ισχυρότερη αύξηση κατά την περίοδο 1980-2019. Αντίθετα, οι τρεις σκανδιναβικές χώρες (Φινλανδία, Νορβηγία και Σουηδία) εμφανίζουν σχετικά χαμηλά επίπεδα εισοδηματικών ανισοτήτων. Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο ότι μόνο μία χώρα (Ισπανία) παρουσίασε μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων κατά την εν λόγω περίοδο (European Central Bank, 2022).

Συνεχίζοντας, η φορολογία εισοδήματος και οι κρατικές μεταβιβάσεις έχουν σημαντική επίδραση στις εισοδηματικές ανισότητες, με την ακριβή φύση αυτής της επίδρασης να ποικίλλει από χώρα σε χώρα, ανάλογα με το φορολογικό σύστημα που ισχύει. Εάν συγκρίνουμε την κατανομή του διαθέσιμου εισοδήματος με εκείνη του εισοδήματος της αγοράς για τέσσερις χώρες της ζώνης του ευρώ (Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία και Δανία), το Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ, για το έτος 2017, είναι εμφανής η επίδραση της άμεσης φορολογίας (π.χ. μέσω προοδευτικών φόρων εισοδήματος)

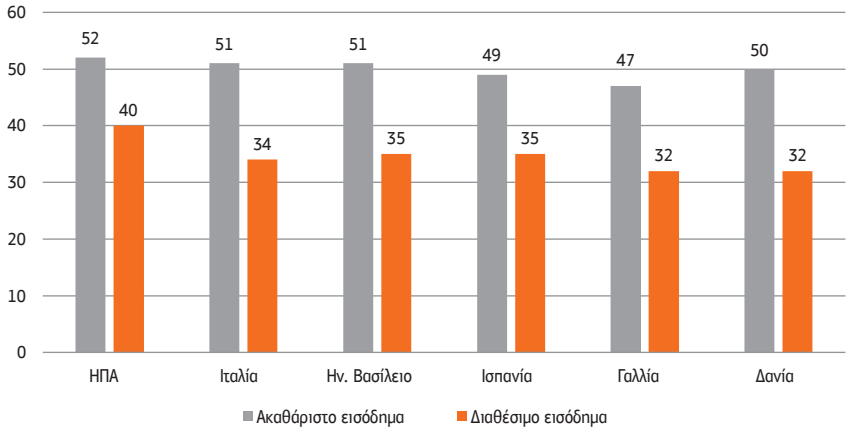
3. Το Διάγραμμα απεικονίζει το εθνικό εισόδημα προ φόρων του κορυφαίου 10% των νοικοκυριών ως ποσοστό του εθνικού εισοδήματος προ φόρων του κατώτερου 50% των νοικοκυριών σε επιλεγμένες χώρες για το έτος 1980 και τη μεταβολή μεταξύ 1980 και 2019.

και των κρατικών μεταβιβάσεων. Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 8 διαπιστώνεται ότι ο βαθμός της αναδιανομής εισοδήματος που πραγματοποιούν οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών είναι πολύ υψηλότερος (μέση μείωση 20 μονάδων βάσης στον συντελεστή Gini) σε σύγκριση με τις ΗΠΑ (μείωση 14 μονάδων βάσης). Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα των Διαγραμμάτων 7 και 8, διαπιστώνεται ότι ο υψηλός βαθμός αναδιανομής στις χώρες του ευρώ συνδέεται με περιορισμένη αύξηση (ή και με μείωση, όπως στην περίπτωση της Ισπανίας) των εισοδηματικών ανισοτήτων τους (European Central Bank, 2022).

Αξίζει να σημειωθεί ότι δύο πρόσφατες μελέτες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η διαφορά μεταξύ Ευρώπης και Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, σε όρους αύξησης των εισοδηματικών ανισοτήτων, οφείλεται κυρίως στο εισόδημα της αγοράς – δηλαδή στο εισόδημα πριν από την αναδιανομή (Blanchet et al., 2020· Bozio et al., 2020).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8

Μεταβολή των συντελεστών Gini λόγω των άμεσων φόρων και των μεταβιβαστικών πληρωμών των κυβερνήσεων επιλεγμένων χωρών (2017)

Πηγή: European Central Bank (2022), ιδία επεξεργασία

03

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και τα αίτια εμφάνισής της

3.1 Μηχανισμοί διαιώνισης του φαινομένου των ανισοτήτων στην Ελλάδα

Σε αυτή την ενότητα θα διερευνηθούν οι μηχανισμοί-παράγοντες που έχουν συμβάλει διαχρονικά στη διαμόρφωση των ανισοτήτων στην Ελλάδα. Ο προσδιορισμός αυτών των μηχανισμών αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ολιστική ανάλυση των ανισοτήτων στη χώρα μας.

Σύμφωνα με τους Πετράκο και Ψυχάρη (2004), οι μηχανισμοί αυτοί μπορούν να ταξινομηθούν σε ιστορικούς, γεωμορφολογικούς, οικονομικούς και πολιτικούς. Ειδικότερα, η ιστορική συγκυρία έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα επίπεδα των ανισοτήτων διαχρονικά, με τη χώρα μας να εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό βαθμό μητροπολιτικής συγκέντρωσης. Η δημιουργία του μητροπολιτικού κέντρου της Αθήνας στο νότιο τμήμα της ηπειρωτικής χώρας έχει επηρεαστεί από τρεις ιστορικούς παράγοντες: α) τη Μικρασιατική Καταστροφή, με μεγάλο μέρος των προσφύγων να εγκαθίσταται στην Αθήνα δημιουργώντας μια έντονη δυναμική σε σχέση με άλλες περιοχές της χώρας, β) τη σταδιακή δημιουργία του ελληνικού κράτους, που δημιούργησε διαφορετικές συνθήκες εκκίνησης για τις αστικές περιοχές της χώρας, ευνοώντας την Αθήνα, και γ) το κλείσιμο των συνόρων για πολλές δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, που είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των πόλεων της Βόρειας Ελλάδας, χάνοντας το πλεονέκτημα της εγγύτητας με τις αγορές των γειτονικών χωρών. Οι τρεις παραπάνω παράγοντες συνέβαλαν καθοριστικά στην αύξηση των ανισοτήτων διαχρονικά,

δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες ανάπτυξης για την Αθήνα σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές της χώρας.

Συνεχίζοντας, η γεωμορφολογία της χώρας μας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ύπαρξη ανισοτήτων μεταξύ των περιοχών. Οι ορεινές περιοχές της χώρας έχουν υποστεί διαχρονικά μια σημαντική μείωση του πληθυσμού τους, γεγονός που δημιουργεί δυσκολίες στην προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων στις συγκεκριμένες περιοχές και άνισες ευκαιρίες ανάπτυξης σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Επιπλέον, η ύπαρξη πολλών κατοικήσιμων νησιών συνδέεται με κρίσιμα ζητήματα όπως το μικρό μέγεθος των αγορών και οι μεγάλες αποστάσεις από την ηπειρωτική χώρα. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η ύπαρξη σημαντικών ορεινών όγκων και πολλών νησιωτικών περιοχών δημιουργεί μια σειρά από συνθήκες που σχετίζονται με την προσπελασιμότητα, τα μεγέθη των τοπικών αγορών και τις συνθήκες διαβίωσης. Οι παραπάνω συνθήκες δεν ευνοούν την ισόρροπη ανάπτυξη μεταξύ των περιοχών.

Περνώντας στους πολιτικούς παράγοντες, η έλλειψη αρμοδιοτήτων και επαρκών αυτοτελών πόρων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, η έλλειψη μιας συγκροτημένης πολιτικής δημοσίων δαπανών υπέρ των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών και η μη αποτελεσματική χρήση των κοινοτικών πόρων οδήγησαν σε μη ισόρροπη ανάπτυξη μεταξύ των περιοχών της χώρας.

Αναφορικά με τους οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος των ανισοτήτων στη χώρα μας, αυτοί είναι οι εξής:

- Οικονομίες κλίμακας και συγκέντρωσης: οι οικονομίες συγκέντρωσης τείνουν να ευνοούν την ανάπτυξη των περιοχών με μεγάλα αστικά κέντρα (Πετράκος και Τσουκαλάς, 1999).
- Παραγωγική διάρθρωση και ανθρώπινοι πόροι: περιοχές με ισχυρή παρουσία του δευτερογενούς τομέα, επιχειρήσεις εντάσεως κεφαλαίου και υψηλή ποιότητα ανθρώπινου δυναμικού αναπτύσσονται με ταχύτερους ρυθμούς από τις υπόλοιπες (Petrakos και Saratsis, 2000).
- Διεθνοποίηση της οικονομίας και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: περιοχές με υψηλό επίπεδο ανάπτυξης και σημαντικά παραγωγικά μεγέθη επηρεάστηκαν περισσότερο αρνητικά από τη διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης (Petrakos και Saratsis, 2000).
- Επίδραση των οικονομικών κύκλων: οι ανισότητες τείνουν να αυξάνονται σε περιόδους υψηλής ανάπτυξης και να μειώνονται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης (Petrakos et al., 2003).

- Πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης: τα παραγωγικά, διαρθρωτικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών τείνουν να επηρεάζουν σημαντικότερα την ανάπτυξή τους σε σύγκριση με τις ασκούμενες πολιτικές περιφερειακής και οικονομικής ανάπτυξης (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004).

3.2 Τα μέτρα οικονομικής πολιτικής και τα αίτια εμφάνισης της κρίσης

Η παγκόσμια οικονομική κρίση ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2008 στις ΗΠΑ, ενώ, εξαιτίας της ύπαρξης στενών αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των χωρών, η κρίση επεκτάθηκε με ταχείς ρυθμούς σχεδόν σε όλες τις χώρες του κόσμου, με συνέπεια να προκαλέσει σοβαρή οικονομική ύφεση σε διεθνές επίπεδο (Ψυχάρης κ.ά., 2011). Ωστόσο, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι επιπτώσεις της ύφεσης δεν ήταν ομοιογενείς μεταξύ των χωρών, καθώς ορισμένες χώρες εμφάνισαν σημαντικότερα προβλήματα από κάποιες άλλες (Claessens et. al., 2010· Lane and Milesi-Ferretti, 2011· Rose and Spiegel, 2010· International Labour Organization, 2009).

Αναφορικά με τη χώρα μας, η κρίση θεωρείται ότι ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2009, όταν οι αγορές ουσιαστικά σταμάτησαν την παροχή δανείων στην Ελλάδα. Έτσι, έχοντας ως απώτερο σκοπό την άντληση χρημάτων, η Ελλάδα προσέφυγε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), τον Μάιο του 2010, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη σύναψη δανείου ύψους 110 δισ. ευρώ και τη δημιουργία μηχανισμού στήριξης της Ελλάδας από την πλευρά της ΕΕ. Για τη λήψη αυτού του δανείου, ωστόσο, η χώρα μας υπέγραψε το Πρώτο Μνημόνιο, με βάση το οποίο έπρεπε να λάβει μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και εξυγίανσης, καθώς και να προβεί σε διαρθρωτικές αλλαγές μέσα από πακέτα μέτρων λιτότητας. Ενδεικτικά, τα κυριότερα μέτρα των τριών πακέτων λιτότητας ήταν τα ακόλουθα:

- *Πρώτο πακέτο μέτρων λιτότητας*: Μέτρα για τον δημόσιο τομέα που περιλάμβαναν πάγωμα μισθών, περικοπές επιδομάτων 10%, περικοπές υπερωριών και οδοιπορικών.
- *Δεύτερο πακέτο μέτρων λιτότητας*: Μείωση 30% στα δώρα Χριστουγέννων – Πάσχα, μείωση 12% σε όλα τα επιδόματα του Δημοσίου, μείωση 7% στις αποδοχές υπαλλήλων ΔΕΚΟ, ΟΤΑ και ΝΠΙΔ, αύξηση ΦΠΑ (από 4,5 στο 5%, από 9% στο 10%, από 19% στο 21%), αύξηση 15% στον φόρο της βενζίνης, επέκταση των τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα ακίνητα.

- *Τρίτο πακέτο μέτρων λιτότητας*: αντικατάσταση του 13ου και 14ου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων με επίδομα 500 ευρώ σε όλους όσοι έχουν αποδοχές μέχρι 3.000 ευρώ και πλήρης κατάργηση των δύο μισθών για μεγαλύτερες αποδοχές, αντικατάσταση της 13ης και 14ης σύνταξης με επίδομα 800 ευρώ για συντάξεις ως 2.500 ευρώ, περαιτέρω περικοπή 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων, αύξηση του υψηλού συντελεστή ΦΠΑ από 21% σε 23%, του μεσαίου από 10% σε 11% και από 11% σε 13% και του χαμηλού στο 6,5%, αύξηση στον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά κατά 10%, αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων, αλλαγές στα εργασιακά με αύξηση του ορίου απολύσεων και μείωση του κατώτατου μισθού.

Επιπλέον, τα παραπάνω πακέτα μέτρων λιτότητας συνοδεύτηκαν από το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015, το οποίο περιλάμβανε μέτρα όπως, για παράδειγμα, αλλαγή φορολογικής κλίμακας με επιβάρυνση σε όλους όσοι δηλώνουν εισόδημα πάνω από 8.000 ευρώ, έκτακτη εισφορά για όλους όσοι έχουν εισόδημα πάνω από 12.000 ευρώ, μετάβαση σε ανώτερη κλίμακα ΦΠΑ προϊόντων και υπηρεσιών εστίασης, επιβολή κλιμακωτής αντικειμενικής δαπάνης κατοικίας, επιβολή ετήσιου τέλους για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους επιτηδευματίες, επιβολή ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης για την καταπολέμηση της ανεργίας ύψους 2%, επιβολή Ειδικής Εισφοράς Συνταξιούχων Επικουρικής Ασφάλισης που θα παρακρατείται μηνιαία, όσοι προσλαμβάνονται χωρίς επαγγελματική εμπειρία θα αμείβονται με μισθό χαμηλότερο κατά 20% από το όριο της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης κ.ά. (Υπουργείο Οικονομικών, 2011).

Ωστόσο, η αδυναμία της χώρας μας να προσαρμοστεί στις νέες πρωτόγνωρες συνθήκες και να εφαρμόσει τους όρους του Πρώτου Μνημονίου είχε ως συνέπεια τη σύναψη του Δεύτερου Μνημονίου, το 2012, με την επιβολή μέτρων, όπως, για παράδειγμα, η μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε όλα τα κλιμάκια του βασικού μισθού (από 751 ευρώ σε 586 ευρώ) και 32% στους νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών, η κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας από τον δημόσιο τομέα έως το 2015 (από τις οποίες 15.000 καταργήθηκαν μέσα στο 2012), η θέσπιση ατομικών ή επιχειρησιακών συμβάσεων εργασίας αντί κλαδικών, οι περικοπές συντάξεων, επιδομάτων και δαπανών υγείας, η αύξηση των αντικειμενικών αξιών και η ενοποίηση φόρων στα ακίνητα, το πλήρες άνοιγμα είκοσι κλειστών επαγγελμάτων, η κατάργηση φοροαπαλλαγών και χαμηλού ΦΠΑ στα νησιά κ.λπ.

Και αυτό το Μνημόνιο συνοδεύτηκε από το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016, το οποίο περιλάμβανε πακέτο μέτρων λιτότητας, όπως,

για παράδειγμα, αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά δύο έτη, μείωση συντάξεων από 5% έως 15% (από τα 1.000 ευρώ και άνω), μειώσεις στο εφάπαξ έως 83%, κατάργηση της καθολικότητας της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας, κατάργηση των δώρων Χριστουγέννων και Πάσχα, καθώς και των επιδομάτων αδείας για τους δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους, περικοπές στα ειδικά μισθολόγια, κατάργηση των πολυάριθμων οικογενειακών επιδομάτων και αντικατάστασής τους από το ενιαίο επίδομα στήριξης κ.ά. (Υπουργείο Οικονομικών, 2012).

Με απώτερο σκοπό τη βιωσιμότητα του χρέους της και την εξασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματός της, η Ελλάδα υπέγραψε Τρίτο Μνημόνιο, το 2015, το οποίο προέβλεπε, μεταξύ άλλων, την ολοκλήρωση της λεγόμενης «ασφαλιστικής μεταρρύθμισης» με αυξήσεις εισφορών, αυξήσεις ορίων ηλικίας, σταδιακή κατάργηση του ΕΚΑΣ κ.ά., πρωτογενή πλεονάσματα 3,5% στους προϋπολογισμούς, ενιαίο μισθολόγιο στο Δημόσιο, ολοκλήρωση της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζικών ιδρυμάτων κ.λπ.

Συνολικά, οι πολιτικές λιτότητας που έλαβαν χώρα μέσω της εφαρμογής των Μνημονίων και η ευρύτερη ύφεση, η οποία ανατροφοδοτούνταν σε κάποιο βαθμό από τα μέτρα λιτότητας, φαίνεται να συνδέονται στενά. Από τη μία πλευρά, οι πολιτικές λιτότητας προκάλεσαν πτώση της συνολικής ζήτησης, καθώς τα περισσότερα μέτρα που είχαν ληφθεί είχαν μικρό αναδιανεμητικό αποτέλεσμα και εφαρμόστηκαν σε μια περίοδο ήδη βαθιάς ύφεσης. Από την άλλη πλευρά, η ύφεση παρεμπόδισε τις δυνατότητες μείωσης του ελλείμματος, δημιουργώντας την ανάγκη για υιοθέτηση ακόμη πιο σκληρών μέτρων.

Σύμφωνα με την Chaira (2016), οι εισοδηματικές ανισότητες και η φτώχεια στην Ελλάδα κυμάνθηκαν σε σημαντικά υψηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες, με σημάδια περαιτέρω επιδείνωσης κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Ειδικότερα, η δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας επιδεινώθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια της κρίσης, γεγονός που έλαβε χώρα και σε πολλές άλλες χώρες του κόσμου. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Buiter and Rahbari (2010), η ελληνική οικονομία επηρεάστηκε αρνητικά περισσότερο από κάθε άλλη οικονομία από τις συνέπειες της κρίσης.

Η ερμηνεία των αιτιών εμφάνισης της ελληνικής κρίσης, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους η Ελλάδα επηρεάστηκε σε τόσο σημαντικό βαθμό, αποτελεί αντικείμενο πολλών μελετητών. Ειδικότερα, ο Χαρδούβελης (2011) υποστηρίζει ότι οι βασικές αιτίες της ελληνικής κρίσης περιλαμβάνουν τόσο το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας όσο και την οργανωτική ανεπάρκειά της, εμφανείς από τα υψηλά δίδυμα ελ-

λείμματα και χρέη. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Χαρδούβελη (2011), υπάρχουν και άλλες αιτίες που δεν συνδέονται με άμεσο τρόπο με την ελληνική οικονομία, αλλά με την ΕΕ. Ειδικότερα, στις αιτίες αυτές περιλαμβάνονται προβλήματα που σχετίζονται: α) με την ανταγωνιστικότητα των χωρών της ΕΕ, β) με την απουσία μηχανισμού δημοσιονομικών μεταβιβάσεων, γ) με την έλλειψη συνοχής των ευρωπαϊκών χωρών, και δ) με τη μη εφαρμογή του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης.

Επιπλέον, ο Μηλιός (2010) θεωρεί ότι οι βασικότερες αιτίες της ελληνικής κρίσης είναι οι ακόλουθες:

- η χρηματοδότηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος που οδήγησε στη μετατροπή του δημόσιου χρέους σε ιδιωτικό.
- οι πολιτικές μείωσης των φορολογικών εσόδων που ασκήθηκαν στην Ελλάδα για περισσότερα από δέκα έτη πριν από την κρίση.
- η στρατηγική της ΕΕ που δεν επέτρεπε τον απευθείας δανεισμό των κυβερνήσεων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, παρά μόνο από τις εμπορικές τράπεζες και τις χρηματοπιστωτικές αγορές, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο στην αύξηση των επιτοκίων δανεισμού.

3.3 Η δομή των εισοδηματικών ανισοτήτων στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Σε αυτή την ενότητα θα επιχειρηθεί μια βιβλιογραφική επισκόπηση αναφορικά με τις εισοδηματικές ανισότητες στη χώρα μας και την επίδραση της οικονομικής κρίσης σε αυτές. Ειδικότερα, σύμφωνα με την Chaira (2016), οι ανισότητες προέρχονται κυρίως από διαφορές «εντός» και όχι «μεταξύ» των κοινωνικοοικονομικών ομάδων. Με άλλα λόγια, οι ανισότητες που παρατηρούνται μέσα σε ομάδες με τα ίδια εισοδηματικά χαρακτηριστικά είναι περισσότερο έντονες σε σχέση με αυτές που προέρχονται λόγω της μετατόπισης μιας πληθυσμιακής ομάδας σε κατώτερα εισοδηματικά στρώματα.

Επιπλέον, ο Mitrakos (2014) ισχυρίζεται ότι η διαχρονική συμμετοχή των πολιτών της χώρας στα τέσσερα εισοδηματικά τεταρτημόρια παρέμεινε σταθερή σχεδόν για όλα τα χρόνια της κρίσης, αν και την ίδια στιγμή, το ύψος του κατωφλιού φτώχειας μειωνόταν συνεχώς κατά τη διάρκειά της. Επομένως, οι πολιτικές που στοχεύουν στην άμβλυνση των ανισοτήτων θα πρέπει να μην είναι «γενικές», δηλαδή φορολογικές πολιτικές, γενικές πολιτικές πρόνοιας κ.λπ. αλλά «συγκεκριμένες», λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε εισοδηματικής ομάδας.

Από την έρευνα των Andriopoulou et al. (2017) διαπιστώνεται ότι βασική αιτία της αύξησης των εισοδηματικών ανισοτήτων στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της κρίσης αποτελεί η ραγδαία αύξηση της ανεργίας που έπληξε σε τεράστιο βαθμό τους νέους και τις νέες. Επιπλέον, και οι εν λόγω ερευνητές συμπεραίνουν ότι οι σημαντικότερες αρνητικές μεταβολές στο πλαίσιο των εισοδηματικών ανισοτήτων έλαβαν χώρα μέσα στις ίδιες εισοδηματικές ομάδες και όχι μεταξύ αυτών. Ακόμη, αναφερόμενοι στο ζήτημα της φτώχειας σε απόλυτους αριθμούς, οι Andriopoulou et al. (2017) υποστηρίζουν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, με την έννοια ότι τα εισοδήματα μειώθηκαν σε όλον τον πληθυσμό.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας προκύπτει το συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο, οι συνταξιούχοι βελτίωσαν σημαντικά τη σχετική τους θέση και η συμμετοχή τους στη συνολική φτώχεια μειώθηκε κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Από την άλλη πλευρά, τα νοικοκυριά με παιδιά και ιδίως τα νοικοκυριά που αποτελούνταν από άτομα με υψηλότερη μόρφωση δέχθηκαν τις περισσότερο αρνητικές επιπτώσεις (Andriopoulou et al., 2017).

Σε ενδιαφέροντα ευρήματα και συμπεράσματα καταλήγει, επίσης, η έρευνα των Matsaganis and Leventi (2014). Ειδικότερα, οι εν λόγω ερευνητές διαχωρίζουν την επίδραση της ύφεσης από την επίδραση της λιτότητας (των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής, δηλαδή, για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης) και διαπιστώνουν ότι η επίδραση της πρώτης είναι πολύ μεγαλύτερη από την επίδραση της δεύτερης στις εισοδηματικές ανισότητες.

Ωστόσο, παρά τα προαναφερόμενα συμπεράσματα, οι Matsaganis and Leventi (2014) θεωρούν ότι, τόσο το χρονοδιάγραμμα όσο και το περιεχόμενο των μέτρων λιτότητας είναι σε θέση να επηρεάσουν την ύφεση και, κατά συνέπεια, να επιτείνουν ακόμη περισσότερο τις εισοδηματικές ανισότητες. Ακόμη, οι εν λόγω ερευνητές ισχυρίζονται ότι τα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής δεν φαίνεται να κατάφεραν να αμβλύνουν τις εισοδηματικές διαφορές που δημιούργησε η ύφεση κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι, με βάση τη βιβλιογραφία, οι εισοδηματικές ανισότητες ήταν παρούσες στην ελληνική κοινωνία και πριν την οικονομική κρίση, ενώ κατά τη διάρκειά της οι ανισότητες αυτές παρουσίασαν αύξηση. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι οι Matsaganis and Leventi (2014) συμπεραίνουν ότι η πολιτεία θα έπρεπε να λάβει καταλληλότερα μέτρα στο πλαίσιο του περιορισμού της ανοδικής τάσης της φτώχειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Ακόμη, οι εν λόγω ερευνητές, αν και αναγνωρίζουν «ελαφρυντικά» στις εφαρμοσμένες δημοσιονομικές

πολιτικές και στην αποτυχία τους να αποτρέψουν την αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων, αντιθέτως δεν αποδέχονται ότι αυτό δεν ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί στην περίπτωση της αύξησης του ποσοστού των φτωχών ανθρώπων στην Ελλάδα. Με αυτήν την έννοια αναγνωρίζουν την αποτυχία αυτών των πολιτικών στο εν λόγω θέμα, αλλά παράλληλα σημειώνουν την ανάγκη πιο δίκαιης κατανομής των βαρών δημοσιονομικής εξυγίανσης μεταξύ των πολιτών της χώρας.

Συνεχίζοντας, από τη διερεύνηση της εισοδηματικής και μισθολογικής κινητικότητας στην Ελλάδα, οι Κοσμά κ.ά. (2017) συμπεραίνουν ότι οι μεταβολές των εισοδημάτων και των αμοιβών κατά τη διάρκεια της κρίσης ήταν πρωτόγνωρες για τη χώρα μας, τόσο ως προς το μέγεθός τους όσο και ως προς το χρονικό διάστημα στο οποίο συνέβησαν, αναδεικνύοντας παράλληλα τη μετατόπιση της κατανομής αμοιβών σε χαμηλότερα επίπεδα.

Επίσης, οι Ματσαγγάνης και Καρακίτσιος (2020), αξιοποιώντας μια πολύ μεγάλη βάση δεδομένων με στοιχεία των εργαζομένων από το πληροφοριακό σύστημα του ΙΚΑ για την περίοδο 2008-2014, προβαίνουν στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Η μείωση της απασχόλησης υπήρξε μεγαλύτερη για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες, καθώς η κρίση επηρέασε περισσότερο οικονομικούς κλάδους που απασχολούν κατά βάση άνδρες (π.χ. οικοδομή και κατασκευές).
- Η μείωση των ασφαλισμένων εμφάνισε σημαντικές διαφοροποιήσεις, τόσο ανά γεωγραφική περιφέρεια όσο και ανά κλάδο της οικονομίας.
- Η μείωση των μέσων αμοιβών ήταν σημαντικότερη στις μικρότερες ηλικίες σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες.
- Οι μέσες αμοιβές υποχώρησαν λιγότερο στον κλάδο της βιομηχανίας και της μεταποίησης σε σύγκριση με τις υπηρεσίες, όπου οι μέσες αμοιβές ήταν χαμηλότερες και μειώθηκαν περισσότερο.
- Οι μισθολογικές ανισότητες αυξήθηκαν, ενώ η απόσταση ανάμεσα σε υψηλόμισθους και χαμηλόμισθους διευρύνθηκε. Ειδικότερα, η απόσταση μεταξύ μεσαίων και χαμηλών αποδοχών μεγάλωσε περισσότερο σε σύγκριση με την απόσταση μεταξύ υψηλών και μεσαίων αποδοχών.
- Οι μισθολογικές μεταβολές στα χρόνια της κρίσης εμφανίζονται «αντίστροφα προοδευτικές»: οι χαμηλόμισθοι υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες, ενώ οι υψηλόμισθοι κέρδισαν τις μεγαλύτερες αυξήσεις μισθών.

Σε έρευνα τους, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020) διαπιστώνουν ότι η Ελλάδα εμφανίζει πολύ υψηλούς δείκτες ανισότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Ειδικότερα, με βάση τον δείκτη Gini, η Ελλάδα κατατάσσεται στη 2η θέση αναφορικά με τις ανισότητες στη διανομή του εισοδήματος μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15.

Το μεγαλύτερο μέρος των συνολικών ανισοτήτων οφείλεται στη διασπορά των εισοδημάτων που παρατηρείται εντός των πληθυσμιακών ομάδων, γεγονός που δείχνει ότι οι πολιτικές που εστιάζουν στη μείωση των ανισοτήτων, μέσω της άμβλυνσης των διαφορών μεταξύ συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, έχουν χαμηλή αποτελεσματικότητα.

Επιπλέον, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας δείχνουν ότι στην Ελλάδα παρατηρείται σημαντική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού από την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και την επιβολή των μέτρων δημοσιονομικής πειθαρχίας. Ακόμη, υπάρχει σημαντική μείωση των εισοδημάτων, με επιπτώσεις στο επίπεδο διαβίωσης και στο όριο σχετικής φτώχειας. Η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης απεικονίζεται, επίσης, στους δείκτες υλικής αποστέρησης που εκτιμώνται με βάση την ικανότητα των ατόμων να καλύψουν συγκεκριμένες βασικές ανάγκες. Ειδικότερα, το 2015 η υλική αποστέρηση (αδυναμία κάλυψης τουλάχιστον τριών από τις εννιά βασικές ανάγκες διαβίωσης[4]) αυξάνεται στο 41%, σε σύγκριση με το 23% που ήταν το 2009. Τέλος, ιδιαίτερα υψηλή ήταν και παραμένει στην Ελλάδα η φτώχεια των εργαζομένων, ενώ η χώρα εμφανίζει έναν ιδιαίτερα υψηλό κίνδυνο παιδικής φτώχειας, που σημείωσε αύξηση κατά την περίοδο της κρίσης.

Διερευνώντας την αποτελεσματικότητα των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, ο Πιέρρος (2020) διαπιστώνει ότι η εφαρμογή τους απέτυχε να εδραιώσει συνθήκες βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης οι οποίες να καλύπτουν όλο το φάσμα της οικονομίας, αφού δεν προκάλεσε τους απαραίτητους μακροοικονομικούς μετασχηματισμούς. Ειδικότερα, η περιοριστική πολιτική που ασκήθηκε στην Ελλάδα φαινομενικά ήταν επιτυχής, αφού και τα δύο ελλείμματα σχεδόν εξαλείφθηκαν (έλλειμμα στο δημοσιονομικό ισοζύγιο και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών). Όμως, το αποτέλεσμα αυτό προήλθε από τη συμπίεση των εισοδημάτων και όχι λόγω κάποιας αναδιάρθρωσης του παραγωγικού δυναμικού.

Σε μελέτη για την ανάλυση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στα εισοδήματα

4. Σύμφωνα με την Eurostat, ο υπολογισμός των δεικτών υλικής αποστέρησης βασίζονται στη δυνατότητα των νοικοκυριών να καλύψουν τις ακόλουθες βασικές ανάγκες: 1) γεύμα με ψάρι ή κρέας κάθε δεύτερη μέρα, 2) μία εβδομάδα διακοπές τον χρόνο, 3) αντιμετώπιση έκτακτων δαπανών, 4) εξασφάλιση επαρκούς θέρμανσης στο σπίτι, 5) αποπληρωμή πάγιων λογαριασμών χωρίς δυσκολίες, 6) κατοχή πλυντηρίου στην κατοικία διαμονής, 7) κατοχή έγχρωμης τηλεόρασης στην κατοικία διαμονής, 8) κατοχή τηλεφώνου, και 9) κατοχή αυτοκινήτου. Ένα άτομο (ή νοικοκυριό) θεωρείται ότι βιώνει υλική αποστέρηση όταν δεν μπορεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον τρεις από τις παραπάνω ανάγκες.

και στις συνθήκες διαβίωσης των μικροεπιχειρηματιών και αυτοαπασχολούμενων στην Ελλάδα, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2021) συμπεραίνουν ότι η σημαντική μείωση του ΑΕΠ (περίπου κατά ¼) και της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών είχαν αρνητική επίδραση στη συνολική ζήτηση και στην οικονομική δραστηριότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Επιπλέον, η οικονομική ύφεση κατέδειξε τα διαχρονικά διαρθρωτικά προβλήματα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και ιδιαίτερα τη στενή εξάρτησή τους από την εγχώρια ζήτηση και την υποεπένδυση στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που προορίζονται για τη διεθνή αγορά.

Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, την περίοδο 2009-2016, η μείωση του ατομικού εισοδήματος στην Ελλάδα (σε τιμές αγοραστικής δύναμης) ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, ενώ το μέσο ατομικό εισόδημα στην Ελλάδα είναι με διαφορά το χαμηλότερο στην ΕΕ-15. Η σύγκριση όμως γίνεται δυσμενέστερη όταν αναφερόμαστε στα εισοδήματα των αυτοαπασχολούμενων, καθώς την ίδια περίοδο, η αντίστοιχη μείωση των εισοδημάτων των αυτοαπασχολούμενων ήταν μεγαλύτερη σε σύγκριση με το σύνολο του πληθυσμού, με σημαντικές επιπτώσεις στο επίπεδο διαβίωσής τους. Μέσα σε μόλις τέσσερα χρόνια από την εμφάνιση της κρίσης και την εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας, το 40% περίπου των αυτοαπασχολούμενων ζει σε αντίστοιχες συνθήκες με αυτές που ζούσε το 15% του φτωχότερου πληθυσμού το 2009. Αποκαλύπτεται, με αυτό τον τρόπο, η δραματική επιδείνωση του επιπέδου διαβίωσης των αυτοαπασχολούμενων την περίοδο της κρίσης. Η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των αυτοαπασχολούμενων διαπιστώνεται και στις εκτιμήσεις του δείκτη αποστέρησης.

Συνεχίζοντας, σε έρευνα για την αποτύπωση της δομής και της τάσης της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, κατά τα πρώτα χρόνια εμφάνισης της οικονομικής κρίσης, οι Παπαθεοδώρου και Μισσός (2013) υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα παρουσιάζει πολύ υψηλούς δείκτες εισοδηματικής ανισότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ. Στη χώρα μας υπάρχει σαφής επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού ως αποτέλεσμα της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας. Ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ-27, η Ελλάδα εμφανίζει τον υψηλότερο κίνδυνο απόλυτης φτώχειας το 2011, καθώς και τη σημαντικότερη αύξηση του συγκεκριμένου ποσοστού φτώχειας την περίοδο 2009-2011. Παράλληλα, η αύξηση του χάσματος φτώχειας την ίδια περίοδο καταδεικνύει και την επιβάρυνση των συνθηκών διαβίωσης των φτωχών, ενώ η χειροτέρευση των συνθηκών διαβίωσης απεικονίζεται και στους δείκτες υλικής αποστέρησης, οι οποίοι δείχνουν σαφή επιδείνωση.

Επιπλέον, η Μιχοπούλου (2020) ισχυρίζεται ότι το τίμημα που πλήρωσε η ελληνική κοινωνία για τη δανειακή διάσωση της χώρας περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, τη

μείωση των εισοδημάτων, την αύξηση των οικονομικών ανισοτήτων και τη δραματική μείωση της απασχόλησης. Ακόμη, θεωρεί ότι, ενώ η οικονομία της χώρας βρισκόταν σε μια φάση σταθεροποιημένης ανάκαμψης, η πανδημία COVID-19 είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιδράσεις σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, βάζοντας τη χώρα σε νέα περίοδο αστάθειας.

Ειδικότερα, το β΄ τρίμηνο του 2020, υπήρξε μείωση του ΑΕΠ κατά 15,2%, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε στα 28,8 δισ. ευρώ (το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019 ήταν ίση με 32,6 δισ. ευρώ). Ακόμη, σε επίπεδο απασχόλησης, οι επιπτώσεις ήταν ραγδαίες, καθώς ο δείκτης των συνολικών ωρών απασχόλησης διαμορφώθηκε στις 62 μονάδες το β΄ τρίμηνο του 2020, έναντι 85,1 μονάδων το δ΄ τρίμηνο του 2019.

3.4 Η σημασία του κοινωνικού μοντέλου της Ελλάδας στις εισοδηματικές ανισότητες

Προκειμένου να δοθεί μια διαφορετική διάσταση στα όσα έχουν αναφερθεί μέχρι αυτό το σημείο, κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθεί η συσχέτιση που εμφανίζεται μεταξύ των εισοδηματικών ανισοτήτων που υπάρχουν σε μια σειρά από χώρες, κατά την περίοδο της κρίσης, με τον τύπο του κοινωνικού κράτους που υιοθετεί καθεμιά από τις χώρες αυτές. Αρχικά, στον Πίνακα 2 περιλαμβάνονται χώρες που υιοθετούν τέσσερις διαφορετικούς τύπους κοινωνικού κράτους:

- σοσιαλδημοκρατικός (Δανία, Σουηδία),
- συντηρητικός (Γερμανία, Γαλλία),
- νοτιο-ευρωπαϊκός (Ελλάδα, Πορτογαλία), και
- τύπος κοινωνικού κράτους που χαρακτηρίζει τα νέα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που προέρχονται κυρίως από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ (Ρουμανία, Βουλγαρία).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, για το έτος 2010, όπου η οικονομική κρίση είχε εξαπλωθεί στις περισσότερες χώρες του κόσμου, η τιμή του συντελεστή Gini ήταν σημαντικά μικρότερη στις χώρες με σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος, με τις χώρες με συντηρητικό κοινωνικό κράτος να ακολουθούν. Αντίθετα, οι υψηλότερες τιμές του συντελεστή παρατηρούνται στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και στα νέα μέλη της ΕΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Τιμές του συντελεστή Gini σε χώρες της ΕΕ με διαφορετικό τύπο κοινωνικού κράτους (2010)

Τύπος κοινωνικού κράτους	Χώρα	Συντελεστής Gini
Σοσιαλδημοκρατικός	Δανία Σουηδία	0,260 0,240
Συντηρητικός	Γερμανία Γαλλία	0,286 0,308
Νοτιοευρωπαϊκός	Ελλάδα Πορτογαλία	0,328 0,342
Νέα μέλη	Ρουμανία Βουλγαρία	0,332 0,351

Πηγή: Παπαθεοδώρου και Μισσός (2013)

Για την περαιτέρω ανάλυση των στοιχείων, στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η ποσοστιαία μεταβολή του συντελεστή Gini στις υπό εξέταση χώρες για τα εισοδήματα της χρονικής περιόδου 2007-2010.[5] Από τα αποτελέσματα διαπιστώνεται ότι η Πορτογαλία και η Γερμανία εμφανίζουν σημαντική μείωση του συντελεστή Gini, δείγμα της αποτελεσματικής αναδιανεμητικής πολιτικής των χωρών αυτών. Από την άλλη πλευρά, οι σημαντικότερες αυξήσεις παρατηρούνται στη Γαλλία και στη Δανία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποσοστιαία (%) μεταβολή των τιμών του συντελεστή Gini σε χώρες της ΕΕ με διαφορετικό τύπο κοινωνικού κράτους (2007-2010)

Τύπος κοινωνικού κράτους	Χώρα	Ποσοστιαία (%) μεταβολή συντελεστή Gini
Σοσιαλδημοκρατικός	Δανία Σουηδία	6,5 2,5
Συντηρητικός	Γερμανία Γαλλία	-3,9 9,9
Νοτιοευρωπαϊκός	Ελλάδα Πορτογαλία	0,8 -4,3

Πηγή: Παπαθεοδώρου και Μίσσος (2013)

5. Για τις χώρες που ανήκουν στα νέα κράτη μέλη της ΕΕ (Ρουμανία, Βουλγαρία) δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τη συγκεκριμένη περίοδο.

Επιπλέον, σε έρευνά τους, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2021) διαπιστώνουν ότι οι εισοδηματικές ανισότητες εμφανίζουν σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ χωρών που έχουν αναπτύξει διαφορετικά συστήματα κοινωνικής προστασίας. Η Ελλάδα και οι υπόλοιπες χώρες της νότιας Ευρώπης, καθώς και οι χώρες με φιλελεύθερο σύστημα κοινωνικής προστασίας, παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες ανισότητες στη διανομή του εισοδήματος, ενώ χώρες με σοσιαλδημοκρατικό και συντηρητικό-κορπορατιστικό σύστημα κοινωνικής προστασίας εμφανίζουν χαμηλές ανισότητες.

Ακόμη, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020) εστιάζουν στη σημασία του συστήματος κοινωνικής προστασίας στο επίπεδο διαβίωσης των νοικοκυριών. Ειδικότερα, οι χώρες που έχουν αναπτύξει συστήματα προστασίας που χαρακτηρίζονται από καθολικές παροχές εμφανίζονται αποτελεσματικότερες στη μείωση της φτώχειας και της αποστέρησης. Αντίθετα, οι χώρες της νότιας Ευρώπης και αυτές με φιλελεύθερο καθεστώς, όπου οι παροχές δίνονται μέσω ελέγχου πόρων των δικαιούχων, παρουσιάζουν υψηλό κίνδυνο φτώχειας.

Συνεχίζοντας, προκειμένου να εξετάσουν τα αίτια που οδήγησαν σε διόγκωση των εισοδηματικών ανισοτήτων στην Ελλάδα, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι Andriopoulou et al. (2017) αναλύουν τις ανισότητες υπό το πρίσμα του υπάρχοντος κοινωνικού μοντέλου στην Ελλάδα, το οποίο προϋπήρχε της οικονομικής κρίσης. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, στα περισσότερα νοικοκυριά, ο πρωταρχικός υπεύθυνος για την εξοικονόμηση των απαραίτητων υλικών αγαθών είναι ο άνδρας, ενώ τα υπόλοιπα εισοδήματα (π.χ. της γυναίκας και των παιδιών) είναι συμπληρωματικά. Στη συνέχεια, το κερδισμένο εισόδημα αναδιανέμεται μέσα στο πλαίσιο του νοικοκυριού ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε μέλους του. Αυτό το μοντέλο φαίνεται ότι βίωσε μεγάλο πλήγμα από την οικονομική κρίση, καθώς η ανεργία στους άνδρες (ειδικά στα πρώτα χρόνια της κρίσης) σημείωσε ιδιαίτερα σημαντική αύξηση. Με αυτό το δεδομένο και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα όποια μέτρα προάσπισης των εισοδημάτων των νοικοκυριών μέσα στην κρίση ήταν «πυροσβεστικού» χαρακτήρα, ενώ κάποια είχαν τη μορφή της εφάπαξ παροχής (όπως, για παράδειγμα, το λεγόμενο «κοινωνικό μέρισμα» κατά τη διάρκεια του Τρίτου Μνημονίου), είναι δυνατόν να εξηγηθούν οι εισοδηματικές ανισότητες που προέκυψαν. Επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθεί και το γεγονός ότι η πλειονότητα των μέτρων ανακούφισης των νοικοκυριών αφορούσαν κυρίως συνταξιούχους, οι οποίοι σε σημαντικό βαθμό με τον τρόπο αυτό αντιστάθμισαν τις μειώσεις στις συντάξεις που είχαν δεχτεί από την εκκίνηση της κρίσης και του Πρώτου Μνημονίου.

3.5 Οι επιδράσεις των κοινωνικών μεταβιβάσεων στις εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα τα χρόνια της οικονομικής κρίσης

Συνεχίζοντας τη βιβλιογραφική επισκόπηση, σε αυτή την ενότητα θα εξεταστούν οι επιδράσεις των κοινωνικών μεταβιβάσεων στις εισοδηματικές ανισότητες κατά την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα. Ειδικότερα, από τον Πίνακα 4 που απεικονίζει στοιχεία σχετικά με τη διαχρονική μεταβολή του συντελεστή Gini στη χώρα για τα έτη 2010, 2014 και 2017, διαπιστώνεται ότι, πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, ο συντελεστής Gini κυμαίνεται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα. Ωστόσο, προσθέτοντας την επίδραση των συντάξεων, γίνεται φανερή η συμμετοχή τους στην άμβλυνση της ανισοκατανομής των εισοδημάτων σε σημαντικό βαθμό.

Επιπλέον, από τη μελέτη των στοιχείων του Πίνακα 5 προκύπτει ότι η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων φαίνεται να είναι λιγότερο σημαντική στην αρχή της κρίσης (2010) σε σχέση με την ύστερη περίοδο προς τη λήξη του Τρίτου Μνημονίου (2017). Αυτό δείχνει ότι η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων μέσα στην κρίση μειώθηκε, γεγονός που καταδεικνύει την αποτυχία των εφαρμοσμένων πολιτικών να αμβλύνουν τις εισοδηματικές διαφορές την περίοδο που διήρκησε η οικονομική κρίση στη χώρα μας. Επιπλέον, από τους Πίνακες 4 και 5, φαίνεται ξεκάθαρα ότι οι συντάξεις διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στη μείωση των ανισοτήτων σε σύγκριση με τις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Η εξέλιξη του συντελεστή Gini στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η επίδραση των συντάξεων

Έτος	Συντελεστής Gini πριν από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις	Συντελεστής Gini πριν από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις αλλά μαζί με τις συντάξεις	Ποσοστιαία μεταβολή δείκτη
2010	49,1	34,9	-28,9%
2014	61,0	37,0	-39,3%
2017	58,2	36,0	-38,1%

Πηγή: Κετσετζοπούλου (2019)

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Η εξέλιξη του συντελεστή Gini στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η επίδραση όλων των κοινωνικών μεταβιβάσεων

Έτος	Συντελεστής Gini πριν από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις αλλά μαζί με τις συντάξεις	Συντελεστής Gini ύστερα από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις	Ποσοστιαία μεταβολή δείκτη
2010	34,9	32,9	-5,7%
2014	37,0	34,5	-6,7%
2017	36,0	33,4	-7,2%

Πηγή: Κετσετζοπούλου (2019)

Σύμφωνα με τους Andriopoulou et al. (2017), αποτελεί αναντίρρητο γεγονός ότι το αναδιανεμητικό αποτέλεσμα των κοινωνικών παροχών στη χώρα μας είναι περιορισμένο σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ. Επιπλέον, δεδομένων των διαθέσιμων πόρων, υπάρχουν και άλλοι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών δαπανών, όπως η σύνθεση των κοινωνικών παροχών και ο βαθμός στον οποίο αυτές απευθύνονται και τελικά καταλήγουν σε αυτούς που πραγματικά θα έπρεπε να τις δικαιούνται, δηλαδή στις οικονομικά ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη.

Εξάλλου, όπως φαίνεται και από τους Πίνακες 4 και 5, το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών δαπανών περιλαμβάνει τις συντάξεις. Οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις, όπως οι κοινωνικές παροχές (ανεργία, αναπηρία, πρόνοια, οικογένεια κ.λπ.), αποτελούν μικρότερο ποσοστό των κοινωνικών δαπανών.

Ωστόσο, αυτές οι μεταβιβάσεις είναι πιο «προοδευτικές», με την έννοια ότι υποστηρίζουν περισσότερο τα άτομα που ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Επιπλέον, οι περιορισμένοι πόροι που διατίθενται για κοινωνικές δαπάνες δεν καταλήγουν σε αυτούς που θα έπρεπε να επωφεληθούν από αυτές. Ενδεικτικά, το φτωχότερο 10% του πληθυσμού λαμβάνει το 6,6% των κοινωνικών μεταβιβάσεων (εξαιρουμένων των συντάξεων), ενώ το 12,5% πηγαίνει στα μεσαία εισοδήματα και το 7,4% στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού.

Αυτό προφανώς δεν διασφαλίζει ένα ελάχιστο βιοτικό επίπεδο για τους φτωχούς και τα μη προνομιούχα νοικοκυριά και, κατά συνέπεια, η ενίσχυση και η βελτίωση της

στόχευσης των κοινωνικών δαπανών σε οικογένειες με σχετικά μεγαλύτερες οικονομικές ανάγκες είναι ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης που θα πρέπει να συμβάλλει στη μείωση των οικονομικών ανισοτήτων και της φτώχειας.

Σε πρόσφατη έρευνα για τις κοινωνικές επιπτώσεις της ύφεσης και της δημοσιονομικής προσαρμογής στην Ελλάδα, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020) συμπεραίνουν ότι η αύξηση των κοινωνικών προβλημάτων, εξαιτίας της παρατεταμένης ύφεσης, δεν συνοδεύεται από αύξηση των κοινωνικών δαπανών. Αντιθέτως, σε μια περίοδο όπου διαπιστώνεται σημαντική αύξηση της ανεργίας και επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης, υπάρχει μείωση των δαπανών για κοινωνική προστασία, τόσο ανά κάτοικο όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι δαπάνες για κοινωνική προστασία μειώνονται γρηγορότερα σε σύγκριση με τη συνολική οικονομική δραστηριότητα.

Από την ανάλυση των στοιχείων της συγκεκριμένης έρευνας διαφαίνεται η χαμηλή αποτελεσματικότητα των κοινωνικών μεταβιβάσεων στην άμβλυνση των ανισοτήτων. Το 2015, η μείωση των ανισοτήτων στην Ελλάδα μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων είναι αρκετά περιορισμένη και εστιάζει κυρίως στην επίδραση που ασκούν οι συντάξεις, γεγονός που ευνοεί περισσότερο τα μεσαία εισοδήματα. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (δηλαδή όλες οι χρηματικές παροχές, εκτός των συντάξεων) έχουν περιορισμένη διανεμητική επίδραση στη μείωση των συνολικών ανισοτήτων. Η αδυναμία των κοινωνικών αυτών επιδομάτων να έχουν ένα ουσιαστικό διανεμητικό αποτέλεσμα αποκαλύπτει τις ανεπάρκειες του συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας ως προς την αποτελεσματικότητα του αναδιανεμητικού του ρόλου.

3.6 Η επίδραση των φόρων και οι ανισότητες στην κατανομή του πλούτου

Η διερεύνηση της επίδρασης της φορολογίας στο εισόδημα και στο επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας μας, κατά τη διάρκεια της κρίσης, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ειδικότερα, σε μελέτη των Γιαννίτση και Ζωγραφάκη (2016), τα βασικά ευρήματα αναφορικά με την άμεση φορολογία στην Ελλάδα είναι τα ακόλουθα:

- Οι φορολογικές απαλλαγές έχουν σημαντική επίδραση στα δύο χαμηλότερα δεκατημόρια.
- Η φορολογική κλίμακα εισοδήματος έγινε περισσότερο προοδευτική στην περίοδο της κρίσης, κυρίως μέσω της επιβολής της εισφοράς αλληλεγγύης στα υψηλά εισοδήματα.

- Η αύξηση στον φόρο μεγάλης ακίνητης περιουσίας επιβάρυνε κυρίως το ανώτατο δεκατημόριο.
- Ο φόρος εισοδήματος ως ποσοστό του μέσου εισοδήματος παρουσίασε ιδιαίτερη αύξηση κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, παρά τη μείωση του εισοδήματος.
- Ο φόρος επί των ακινήτων είχε σημαντικότερη επιβάρυνση στα χαμηλότερα εισοδήματα.

Αναφορικά με τους έμμεσους φόρους, που αποτελούν βασική πηγή δημοσιονομικών εσόδων, η Κετσετζοπούλου (2019) ισχυρίζεται τα εξής:

- Η αναδιανεμητική επίδραση των Ειδικών Φόρων Κατανάλωσης (ΕΦΚ) στα προϊόντα είχε τόσο προοδευτικό (αλκοολούχα ποτά, καύσιμα κίνησης, κατοχή ιδιωτικών αυτοκινήτων, ένδυση) όσο και αντιστρόφως προοδευτικό χαρακτήρα (προϊόντα καπνού, είδη διατροφής).
- Η συνολική επιβάρυνση από την έμμεση φορολογία στην κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερη για το μέσο από ό,τι για τα άκρα της εισοδηματικής κατανομής.
- Οι αυξήσεις στους έμμεσους φόρους, κατά την περίοδο της κρίσης, συμβάδισαν χρονικά με τη συρρίκνωση των εισοδημάτων και αυτό είχε ως συνέπεια να υπάρξουν αλλαγές στην καταναλωτική συμπεριφορά των νοικοκυριών.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που μπορεί να επηρεάσει τις οικονομικές ανισότητες είναι ο πλούτος (ακίνητα, καταθέσεις, μετοχές, ομόλογα, λοιποί χρηματοοικονομικοί τίτλοι). Σύμφωνα με την Κετσετζοπούλου (2019), τα αποτελέσματα από διάφορες έρευνες για τις ανισότητες πλούτου στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της κρίσης, κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα:

- Η ανισότητα του πλούτου για τα ελληνικά νοικοκυριά παρουσίασε σχετική αύξηση.
- Η μείωση της αξίας του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών οφείλεται πρωτίστως στη μείωση της αξίας της ακίνητης περιουσίας και δευτερευόντως στη συρρίκνωση της αξίας των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων.
- Κατά το χρονικό διάστημα 2009-2014, ο διάμεσος καθαρός πλούτος για τα ελληνικά νοικοκυριά μειώθηκε.
- Οι καταθέσεις παρουσίασαν σημαντική συρρίκνωση.
- Ο καθαρός πλούτος των ελληνικών νοικοκυριών μειώθηκε σε όλα τα εισοδηματικά στρώματα.
- Η διάμεση τιμή του υπολοίπου των δανείων των ελληνικών νοικοκυριών παρουσίασε μείωση κατά την περίοδο της κρίσης.

- Η δανειακή επιβάρυνση των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων αυξήθηκε την περίοδο της κρίσης.

3.7 Η σημασία της αναζήτησης των αιτιών των οικονομικών ανισοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο

Περνώντας σε μια ανάλυση των οικονομικών ανισοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο, οι Panori and Psycharis (2018) εστιάζουν την έρευνά τους στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και των όμορων δήμων, και διαπιστώνουν ότι η οικονομική κρίση επέδρασε ιδιαίτερα αρνητικά ως προς τις εισοδηματικές συνθήκες στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας.

Ωστόσο, παρά την απότομη μείωση του εισοδήματος μεταξύ 2010 και 2012, τα στοιχεία της έρευνας δείχνουν μια σχετική ανάκαμψη μετά το 2012. Κατά τη διερεύνηση της κατανομής του εισοδήματος μεταξύ των δήμων, παρατηρείται ότι υπάρχει ένα διαφοροποιημένο πρότυπο μεταξύ των περιοχών χαμηλού, μεσαίου και υψηλού εισοδήματος. Ειδικότερα, η κατανομή του εισοδήματος στις πλούσιες περιοχές παραμένει αμετάβλητη πριν και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης, ενώ στις άλλες περιοχές φαίνεται να παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση μετά το 2009. Επιπλέον, από την έναρξη της κρίσης, και κυρίως μετά το 2011, οι εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ των δήμων της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας εμφανίζουν σημαντική αύξηση (Panori and Psycharis, 2018).

Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν την ιδιαίτερη σημασία των στοχευμένων πολιτικών και την αξία της εκ των υστέρων αξιολόγησης των επιπτώσεων σε όλα τα επίπεδα μιας τόσο μεγάλης κρίσης όσο αυτής που βίωσε η Ελλάδα την περίοδο από το 2009 μέχρι και το 2018, ώστε να γίνει εφικτή μια πιο δίκαιη κατανομή των βαρών της ύφεσης ανάμεσα στις διάφορες εισοδηματικές ομάδες, καθώς και μια πιο δίκαιη συμμετοχή αυτών των ομάδων στη μελλοντική ανάπτυξή της.

04

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ποσοτική ανάλυση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στις ανισότητες στην Ελλάδα

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, μέσα από την εξέταση κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών (κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ανεργία, εισόδημα, επίπεδο φτώχειας, δαπάνες κοινωνικής προστασίας κ.λπ.) και της μεταβολής τους σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια (όπου υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία), προκειμένου να προσδιοριστεί ο βαθμός της επίδρασης της κρίσης στην ελληνική οικονομία.

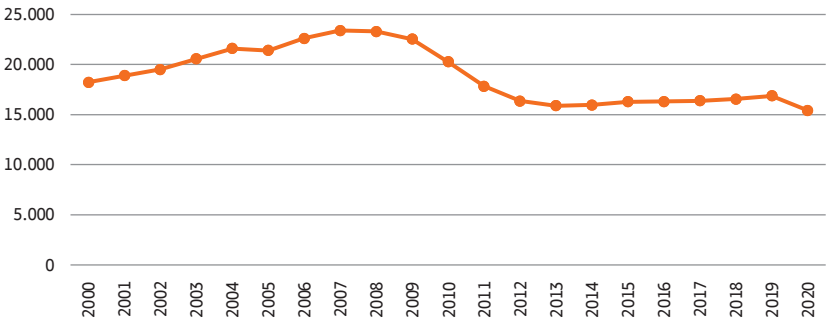
4.1 Μεταβολές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας

Η μέτρηση και η αξιολόγηση των ανισοτήτων στη χώρα μας θα γίνει αρχικά με τη διερεύνηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, που αποτελεί μια εκτίμηση της κατά κεφαλήν ακαθάριστης παραγωγικής ικανότητας μιας οικονομίας και χρησιμοποιείται ως βασικός δείκτης για τη διερεύνηση των ανισοτήτων. Ειδικότερα, από τα Διαγράμματα 9 και 10 διαπιστώνεται ότι, ενώ για όλα τα έτη, μεταξύ 2000 και 2007, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρουσιάζει αύξηση (με εξαίρεση το 2005 όπου παρατηρείται μία μικρή μείωση κατά 0,96% σε σχέση με το 2004), μεταξύ των ετών 2008 και 2013 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρουσιάζει σημαντική μείωση, γεγονός που δείχνει την επίδραση της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι, κατά την περίοδο 2008-2013, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας παρουσίασε μείωση κατά -31,81%, με τις σημα-

ντικότερες μειώσεις να παρατηρούνται τα έτη 2011 και 2012 (-12,08% και -8,22% αντίστοιχα). Τα επόμενα χρόνια (2014 έως 2019), παρατηρείται μια σχετικά σταθερή πορεία, χωρίς, ωστόσο, οι τιμές του κατά κεφαλήν ΑΕΠ να προσεγγίζουν τα προ κρίσης επίπεδα. Επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθεί η αξιοσημείωτη μείωση που παρουσιάζει το κατά κεφαλήν ΑΕΠ το έτος 2020 (-8,62% σε σχέση με το 2019), απόρροια της πανδημίας COVID-19 που έπληξε όλες τις οικονομίες του κόσμου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 9

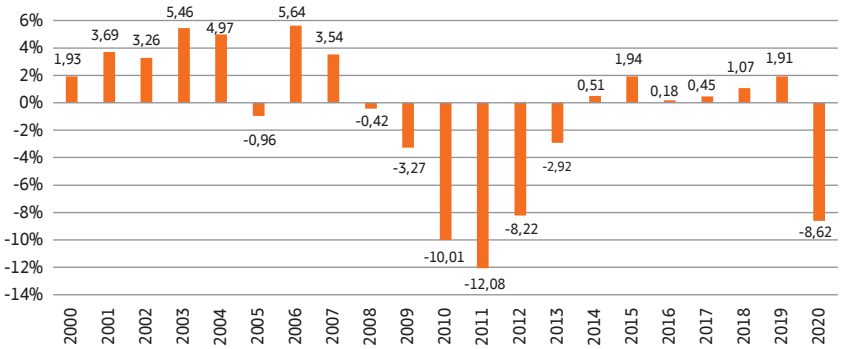
Διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας σε σταθερές τιμές (2020 = 100)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 10

Μεταβολή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας σε σταθερές τιμές (2020 = 100)

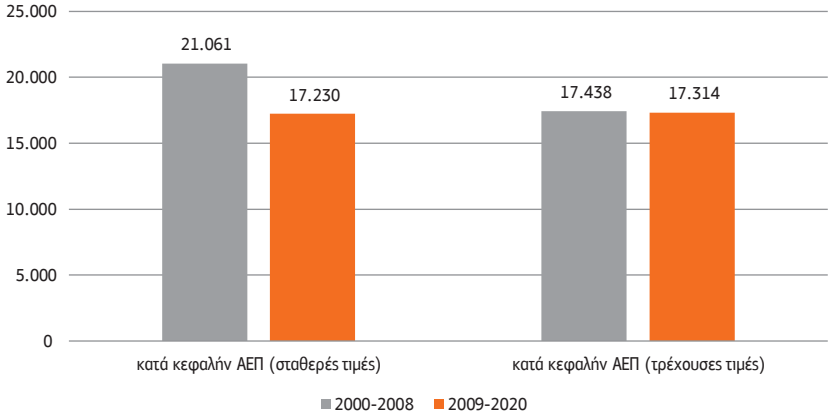

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας, από το Διάγραμμα 11 παρατηρείται ότι η μέση τιμή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας παρουσιάζει εμφανή μείωση την περίοδο 2009-2020 σε σύγκριση με την περίοδο 2000-2008, όταν χρησιμοποιούνται στοιχεία σε σταθερές τιμές. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τη χρησιμότητα του εν λόγω δείκτη ως μέτρου απεικόνισης της ανάπτυξης και της ευημερίας μιας οικονομίας. Αντίθετα, όταν γίνεται χρήση τρεχουσών τιμών, η μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι οριακή για τις δύο προαναφερόμενες περιόδους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 11

Μέση τιμή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας σε σταθερές (2020 = 100) και τρέχουσες τιμές (2000-2008 και 2009-2020, σε ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

4.2 Μεταβολές στην ανεργία της Ελλάδας

Στην ενότητα αυτή, η ανάλυση εστιάζει στη διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας, τόσο συνολικά όσο και κατά φύλο, προκειμένου να αποσαφηνιστεί κατά πόσο η κρίση επηρέασε περισσότερο κάποιο από τα δύο φύλα. Μεθοδολογικά, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα ποσοστά ανεργίας εκτιμώνται ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού για το σύνολο, τους άνδρες και τις γυναίκες αντίστοιχα.

Σε γενικές γραμμές, μπορεί να ειπωθεί ότι το επίπεδο ανεργίας ακολουθεί την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Ωστόσο, παράγοντες, όπως δημογραφικές εξελίξεις,

κοινωνικοοικονομικές κρίσεις, πολιτικές για την αγορά εργασίας κ.λπ. ενδέχεται να επηρεάσουν σε σημαντικό βαθμό την πορεία της ανεργίας είτε βραχυπρόθεσμα, είτε μακροπρόθεσμα.

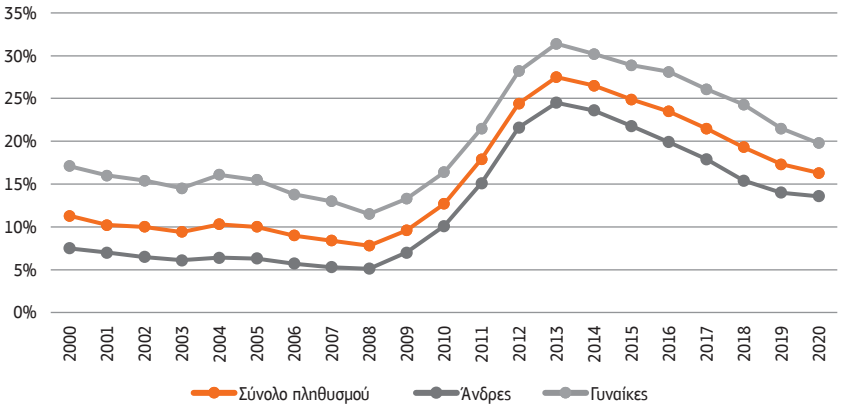
Αναφορικά με την Ελλάδα, από τα Διαγράμματα 12 και 13, τα οποία παρουσιάζουν τη διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας και της μεταβολής της αντίστοιχα, από το 2000 μέχρι το 2020, θα πρέπει να σημειωθεί η τεράστια αύξηση της ανεργίας κατά την πενταετία 2008-2013, περίοδο κατά την οποία ελήφθησαν τα πιο σημαντικά δημοσιονομικά μέτρα στην αγορά εργασίας.

Επίσης, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 12, η ανεργία στις γυναίκες είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τους άντρες. Ωστόσο, αυτή η ανισότητα φαίνεται να υπάρχει τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Μάλιστα, κατά την πενταετία 2008-2013 όπου καταγράφεται αυτή η εντυπωσιακή αύξηση της ανεργίας, διαπιστώνεται μείωση της διαφοράς των ποσοστών μεταξύ των δύο φύλων (η αύξηση της ανεργίας στους άνδρες είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τις γυναίκες), γεγονός που σταμάτησε να ισχύει τα επόμενα χρόνια, οπότε και το χάσμα επανήλθε στην προ κρίσης κατάσταση. Σε γενικές γραμμές, το ποσοστό ανεργίας τόσο στο σύνολο όσο και κατά φύλο, παρά τη μείωση που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια, απέχει σημαντικά από τα προ κρίσης επίπεδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 12

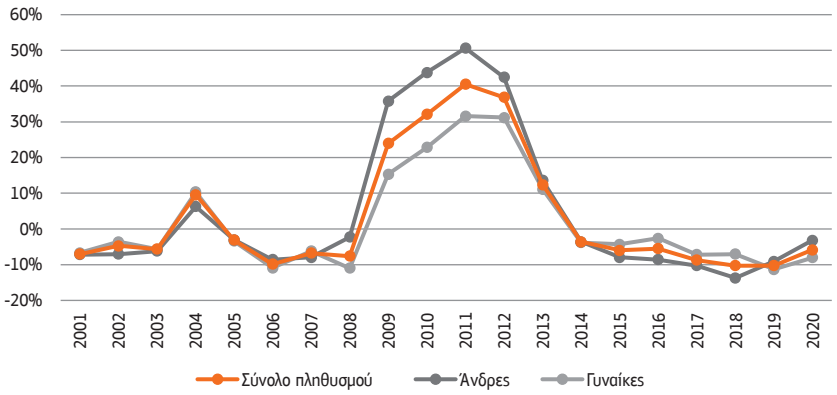
Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας στην Ελλάδα ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (2000-2020)

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 13

Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής της ανεργίας στην Ελλάδα ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (2000-2020)

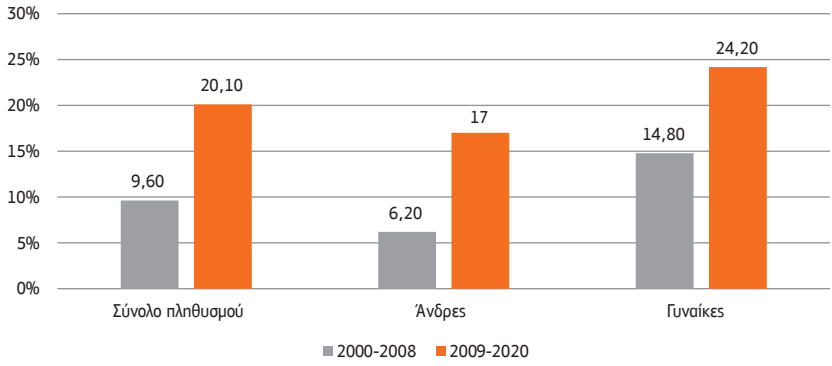

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας, από το Διάγραμμα 14 γίνεται εμφανής η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ανεργία, καθώς οδήγησε στον διπλασιασμό της στο σύνολο του πληθυσμού κατά την περίοδο 2009-2020 σε σχέση με την περίοδο 2000-2008. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μέση τιμή του ποσοστού ανεργίας στους άντρες αυξήθηκε περισσότερο σε σχέση με τις γυναίκες, γεγονός που ερμηνεύει και τη σύγκλιση που παρατηρήθηκε ανάμεσα στα δύο φύλα κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Περνώντας στην ανεργία των νέων (κάτω των 25 ετών), από το Διάγραμμα 15 παρατηρείται ότι, από το 2009 και έπειτα, ξεκινάει μια ιδιαίτερα σημαντική απόκλιση στα ποσοστά μεταξύ της Ελλάδας και του μέσου όρου της ΕΕ-27, με αποκορύφωμα το έτος 2013, όπου το ποσοστό ανεργίας των νέων στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερο κατά 34,1% σε σχέση με την ΕΕ-27. Μετά το 2013, παρά τη μείωση της απόκλισης, η διαφορά στο ποσοστό ανεργίας των νέων μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-27 παραμένει σε υψηλά επίπεδα. Ενδεικτικά, για το έτος 2009, η Ελλάδα εμφανίζει υψηλότερη ανεργία κατά 4,9% σε σχέση με την ΕΕ-27, ενώ, για το έτος 2020 η διαφορά αυτή διαμορφώνεται στο 20,9%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 14

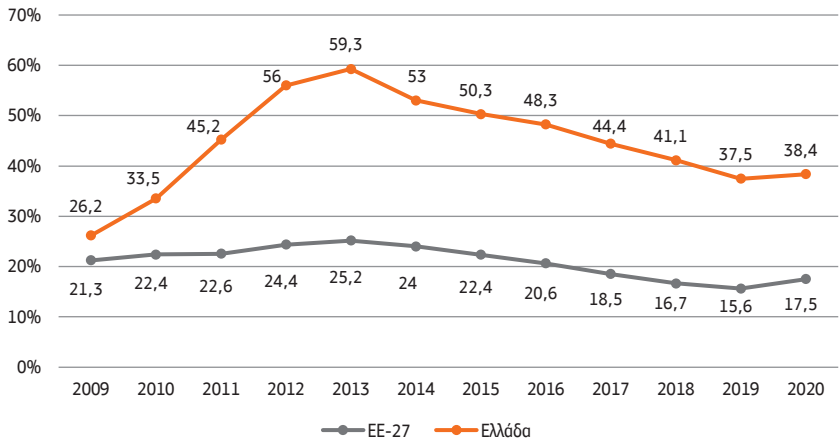
Μέση τιμή του ποσοστού ανεργίας (2000-2008 και 2009-2020)

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 15

Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας των νέων σε ΕΕ-27 και Ελλάδα (2009-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Ιδιαίτερα ανησυχητικά για την Ελλάδα είναι, επίσης, τα στοιχεία για τη μακροχρόνια ανεργία, όπου το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων στη χώρα μας εμφανίζει

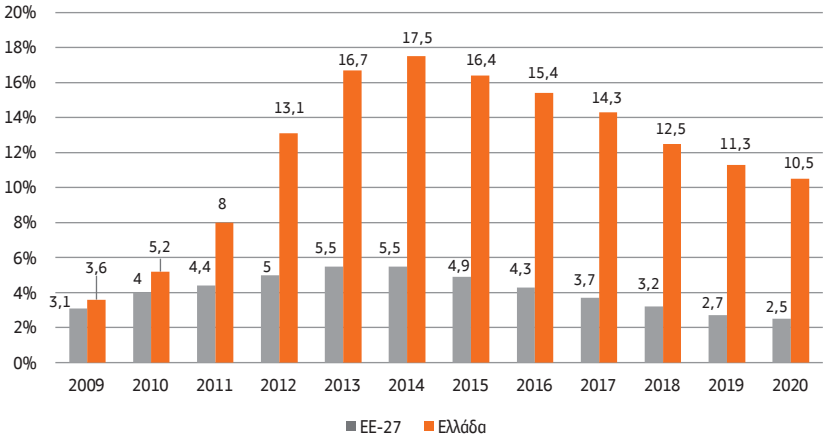
υψηλές τιμές σε σχέση με τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ-27, κυρίως μετά το 2011, με αποκορύφωμα το έτος 2014, όπου η διαφορά μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-27 ανέρχεται σε 12 ποσοστιαίες μονάδες (Διάγραμμα 16).

Ακολουθώντας παρόμοιες τάσεις με την ανεργία των νέων, παρά τη μείωση της απόκλισης μετά το 2014, η διαφορά στο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-27 παραμένει σε υψηλά επίπεδα. Ενδεικτικά, για το έτος 2009, η Ελλάδα εμφανίζει υψηλότερη μακροχρόνια ανεργία κατά 0,5% σε σχέση με την ΕΕ-27, ενώ, για το έτος 2020, η διαφορά αυτή διαμορφώνεται στο 8%.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι τόσο η ανεργία των νέων όσο και η μακροχρόνια ανεργία ακολουθούν παρόμοιες μεταβολές με την ανεργία στο σύνολο του πληθυσμού, όπως εξετάστηκε παραπάνω.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 16

Διαχρονική εξέλιξη της μακροχρόνιας ανεργίας σε ΕΕ-27 και Ελλάδα (2009-2020)

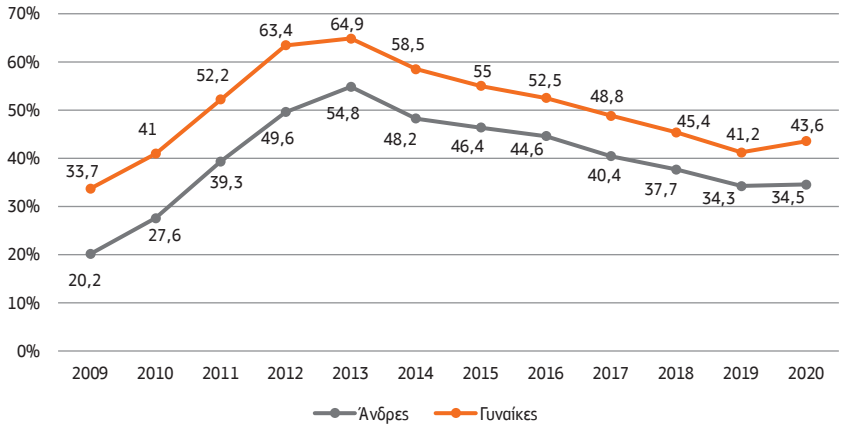

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Σε εξέταση κατά φύλο, από τα Διαγράμματα 17 και 18 διαπιστώνεται ότι οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά νεανικής και μακροχρόνιας ανεργίας από τους άνδρες, σε όλη την περίοδο 2009-2020. Τα ποσοστά νεανικής και μακροχρόνιας ανεργίας κατά φύλο, παρά τη μείωση που εμφανίζουν μετά τα πρώτα χρόνια της κρί-

σης, είναι σημαντικά αυξημένα σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά κατά την προ κρίσης περίοδο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 17

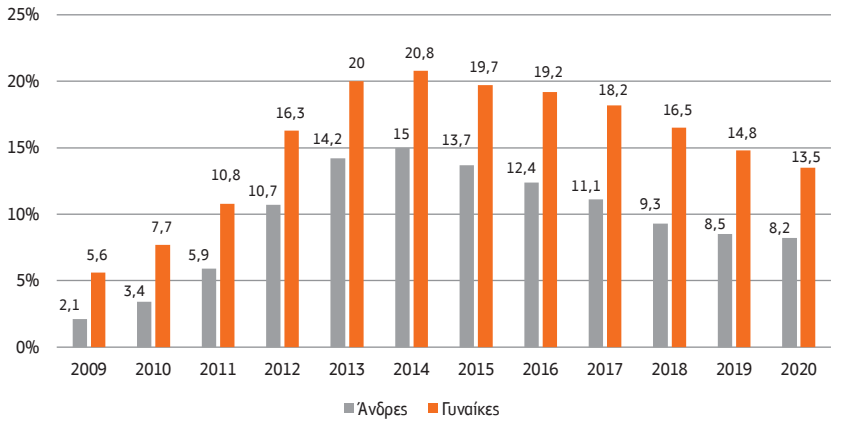
Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας των νέων κατά φύλο στην Ελλάδα (2009-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 18

Διαχρονική εξέλιξη μακροχρόνιας ανεργίας κατά φύλο στην Ελλάδα (2009-2020)

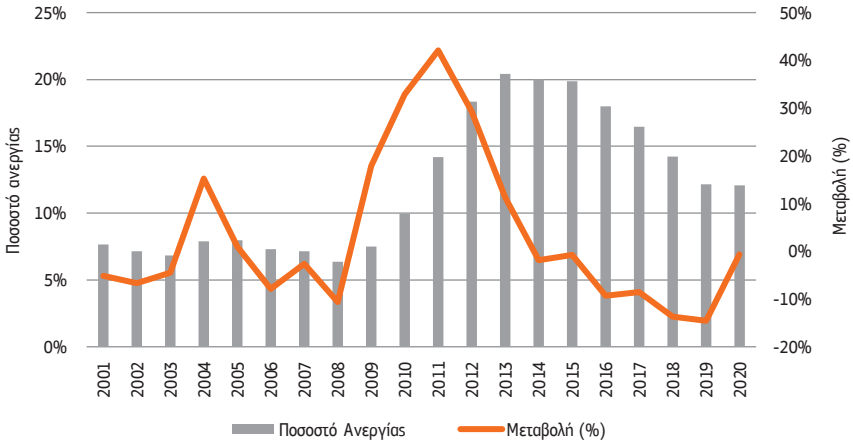

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά και σε ένα ακόμη είδος ανεργίας, το οποίο σε μεγάλο βαθμό ερμηνεύει το λεγόμενο «brain drain» που έπληξε την ελληνική κοινωνία κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Τα Διαγράμματα 19 και 20 απεικονίζουν το ποσοστό ανεργίας στα άτομα με ανώτερη εκπαίδευση. Σύμφωνα με τη Διεθνή Πρότυπη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης (International Standard Classification of Education – ISCED) της UNESCO (2012), η ανώτερη εκπαίδευση περιλαμβάνει τριτοβάθμια εκπαίδευση σύντομης διάρκειας (επίπεδο 5), πτυχίο ή ισοδύναμο επίπεδο εκπαίδευσης (επίπεδο 6), μεταπτυχιακό ή ισοδύναμο επίπεδο εκπαίδευσης (επίπεδο 7) και διδακτορικό δίπλωμα ή ισοδύναμο επίπεδο εκπαίδευσης (επίπεδο 8). Με βάση τα στοιχεία του Διαγράμματος 19, η ανεργία στη συγκεκριμένη κατηγορία πληθυσμού αυξήθηκε ραγδαία τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, με ρυθμούς που ξεπέρασαν το 30% για κάποια έτη. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι, για την περίοδο 2009-2020, η μέση τιμή του ποσοστού ανεργίας των ατόμων με ανώτερη μόρφωση ήταν υπερδιπλάσια σε σύγκριση με την περίοδο πριν από την έναρξη της οικονομικής κρίσης (2000-2008), όπως δείχνει το Διάγραμμα 20.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 19

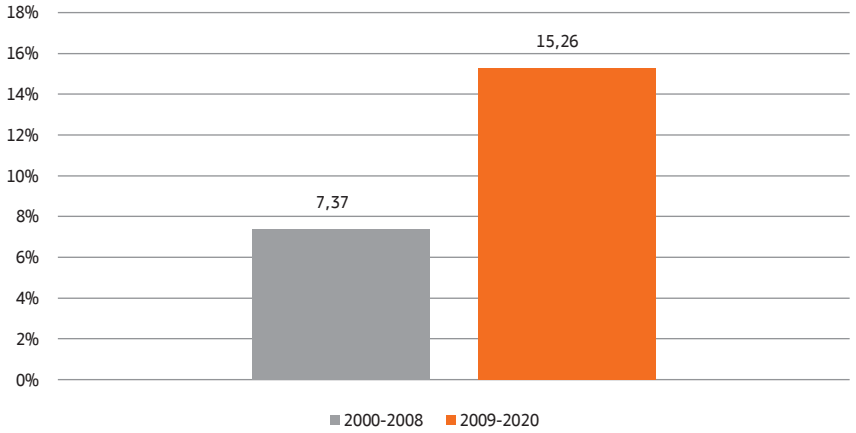
Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας και της μεταβολής του για τα άτομα με ανώτερη μόρφωση

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 20

Μέση τιμή του ποσοστού ανεργίας των ατόμων
με ανώτερη μόρφωση (2000-2008 και 2009-2020)

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

4.3 Μεταβολές στο επίπεδο φτώχειας της Ελλάδας

Στην ενότητα αυτή η έρευνα στρέφεται στη διερεύνηση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στο επίπεδο φτώχειας των Ελλήνων. Αρχικά γίνεται αναφορά στο λεγόμενο «κατώφλι της φτώχειας» το οποίο, σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (2020), ορίζεται ως εξής:

> το κατώφλι της φτώχειας υπολογίζεται με τη σχετική έννοια (φτωχός σε σχέση με τους άλλους) και ορίζεται στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού, με βάση την τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ, διαφοροποιούμενη από την έννοια του κινδύνου της απόλυτης φτώχειας (ο φτωχός που στερείται βασικών μέσων επιβίωσης). Για τον υπολογισμό του συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού λαμβάνεται υπόψη το συνολικό καθαρό εισόδημα, δηλαδή το εισόδημα που προκύπτει μετά την αφαίρεση των φόρων και των εισφορών για κοινωνική ασφάλιση, που λαμβάνεται από όλα τα μέλη του νοικοκυριού.

Με βάση την παραπάνω έννοια, όταν το κατώφλι φτώχειας παρουσιάζει μείωση, αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ο πληθυσμός της χώρας χάνει εισόδημα, ενώ όταν το κα-

τώφλι φτώχειας εμφανίζει αύξηση, το εισόδημα του πληθυσμού αυξάνεται. Από τα στοιχεία του Πίνακα 6 που παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη του κατωφλιού φτώχειας στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2020, γίνεται εμφανής η επίδραση της οικονομικής κρίσης, καθώς για έξι συνεχόμενα έτη (2011 μέχρι και 2016) το κατώφλι της φτώχειας διαρκώς μειώνεται, τόσο για τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά όσο και για τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο εξαρτώμενα παιδιά κάτω των 14 ετών. Τα επόμενα χρόνια, ωστόσο, παρατηρείται μια συνεχής αύξηση του κατωφλιού φτώχειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Διαχρονική εξέλιξη του κατωφλιού φτώχειας στην Ελλάδα (2009-2020)

Έτος	Μονοπρόσωπα νοικοκυριά		Νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο εξαρτώμενα παιδιά κάτω των 14 ετών	
	Ευρώ	Μεταβολή (%)	Ευρώ	Μεταβολή (%)
2009	6.897	-	14.484	-
2010	7.178	4,07	15.073	4,07
2011	6.591	-8,18	13.841	-8,17
2012	5.708	-13,40	11.986	-13,40
2013	5.023	-12,00	10.547	-12,01
2014	4.608	-8,26	9.677	-8,25
2015	4.512	-2,08	9.475	-2,09
2016	4.500	-0,27	9.450	-0,26
2017	4.560	1,33	9.576	1,33
2018	4.718	3,46	9.908	3,47
2019	4.917	4,22	10.326	4,22
2020	5.269	7,16	11.064	7,15

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας, σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (2020), ως κίνδυνος φτώχειας, μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, ορίζεται το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το συνολικό, ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του 60% του εθνικού, διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος. Με βάση τον ορισμό αυτό και σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 7, γίνεται εμφανές ότι

για την περίοδο 2009-2020 περίπου το 20% του πληθυσμού στην Ελλάδα ζει με τον κίνδυνο φτώχειας, παρά τις μεταβιβαστικές πληρωμές που κατευθύνονται στα άτομα αυτά μέσα από τη δημοσιονομική πολιτική. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη και τα συμπεράσματα του Πίνακα 6, σύμφωνα με τα οποία το κατώφλι φτώχειας μειώθηκε την περίοδο της κρίσης, διαπιστώνεται μια αύξηση του ποσοστού των ατόμων με κίνδυνο φτώχειας στον συνολικό πληθυσμό τα πρώτα χρόνια της κρίσης (αύξηση +3,4% μεταξύ 2009 και 2013), γεγονός που απεικονίζει την επίδραση της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών περιορισμού των δημόσιων δαπανών για την αντιμετώπιση της φτώχειας. Ειδικότερα, τα έτη 2012 και 2013, διαπιστώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας (23,10%). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι, από το 2018, το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας είναι κάτω από το 20%. Από την ανάλυση των στοιχείων κατά φύλο, παρατηρείται ότι, κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, οι γυναίκες εμφανίζονται περισσότερο ευάλωτες στην οικονομική κρίση, καθώς εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά στον κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με τους άνδρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

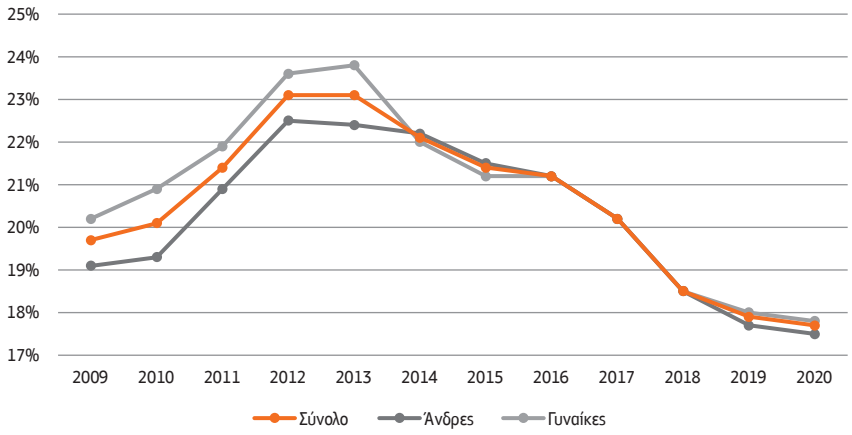
Διαχρονική εξέλιξη του κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα,
σε απόλυτους αριθμούς και ποσοστά (2009-2020)

Έτος	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Σε χιλιάδες	%	Σε χιλιάδες	%	Σε χιλιάδες	%
2009	2.149,10	19,70	1.028,30	19,10	1.120,80	20,20
2010	2.204,80	20,10	1.043,90	19,30	1.160,90	20,90
2011	2.349,00	21,40	1.130,20	20,90	1.218,80	21,90
2012	2.535,70	23,10	1.216,30	22,50	1.319,40	23,60
2013	2.529,00	23,10	1.207,20	22,40	1.321,90	23,80
2014	2.384,00	22,10	1.169,30	22,20	1.214,70	22,00
2015	2.293,20	21,40	1.126,50	21,50	1.166,60	21,20
2016	2.255,90	21,20	1.098,80	21,20	1.157,10	21,20
2017	2.151,20	20,20	1.049,50	20,20	1.101,70	20,20
2018	1.954,40	18,50	949,40	18,50	1.005,00	18,50
2019	1.881,60	17,90	910,80	17,70	970,80	18,00
2020	1.856,10	17,70	896,30	17,50	959,80	17,80

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 21

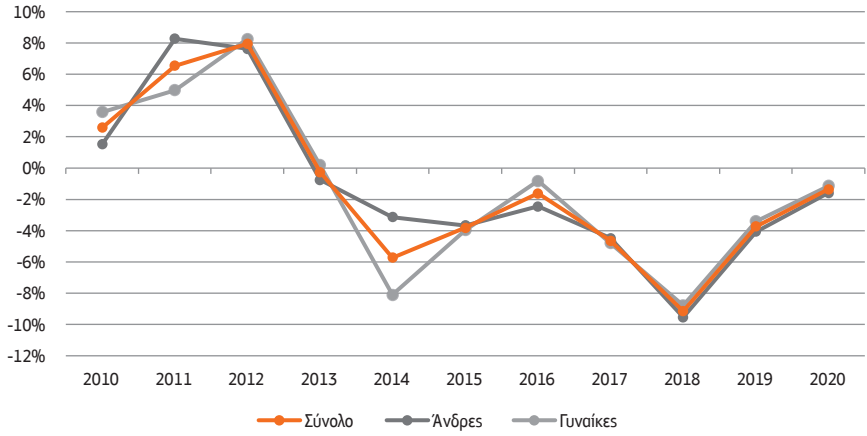
Διαχρονική εξέλιξη του κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα (2009-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 22

Ποσοστό μεταβολής του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα (2009-2020)

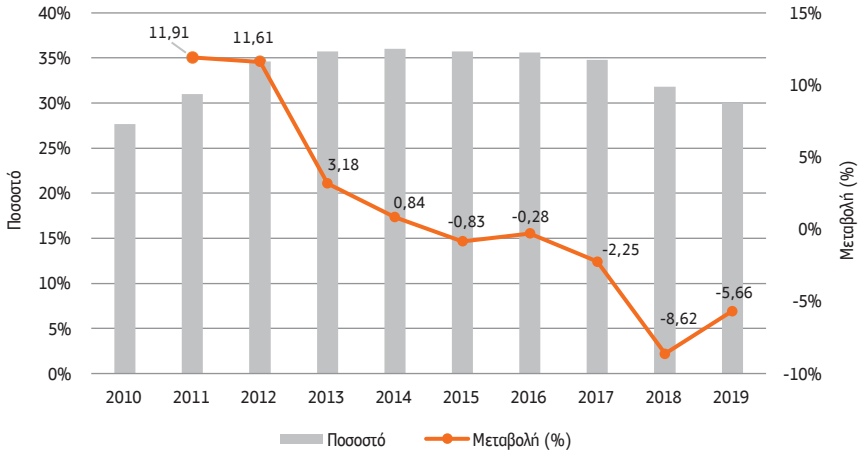

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Προκειμένου να αναλυθεί περισσότερο το ζήτημα της φτώχειας στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, στο Διάγραμμα 23 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που στηρίζονται στον πολυμεταβλητό δείκτη υπολογισμού της φτώχειας, ο οποίος περιλαμβάνει επιμέρους δείκτες εκτός του εισοδήματος, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και το επίπεδο διαβίωσης. Σύμφωνα με τα στοιχεία, που προέρχονται από την Παγκόσμια Τράπεζα, σχεδόν το 35% των κατοίκων της Ελλάδας, από το 2012 μέχρι και το 2017, διαβίωνε κάτω από τα όρια της φτώχειας. Το ποσοστό αυτό εμφανίζει μείωση μετά το 2017.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 23

Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού του πληθυσμού της Ελλάδας που βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας και η μεταβολή του (2010-2019)

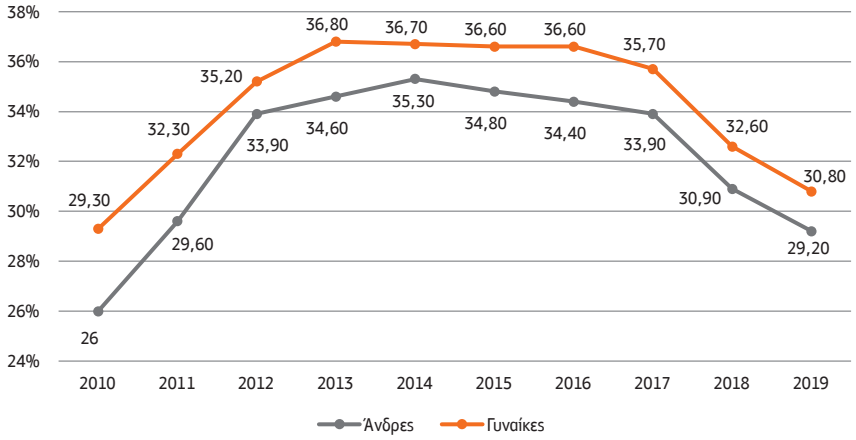

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

Αναλύοντας τα αποτελέσματα για τα δύο φύλα, με βάση τον προαναφερόμενο πολυμεταβλητό δείκτη υπολογισμού της φτώχειας, από το Διάγραμμα 24 διαπιστώνεται ότι το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας παρουσιάζει σημαντική αύξηση μετά το 2010 και για τα δύο φύλα και διατηρείται σε υψηλά επίπεδα μέχρι το 2016, ενώ στη συνέχεια εμφανίζει μείωση. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των γυναικών είναι υψηλότερο σε σύγκριση με τους άνδρες σε όλη διάρκεια της περιόδου 2010-2019.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 24

Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού πληθυσμού της Ελλάδας που βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, για τους άνδρες και τις γυναίκες (2010-2019)

Πηγή: World Bank Open Data, ιδία επεξεργασία

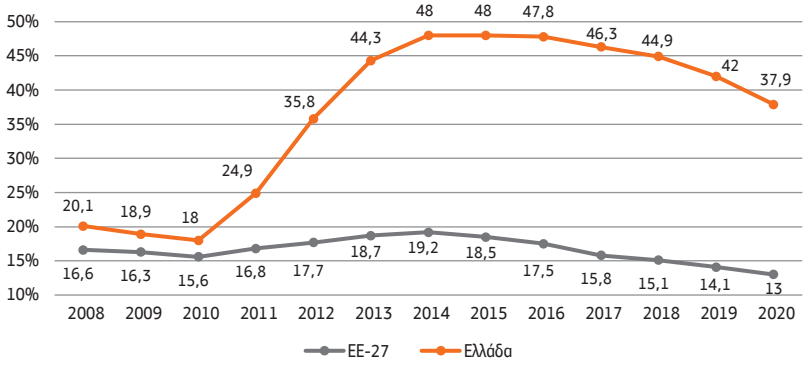
Ένας ακόμη ενδεικτικός δείκτης που απεικονίζει τις μεταβολές στο επίπεδο φτώχειας είναι ο δείκτης απόλυτης φτώχειας, για τον υπολογισμό του οποίου χρησιμοποιείται ένα διαχρονικά σταθερό όριο φτώχειας (σε όρους πραγματικής αγοραστικής δύναμης). Ο συγκεκριμένος δείκτης μπορεί να αποτυπώσει ικανοποιητικά τις αλλαγές στο επίπεδο φτώχειας και στις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού μιας οικονομίας. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 25, ο κίνδυνος απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα κυμαίνεται, κατά την περίοδο 2008-2010, σε ίδια περίπου επίπεδα με τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Ωστόσο, από το 2010 και έπειτα, ο δείκτης στη χώρα μας παρουσιάζει τεράστια αύξηση, αποκλίνοντας σημαντικά από την ΕΕ-27. Παρά τη μείωση του δείκτη μετά το 2015, η Ελλάδα εμφανίζει υψηλό επίπεδο κινδύνου απόλυτης φτώχειας σε σύγκριση με την ΕΕ-27.

Περνώντας σε ανάλυση των στοιχείων ανά ηλικιακή ομάδα, από το Διάγραμμα 26 παρατηρείται ότι πάνω από το 50% των ατόμων σε ηλικία κάτω των 18 ετών αντιμετωπίζει κίνδυνο απόλυτης φτώχειας για την περίοδο 2013-2018, ενώ το ποσοστό αυτό είναι πάνω από το διπλάσιο σε σχέση με το 2008, που ήταν 23%. Επιπλέον, το ποσοστό των ατόμων, στις ηλικιακές ομάδες 18-64 ετών και 65 ετών και άνω, το

οποίο εμφανίζει κίνδυνο απόλυτης φτώχειας αυξάνεται ραγδαία μετά το 2011, ενώ παρουσιάζει μια σχετική μείωση μετά το 2017.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 25

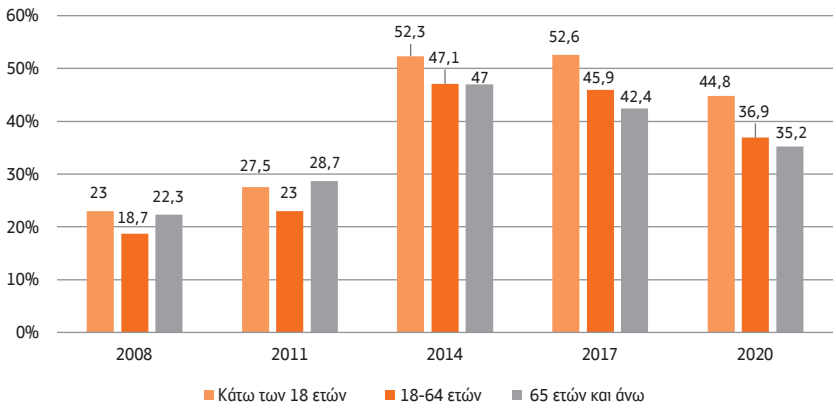
Δείκτης απόλυτης φτώχειας (%) με βάση το διαχρονικά σταθερό όριο φτώχειας, σε όρους αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων του 2008

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 26

Δείκτης απόλυτης φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα (%) με βάση το διαχρονικά σταθερό όριο φτώχειας, σε όρους αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων του 2008

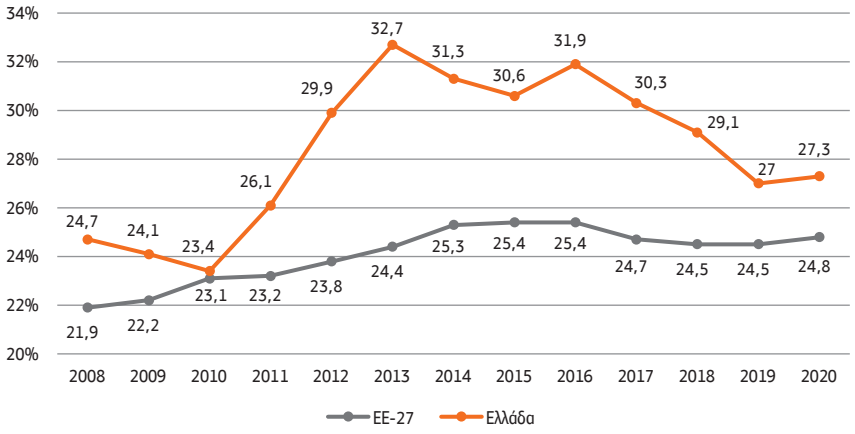

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο βάθος (χάσμα) κινδύνου φτώχειας, το οποίο αναφέρεται στην εισοδηματική κατάσταση των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το κατώφλι της φτώχειας. Για τον υπολογισμό του εκτιμάται η διαφορά μεταξύ του κατωφλιού του κινδύνου φτώχειας για το σύνολο του πληθυσμού και του διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του φτωχού πληθυσμού, η οποία εκφράζεται ως ποσοστό επί του κατωφλιού του κινδύνου φτώχειας. Από το Διάγραμμα 27 διαφαίνεται ότι υπάρχει αύξηση του χάσματος φτώχειας, μεταξύ των ετών 2008 και 2020, τόσο στο σύνολο των χωρών της ΕΕ-27 (κατά 2,9%) όσο και στη χώρα μας (κατά 2,6%). Ειδικότερα για τη χώρα μας, μετά το 2010, παρατηρείται μεγάλη αύξηση του χάσματος φτώχειας, γεγονός που καταδεικνύει ότι, εκτός από την αύξηση του κινδύνου φτώχειας, υπάρχει και σημαντική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού, όπως αυτό διαπιστώνεται και από την εξέταση των στοιχείων για την υλική αποστέρηση, για την οποία θα γίνει αναφορά στη συνέχεια. Αξίζει να σημειωθεί ότι το χάσμα φτώχειας στην Ελλάδα φτάνει στο υψηλότερο ποσοστό (32,7%) το 2013, παρουσιάζοντας σημαντική απόκλιση από τον μέσο όρο της ΕΕ-27, ενώ μετά το 2016 καταγράφει πτώση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 27

Βάθος (χάσμα) κινδύνου φτώχειας σε ΕΕ-27 και Ελλάδα (2008-2020)

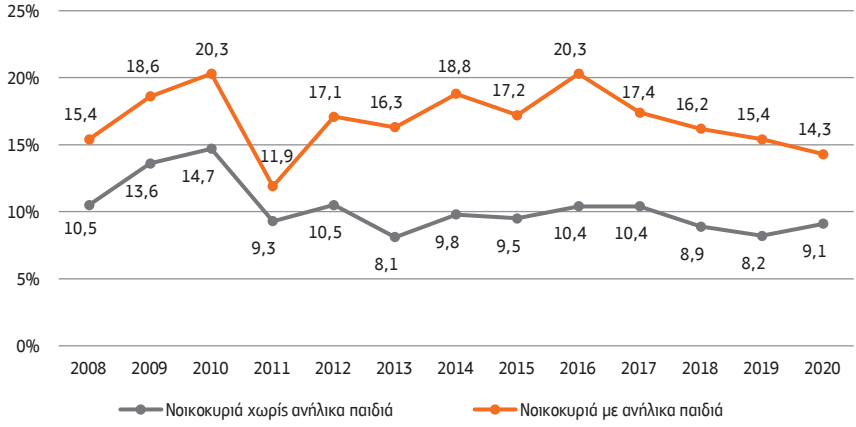

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Ένας ακόμη δείκτης για την εξέταση του επιπέδου φτώχειας σε έναν πληθυσμό είναι ο δείκτης επίμονου κινδύνου φτώχειας, που δείχνει το ποσοστό ατόμων με εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας, όχι μόνο κατά το έτος αναφοράς αλλά και για τουλάχιστον δύο από τα τρία προηγούμενα έτη. Ο συγκεκριμένος δείκτης, επομένως, δείχνει τα άτομα που είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στον συνεχή κίνδυνο φτώχειας για σχετικά μεγάλες χρονικές περιόδους.

Τα στοιχεία του Διαγράμματος 28 δείχνουν ότι τα νοικοκυριά με ανήλικα παιδιά στη χώρα μας εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά επίμονου κινδύνου φτώχειας σε σύγκριση με τα νοικοκυριά χωρίς ανήλικα παιδιά, σε όλη την περίοδο 2008-2020. Επιπλέον, και για τις δύο κατηγορίες νοικοκυριών, παρατηρείται μείωση του ποσοστού μεταξύ των ετών 2008 και 2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 28

Δείκτης επίμονου κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα (2008-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας με την ανάλυση των στατιστικών στοιχείων, παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του δείκτη φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Ο συγκεκριμένος δείκτης αποτελεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση της φτώχειας, διότι δεν περιορίζεται μόνο στα εισοδηματικά κριτήρια, αλλά λαμβάνει υπόψη και άλλες δύο παραμέτρους, την υλική αποστέρηση και την ένταση εργασίας. Ειδικότερα, ο δείκτης

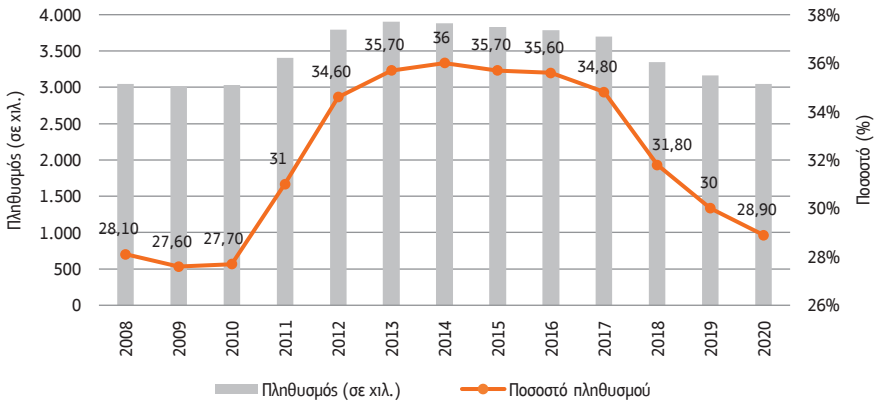
αυτός απεικονίζει το ποσοστό ή τον αριθμό των ατόμων που αντιμετωπίζει κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού και η εκτίμησή του γίνεται με την ενσωμάτωση τριών κύριων επιμέρους δεικτών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017β):

- Άτομα που ζουν σε ένα νοικοκυριό με ισοδύναμο καθαρό διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο του κινδύνου φτώχειας, το οποίο ορίζεται στο 60% της εθνικής διαμέσου (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις).
- Άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική αποστέρηση, δηλαδή τα άτομα που δεν μπορούν να πληρώνουν για τουλάχιστον τέσσερα από τα εννέα βασικά υλικά αγαθά που θεωρούνται απαραίτητα για μια ικανοποιητική ποιότητα ζωής.
- Άτομα (ηλικίας έως 59 ετών) που ζουν σε νοικοκυριά όπου τα άτομα σε ηλικία εργασίας πρόσφεραν λιγότερο από το 20% των συνολικών δυνατοτήτων τους για εργασία κατά τους προηγούμενους 12 μήνες.

Από τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού θεωρείται ότι απειλούνται τα άτομα που αντιμετωπίζουν τουλάχιστον μία από τις τρεις διαστάσεις της φτώχειας που περιγράφονται ανωτέρω, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις όπου ορισμένα άτομα πλήττονται από δύο ή ακόμη και από τρεις τύπους φτώχειας ταυτόχρονα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 29

Πληθυσμός (και ποσοστό) σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα (2008-2020)

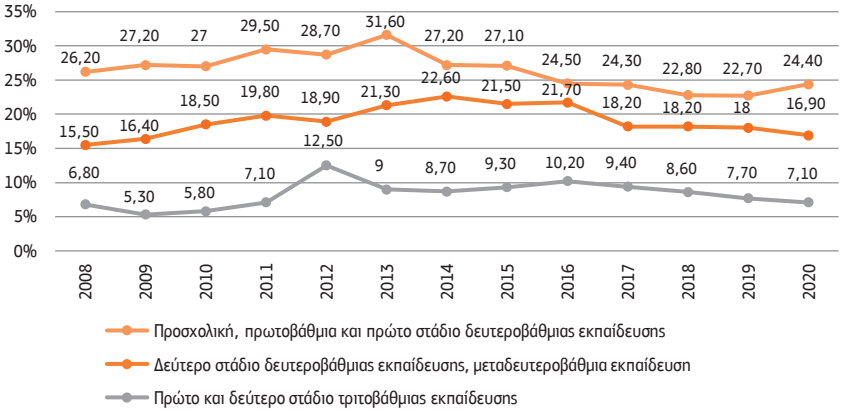

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Από το Διάγραμμα 29 διαπιστώνεται ότι το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα παρουσιάζει σημαντική αύξηση από το 2011 και διατηρείται σε υψηλά ποσοστά μέχρι το 2017.

Επιπλέον, συσχετίζοντας το επίπεδο φτώχειας με το επίπεδο εκπαίδευσης, από το Διάγραμμα 30 γίνεται εμφανές ότι όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού, τόσο χαμηλότερο είναι το ποσοστό που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας, γεγονός που αντικατοπτρίζει τη συνεισφορά της εκπαίδευσης στην αντιμετώπιση του φαινομένου της φτώχειας και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 30

Ποσοστό πληθυσμού ηλικίας 16 ετών και άνω σε κίνδυνο φτώχειας κατά επίπεδο εκπαίδευσης στην Ελλάδα (2008-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

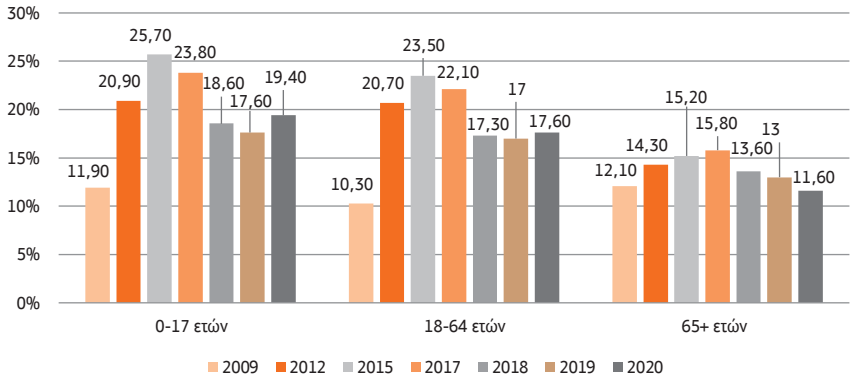
Παρακάτω γίνεται αναφορά σε στοιχεία που αφορούν την υλική αποστέρηση του πληθυσμού της χώρας μας για την περίοδο 2009-2020. Η υλική αποστέρηση αναφέρεται στην αδυναμία των ατόμων να καλύψουν ορισμένες βασικές ανάγκες προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής των νοικοκυριών. Οι ανάγκες αυτές, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: 1) γεύμα με ψάρι ή κρέας κάθε δεύτερη μέρα, 2) μία εβδομάδα διακοπές τον χρόνο, 3) αντιμετώπιση έκτακτων δαπανών, 4) εξασφάλιση επαρκούς θέρμανσης στο

σπίτι, 5) αποπληρωμή πάγιων λογαριασμών χωρίς δυσκολίες, 6) κατοχή πλυντηρίου στην κατοικία διαμονής, 7) κατοχή έγχρωμης τηλεόρασης στην κατοικία διαμονής, 8) κατοχή τηλεφώνου, και 9) κατοχή αυτοκινήτου. Ένα άτομο (ή νοικοκυριό) θεωρείται ότι βιώνει υλική αποστέρηση όταν δεν μπορεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον τρεις από τις παραπάνω ανάγκες και ακραία αποστέρηση όταν δεν δύναται να ικανοποιήσει τουλάχιστον τέσσερις.

Από το Διάγραμμα 31 παρατηρείται ότι σε όλες τις ηλικιακές ομάδες υπάρχει αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού που εμφανίζει υλική αποστέρηση μετά το 2009, που εμφανίζεται η κρίση στη χώρα μας. Τα ποσοστά αυτά διατηρούνται σε υψηλά επίπεδα για τα έτη 2012, 2015 και 2017, ενώ στη συνέχεια εμφανίζουν μείωση. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι, σε γενικές γραμμές, κατά τη διάρκεια της περιόδου 2009-2020, τα υψηλότερα ποσοστά πληθυσμού με υλική αποστέρηση παρατηρούνται στις ηλικιακές ομάδες έως 17 ετών και 18-64 ετών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 31

Ποσοστιαία κατανομή πληθυσμού με υλική αποστέρηση κατά ομάδες ηλικιών στην Ελλάδα

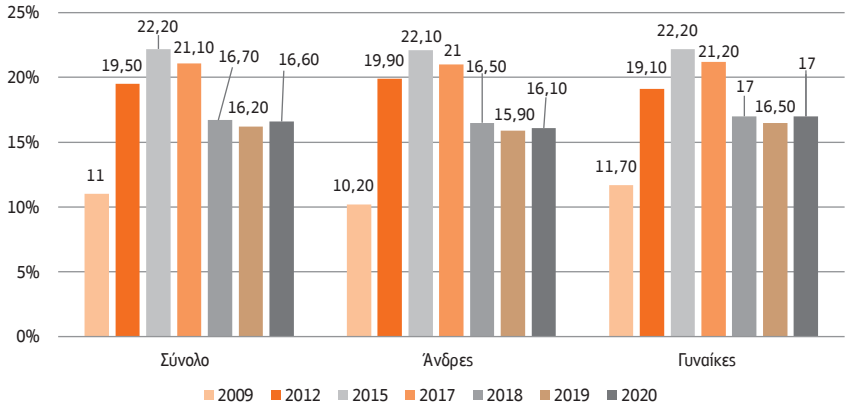

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Επιπλέον, από την ανάλυση κατά φύλο (Διάγραμμα 32) διαπιστώνεται ότι, σε γενικές γραμμές, και τα δύο φύλα παρουσιάζουν παρόμοια ποσοστά πληθυσμού με υλική αποστέρηση σε όλα τα έτη αναφοράς. Ακόμη, διερευνώντας τη σχέση μεταξύ επιπέ-

δου εκπαίδευσης και ποσοστού πληθυσμού με υλική αποστέρηση, γίνεται εμφανής η συμβολή της εκπαίδευσης στο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού, καθώς όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο της υλικής αποστέρησης (Διάγραμμα 33).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 32

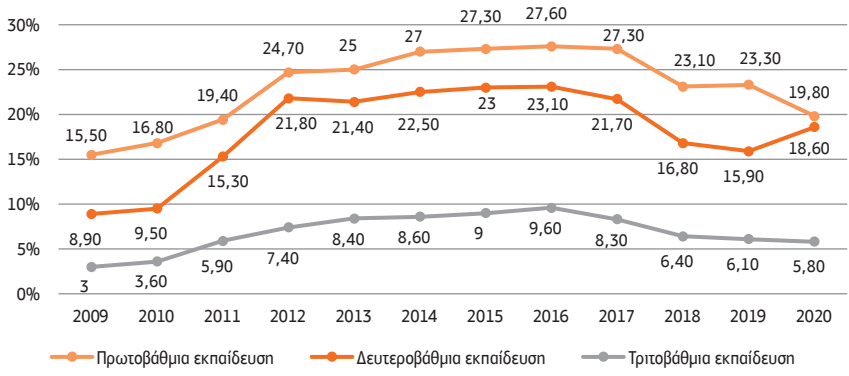
Ποσοστιαία κατανομή πληθυσμού με υλική αποστέρηση κατά φύλο στην Ελλάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 33

Ποσοστό πληθυσμού ηλικίας 18 ετών και άνω με υλική αποστέρηση κατά επίπεδο εκπαίδευσης στην Ελλάδα (2009-2020)

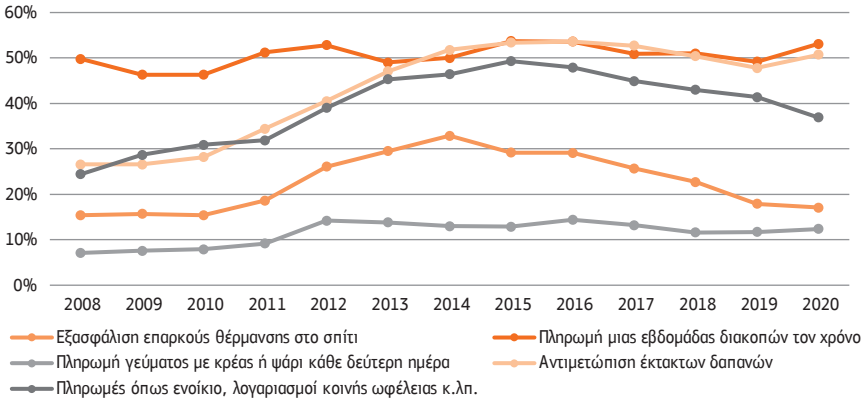

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Τέλος, από το Διάγραμμα 34 διαπιστώνεται ότι στην Ελλάδα, μετά το 2010, υπάρχει αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού που αδυνατεί να καλύψει βασικές κατηγορίες αναγκών που θεωρείται ότι εξασφαλίζουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης, όπως εξασφάλιση επαρκούς θέρμανσης για το σπίτι, αντιμετώπιση έκτακτων δαπανών και πληρωμές όπως ενοίκιο, λογαριασμοί κοινής ωφέλειας κ.λπ. Επιπλέον, σε όλη την περίοδο 2008-2020, ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού αδυνατεί να πληρώσει μια εβδομάδα διακοπών τον χρόνο.

Σε γενικές γραμμές, από την ανάλυση των στοιχείων αυτής της ενότητας μπορεί να ειπωθεί ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης εμφανίζεται μια ιδιαίτερα σημαντική πτώση του βιοτικού επιπέδου των νοικοκυριών στην Ελλάδα, ενώ αποκλιμάκωση παρατηρείται κυρίως μετά το 2017.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 34

Ποσοστό πληθυσμού με αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών στην Ελλάδα (2008-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

4.4 Διαχρονική εξέλιξη του εισοδήματος στην Ελλάδα

Στην ενότητα αυτή διερευνάται η επίδραση της οικονομικής κρίσης στο εισόδημα των κατοίκων της χώρας μας με αναφορά στον συντελεστή Gini[6] και στον δείκτη S80/S20[7] για την περίοδο 2005-2020. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο δείκτης Gini είναι περισσότερο ευαίσθητος σε μεταβολές στο μέσο της εισοδηματικής κατανομής, ενώ ο δείκτης S80/S20 είναι πιο ευαίσθητος στα άκρα της κατανομής.

Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 35 προκύπτει ότι, για την περίοδο 2005-2010, ο συντελεστής Gini εμφανίζει μια σταθερότητα. Ωστόσο, τα έτη 2011 και 2012 παρουσιάζει σημαντική αύξηση και παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα μέχρι το 2016. Στη συνέχεια, την περίοδο 2017-2020, ο δείκτης ακολουθεί μια πτωτική πορεία, με συνέπεια, κατά τα τρία τελευταία έτη της υπό εξέτασης περιόδου (2018, 2019 και 2020), ο συντελεστής Gini να καταγράφει τις μικρότερες τιμές από το 2005 και έπειτα.

Η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της κρίσης αναδεικνύεται ακόμα περισσότερο από τις τιμές που εμφανίζει ο δείκτης S80/S20. Ειδικότερα, σε αντιστοιχία με τα παραπάνω αποτελέσματα, ο δείκτης S80/S20 παρουσιάζει αύξηση κατά μία μονάδα την περίοδο 2010-2012, διατηρείται σε σχετικά υψηλά επίπεδα την περίοδο 2012-2016, ενώ ακολουθεί πτωτική πορεία την περίοδο 2017-2020.

Σε γενικές γραμμές, από την εξέταση των παραπάνω δεικτών διαπιστώνεται ότι η εισοδηματική ανισοκατανομή διευρύνθηκε σημαντικά στην Ελλάδα κατά τα χρόνια της κρίσης. Η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι και οι πλούσιοι έγιναν πλουσιότεροι, αλλά υποδεικνύει ότι είτε βελτιώθηκε η σχετική θέση κάποιων πληθυσμιακών ομάδων στην εισοδηματική κλίμακα επειδή είχαν ανοδική εισοδηματική εξέλιξη, είτε επιδεινώθηκε η εισοδηματική κατάσταση κάποιων άλλων πληθυσμιακών ομάδων, είτε ότι έλαβαν χώρα και τα

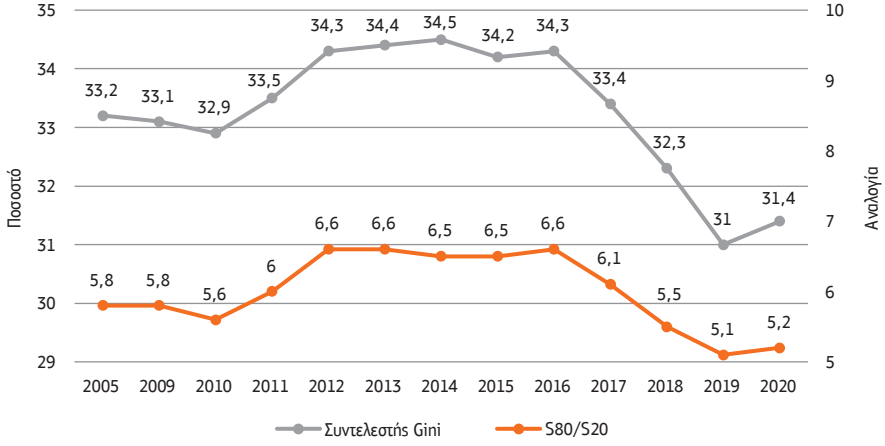
6. Ο δείκτης άνισης κατανομής εισοδήματος (συντελεστής Gini) ορίζεται ως ο λόγος των αθροιστικών μεριδίων του πληθυσμού, κατανεμημένου ανάλογα με το ύψος του εισοδήματος, προς το αθροιστικό μερίδιο του συνολικού εισοδήματος όλου του πληθυσμού. Η τιμή του κυμαίνεται από 0 (ή 0%), που αντιστοιχεί σε πλήρη εισοδηματική ισότητα, έως 1 (ή 100%), που αντιστοιχεί σε πλήρη εισοδηματική ανισότητα, και ερμηνεύεται ως η στατιστικά αναμενόμενη διαφορά του αποτελέσματος της σύγκρισης δύο τυχαίων εισοδημάτων, ως ποσοστό του μέσου όρου. Αν όλο το εθνικό εισόδημα ήταν συγκεντρωμένο σε ένα άτομο, ο συντελεστής θα ήταν 1 (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2021).

7. Ο δείκτης S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος μετρά τη σχετική ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος. Συγκρίνει, δηλαδή, το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα που κατέχει το 20% των πλουσιότερων ατόμων με αυτό που κατέχει το 20% των φτωχότερων και επηρεάζεται από τις ακραίες τιμές της κατανομής του εισοδήματος (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2021).

δύο γεγονότα. Σύμφωνα με την Κετσετζοπούλου (2019), στη χώρα μας η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων οφείλεται στην επιδείνωση της θέσης των χαμηλότερων εισοδηματικών τάξεων στην εισοδηματική κλίμακα, λόγω της μεγαλύτερης απώλειας εισοδημάτων που είχαν (ως ποσοστό) σε σύγκριση με τις απώλειες των υψηλότερων εισοδηματικών τάξεων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 35

Διαχρονική εξέλιξη του συντελεστή Gini και του δείκτη S80/S20 στην Ελλάδα (2005-2020)

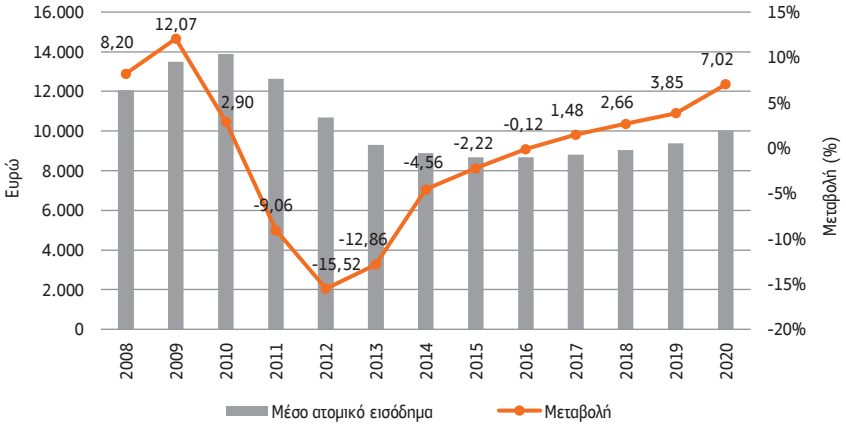

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Από την ανάλυση της διαχρονικής εξέλιξης του μέσου ατομικού εισοδήματος διαπιστώνεται ότι, ενώ τα πρώτα χρόνια της κρίσης (2008-2010) παρατηρείται αύξηση του ατομικού εισοδήματος, την περίοδο 2011-2016 το ατομικό εισόδημα στη χώρα μας εμφανίζει μείωση, με τις σημαντικότερες αρνητικές μεταβολές να λαμβάνουν χώρα τα έτη 2012 (-15,52%) και 2013 (-12,86%). Από την άλλη πλευρά, αύξηση του μέσου ατομικού εισοδήματος παρατηρείται μετά το 2017, με το επίπεδο του εισοδήματος να υπολείπεται, ωστόσο, σε σύγκριση με την προ κρίσης περίοδο (Διάγραμμα 36).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 36

Διαχρονική εξέλιξη μέσου ατομικού εισοδήματος και ποσοστιαία μεταβολή του (με έτος αναφοράς το προηγούμενο έτος)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Στη συνέχεια παρατίθενται τα στοιχεία της κατανομής του εισοδήματος σε τεταρτημόρια, τα οποία εκφράζουν το ποσοστό του συνολικού εθνικού εισοδήματος που κατέχει καθένα από τέσσερα (ίσα) τμήματα του πληθυσμού. Συγκεκριμένα, εάν κατατάξουμε τα άτομα του πληθυσμού σε αύξουσα σειρά με βάση το εισόδημά τους (από το μικρότερο στο μεγαλύτερο) και στη συνέχεια χωρίσουμε τον πληθυσμό σε τέσσερα ίσα μέρη (με βάση τον συνολικό αριθμό των ατόμων), προκύπτει ότι τα ανώτατα ατομικά ετήσια εισοδήματα για το 1ο, 2ο και 3ο τεταρτημόριο εμφανίζουν μείωση το 2020 σε σχέση με το 2009 (-24%, -23,62% και -25,61% αντίστοιχα), γεγονός που δείχνει τη συρρίκνωση των εισοδημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής κρίσης. Οι σημαντικότερες μειώσεις στα εν λόγω τεταρτημόρια εμφανίζονται μεταξύ των ετών 2011 και 2014. Από την άλλη πλευρά, στα συγκεκριμένα τεταρτημόρια εμφανίζεται σημαντική αύξηση του συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος τα τελευταία τρία έτη αναφοράς (2018, 2019 και 2020).

Επιπλέον, από τη διερεύνηση της κατανομής του συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος ανά τεταρτημόριο μεταξύ των ετών 2005-2020, διαπιστώνεται ότι υπάρχει αύξηση του ποσοστού για το 1ο, 2ο, και 3ο τεταρτημόριο, ενώ μείωση παρατηρείται στο 4ο τεταρτημόριο (Διάγραμμα 37).

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

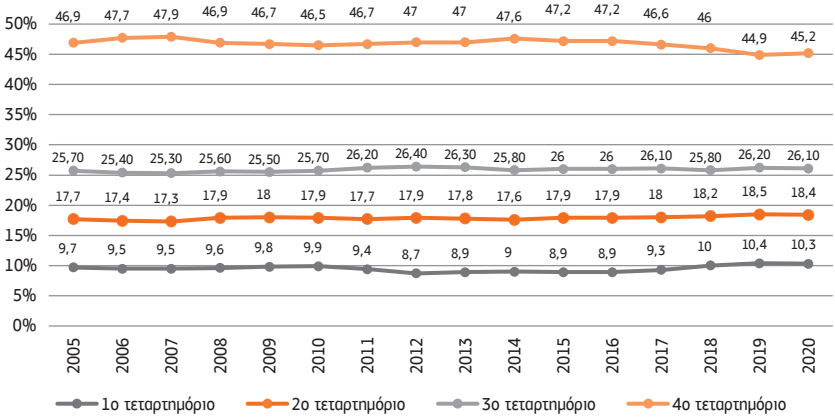
Μερίδιο εισοδήματος σε τεταρτημόρια στην Ελλάδα (2005-2020)

Έτος	1ο τεταρτημόριο (χαμηλότερο εισόδημα)		2ο τεταρτημόριο		3ο τεταρτημόριο		4ο τεταρτημόριο (υψηλότερο εισόδημα)
	Ποσοστό (%) συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος	Ανώτατο ατομικό ετήσιο εισόδημα ανά τεταρτημόριο	Ποσοστό (%) συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος	Ανώτατο ατομικό ετήσιο εισόδημα ανά τεταρτημόριο	Ποσοστό (%) συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος	Ανώτατο ατομικό ετήσιο εισόδημα ανά τεταρτημόριο	Ποσοστό (%) συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος
2005	9,7	6.413	17,7	9.417	25,7	13.890	46,9
2006	9,5	6.540	17,4	9.850	25,4	14.359	47,7
2007	9,5	6.718	17,3	10.200	25,3	15.000	47,9
2008	9,6	7.280	17,9	10.800	25,6	15.680	46,9
2009	9,8	8.000	18	11.496	25,5	16.625	46,7
2010	9,9	7.976	17,9	11.963	25,7	17.000	46,5
2011	9,4	7.176	17,7	10.985	26,2	15.809	46,7
2012	8,7	5.944	17,9	9.513	26,4	13.489	47
2013	8,9	5.250	17,8	8.371	26,3	11.692	47
2014	9	4.988	17,6	7.680	25,8	11.000	47,6
2015	8,9	4.924	17,9	7.520	26	10.860	47,2
2016	8,9	4.930	17,9	7.500	26	11.000	47,2
2017	9,3	5.187	18	7.600	26,1	10.933	46,6
2018	10	5.373	18,2	7.863	25,8	11.200	46
2019	10,4	5.700	18,5	8.195	26,2	11.625	44,9
2020	10,3	6.080	18,4	8.781	26,1	12.367	45,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 37

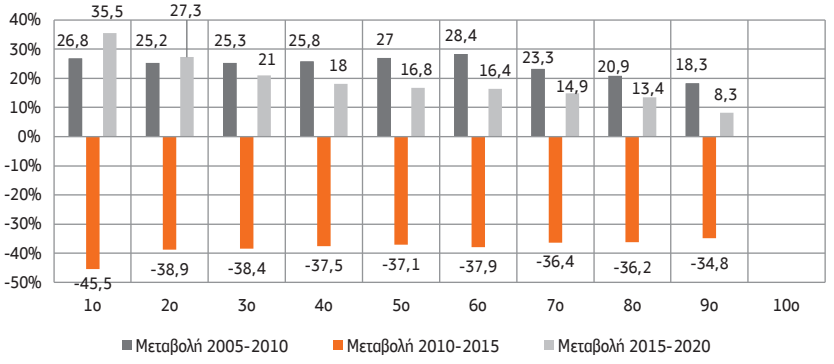
Ποσοστιαία κατανομή συνολικού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος ανά τεταρτημόριο (2005-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 38

Μεταβολή εισοδήματος ανά δεκατημόριο στην Ελλάδα (2005-2010, 2010-2015 και 2015-2020)[8]

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

8. Για το 10ο δεκατημόριο δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία.

Για να έχουμε μια πληρέστερη εικόνα για την εξέλιξη των ανισοτήτων στη χώρα μας, στο Διάγραμμα 38 απεικονίζονται οι μεταβολές του εισοδήματος ανά δεκατημόριο για την περίοδο 2005-2020, χωρισμένη σε τρεις υποπεριόδους. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, κατά την υποπερίοδο 2010-2015 όπου εφαρμόστηκαν τα σκληρότερα μέτρα των Μνημονίων, το εισόδημα παρουσιάζει μείωση σε όλα τα εισοδηματικά στρώματα, με τις σημαντικότερες αρνητικές μεταβολές να παρατηρούνται στα φτωχότερα στρώματα. Από την άλλη πλευρά, στις άλλες 2 υποπεριόδους (2005-2010 και 2015-2020), όλα τα εισοδηματικά στρώματα εμφανίζουν αύξηση του εισοδήματος.

Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται τα μερίδια των ακραίων εισοδηματικών κλιμακίων που αφορούν τις ποσοστιαίες κατανομές του συνολικού διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος στα αντίστοιχα εισοδηματικά πεμπτημόρια και δεκατημόρια στην ΕΕ-27 και στην Ελλάδα. Τα στοιχεία του πίνακα δείχνουν ότι στην Ελλάδα η ανισοκατανομή του εισοδήματος στα ακραία κλιμάκια εμφανίζεται υψηλότερη από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ-27, καθώς τα μερίδια του φτωχότερου 10% και 20% του πληθυσμού στην Ελλάδα είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα των χωρών της ΕΕ-27, ενώ τα μερίδια του πλουσιότερου 10% και 20% είναι μεγαλύτερα. Αναφορικά με τις μεταβολές στα εισοδηματικά μερίδια στην Ελλάδα, διαπιστώνεται ότι, μεταξύ των ετών 2008 και 2020,

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Εισοδηματικό μερίδιο (%) των ακραίων εισοδηματικών κλιμακίων σε ΕΕ-27 και Ελλάδα

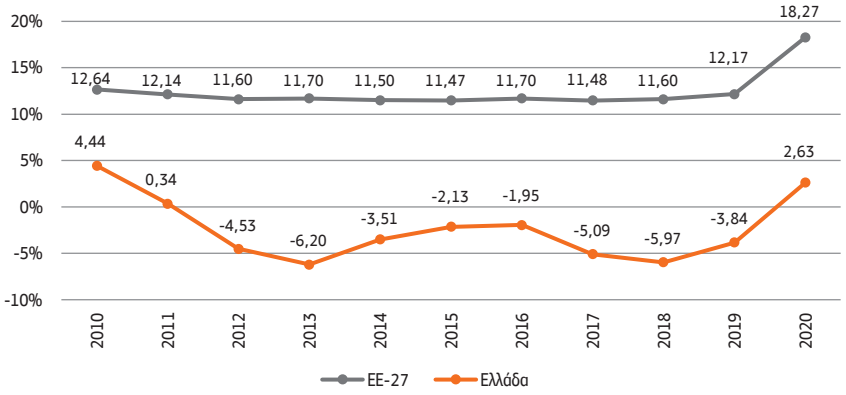
		2008	2011	2014	2017	2020
ΕΕ-27	Χαμηλότερο 20%	8	7,9	7,7	7,8	8
	Υψηλότερο 20%	39,2	38,9	38,8	38,6	38,1
	Χαμηλότερο 10%	3	2,9	2,8	2,8	2,9
	Υψηλότερο 10%	24,6	24,2	24	23,9	23,5
Ελλάδα	Χαμηλότερο 20%	6,9	6,8	6,4	6,6	7,4
	Υψηλότερο 20%	40,5	40,3	41,1	40,1	38,8
	Χαμηλότερο 10%	2,4	2,3	2,2	2,2	2,6
	Υψηλότερο 10%	25,4	25,1	25,6	25	24,1

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

τα μερίδια του φτωχότερου 10% και 20% παρουσιάζουν αύξηση (παρά τη μείωση που παρατηρείται το 2014), ενώ τα μερίδια του πλουσιότερου 10% και 20% εμφανίζουν μείωση (παρά την αύξηση που παρατηρείται το 2014). Με βάση τα παραπάνω, οι μεταβολές στο μερίδιο των ακραίων εισοδηματικών κλιμακίων στην Ελλάδα δείχνουν ότι η ανισοκατανομή του εισοδήματος παρουσίασε αύξηση μεταξύ 2008-2014 και μείωση μεταξύ 2014-2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 39

Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού αποταμίευσης των νοικοκυριών σε ΕΕ-27 και Ελλάδα (2010-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

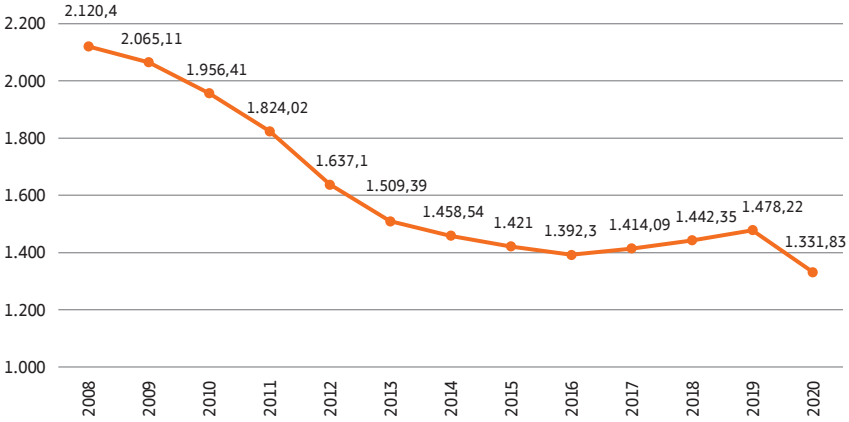
Ένα ακόμη στοιχείο που δείχνει την επίδραση της οικονομικής κρίσης στο εισόδημα των νοικοκυριών αφορά την ικανότητα αποταμίευσής τους. Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 39 διαπιστώνεται ότι, σε αντίθεση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27, η αποταμίευση των νοικοκυριών στην Ελλάδα, από το 2012 έως το 2019, εμφανίζει αρνητικό πρόσημο, γεγονός που έχει συνέπειες στην ευημερία και στις συνθήκες διαβίωσής τους.

Συνεχίζοντας, στα Διαγράμματα 40, 41 και 42 διερευνάται η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη μέση δαπάνη των νοικοκυριών στη χώρα μας. Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 40 παρατηρείται ότι η μέση μηνιαία δαπάνη των νοικοκυριών εμφανίζει ιδιαίτερα σημαντική μείωση (-37,19%) μεταξύ των ετών 2008 και 2020. Με εξαίρεση τα έτη 2017, 2018 και 2019, τα υπόλοιπα έτη, η μέση μηνιαία δαπάνη των νοικοκυ-

ριών παρουσιάζει αρνητική μεταβολή, με τις σημαντικότερες μειώσεις να λαμβάνουν χώρα την περίοδο 2010-2013.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 40

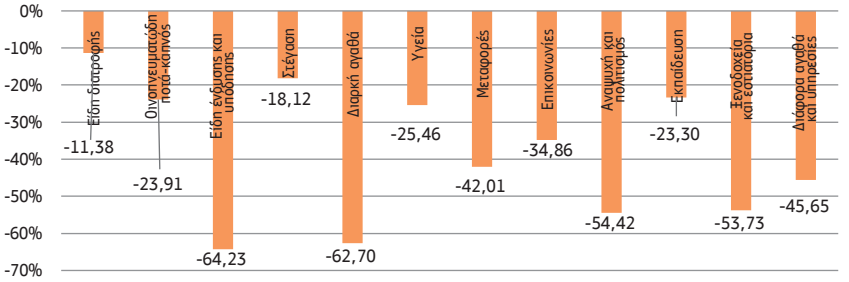
Μέση μηναία δαπάνη των νοικοκυριών στην Ελλάδα, σε ευρώ και τρέχουσες τιμές (2008-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 41

Ποσοστιαία μεταβολή της μέσης δαπάνης των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες στην Ελλάδα (2008-2020)

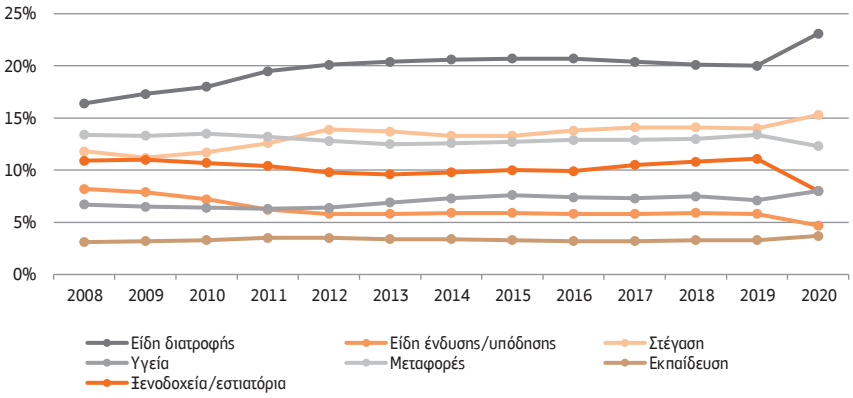

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Επιπλέον, σύμφωνα με το Διάγραμμα 41, η μέση δαπάνη των νοικοκυριών εμφανίζει μείωση σε όλες τις κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών, κατά την περίοδο 2008-2020, γεγονός που αντικατοπτρίζει την αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης στη δυνατότητα των νοικοκυριών να δαπανούν για βασικά αγαθά και υπηρεσίες. Οι βασικότερες μεταβολές αφορούν τα είδη ένδυσης και υπόδησης (-64,23%), τα διαρκή αγαθά (-62,70%), την αναψυχή και τον πολιτισμό (-54,42%) και τα ξενοδοχεία και εστιατόρια (-53,73%). Από την άλλη πλευρά, οι μικρότερες μειώσεις εμφανίζονται στα είδη διατροφής (-11,38%) και στη στέγαση (-18,12%), γεγονός που είναι λογικό, καθώς πρόκειται για αναγκαία αγαθά και υπηρεσίες με ανελαστική ζήτηση.

Τέλος, διερευνώντας την ποσοστιαία κατανομή της δαπάνης των νοικοκυριών για βασικά αγαθά και υπηρεσίες στην Ελλάδα, μεταξύ των ετών 2008 και 2020, από το Διάγραμμα 42 διαπιστώνεται αύξηση στα είδη διατροφής (6,70%), στη στέγαση (3,50%), στην υγεία (1,30%) και στην εκπαίδευση (0,60%) και μείωση στα είδη ένδυσης και υπόδησης (-3,50%), στα ξενοδοχεία και εστιατόρια (-2,90%) και στις μεταφορές (-1,10%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 42

Ποσοστιαία κατανομή της δαπάνης νοικοκυριών για βασικά αγαθά και υπηρεσίες στην Ελλάδα (2008-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

4.5 Διαχρονική εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα

Σε αυτή την ενότητα θα διερευνηθεί η εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ειδικότερα, οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας περιλαμβάνουν το σύνολο των χρηματικών μεταβιβάσεων του κράτους προς όλους τους δικαιούχους και συγκεκριμένα τις δαπάνες για συντάξεις, για επιδόματα, καθώς και το κόστος λειτουργίας των δομών κοινωνικής προστασίας.

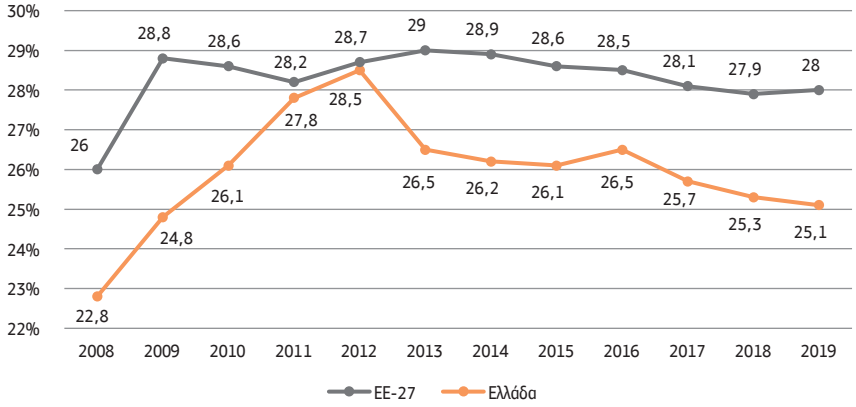
Στο Διάγραμμα 43 απεικονίζονται οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ σε ΕΕ-27 και Ελλάδα για την περίοδο 2008-2019. Από το διάγραμμα διαπιστώνεται ότι, κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, υπάρχει αύξηση των δαπανών κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας, ως ποσοστό του ΑΕΠ, σε τέτοιο σημείο ώστε, το 2012, το ποσοστό αυτό να προσεγγίζει τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Από το 2012 και μετά, ωστόσο, υπάρχει σημαντική μείωση των δαπανών κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας, γεγονός που οφείλεται στην εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική και στους κανόνες δημοσιονομικής πειθαρχίας που επιβλήθηκαν (μείωση συντάξεων, κατάργηση ή περικοπές επιδομάτων και δώρων κ.λπ.), με συνέπεια την ύπαρξη σημαντικής απόκλισης από τον μέσο όρο της ΕΕ-27.

Από το Διάγραμμα 43, αξίζει να αναφερθεί, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 2008-2019, οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ελλάδα είναι συγκριτικά μικρότερες σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Το ίδιο ισχύει και όταν εξετάζονται οι κατά κεφαλήν δαπάνες κοινωνικής προστασίας για την ίδια περίοδο 2008-2019 (Διάγραμμα 44). Επιπλέον, από το συγκεκριμένο διάγραμμα διαφαίνεται πως, παρά το γεγονός ότι η κρίση δημιούργησε ανάγκη εισοδηματικής στήριξης του πληθυσμού, οι κατά κεφαλήν δαπάνες κοινωνικής προστασίας παρουσιάζουν ιδιαίτερη μείωση κατά την περίοδο 2010-2013 (-17,66%), ενώ τα επόμενα χρόνια διατηρούνται σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27.

Από την εξέταση των δαπανών κοινωνικής προστασίας ανά κατηγορία μπορεί να ειπωθεί ότι, κατά την περίοδο 2010-2019, οι δαπάνες για παροχές γήρατος κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό δαπανών, το οποίο κυμαίνεται πάνω από το 50% των συνολικών δαπανών κοινωνικής προστασίας για όλα σχεδόν τα έτη αναφοράς. Ακολουθούν οι δαπάνες για παροχές ασθένειας, οι οποίες για το έτος 2019 αποτελούν το 19,73% των συνολικών δαπανών, μειωμένες κατά 6,85% σε σχέση με το 2010, και οι δαπάνες για παροχές σε επιζώντες, οι οποίες αποτελούν το 9,53% των συνολικών δαπανών για το έτος 2019 (Διάγραμμα 45).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 43

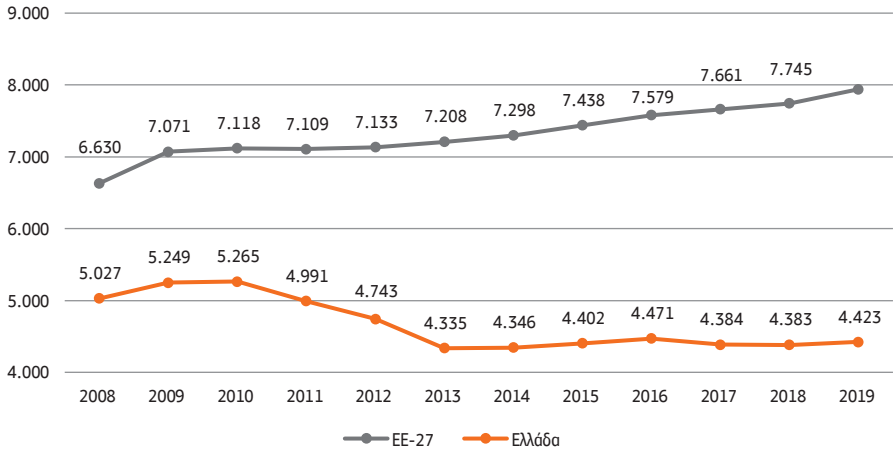
Δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ
σε ΕΕ-27 και Ελλάδα (2008-2019)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 44

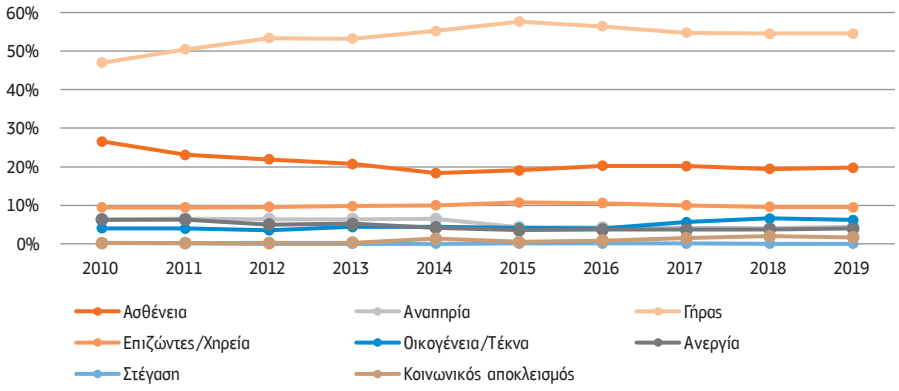
Κατά κεφαλήν δαπάνες κοινωνικής προστασίας σε ΕΕ-27 και Ελλάδα
για την περίοδο 2008-2019 (σε σταθερές τιμές έτους 2010, ευρώ)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 45

Ποσοστιαία κατανομή δαπανών κοινωνικής προστασίας ανά κατηγορία στην Ελλάδα (2010-2019)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα από τη διερεύνηση των κατά κεφαλήν δαπανών κοινωνικής προστασίας ανά κατηγορία, με τις δαπάνες για παροχές γήρατος και ασθένειας να εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές σε όλα τα έτη αναφοράς. Αξίζει να σημειωθεί ότι, με εξαίρεση τις παροχές για οικογένεια/τέκνα και κοινωνικό αποκλεισμό, σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες παρουσιάζεται μείωση στις κατά κεφαλήν δαπάνες μεταξύ των ετών 2010 και 2019, με τη σημαντικότερη μείωση (σε απόλυτους αριθμούς) να παρουσιάζεται στις δαπάνες για ασθένεια (Πίνακας 10).

Επιπλέον, χωρίζοντας την περίοδο 2010-2019 σε δύο υποπεριόδους (2010-2015 και 2015-2019), προκειμένου να διερευνηθεί η ποσοστιαία μεταβολή της κατά κεφαλήν δαπάνης στις βασικές κατηγορίες κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα, από το Διάγραμμα 46 διαπιστώνεται ότι, κατά την πρώτη υποπερίοδο (2010-2015), που περιλαμβάνει τα πρώτα χρόνια της κρίσης όπου εφαρμόστηκαν τα περισσότερα και πιο σκληρά μέτρα λιτότητας, όλες οι βασικές κατηγορίες κοινωνικής προστασίας εμφανίζουν μείωση, με τις κατά κεφαλήν δαπάνες για ανεργία, αναπηρία και ασθένεια να εμφανίζουν τις εντονότερες αρνητικές μεταβολές. Από την άλλη πλευρά, κατά τη δεύτερη υποπερίοδο (2015-2019), οι περισσότερες βασικές κατηγορίες παρουσιάζουν αύξηση, με την κατά κεφαλήν δαπάνη για οικογένεια/τέκνα να εμφανίζει τη θετικότερη μεταβολή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

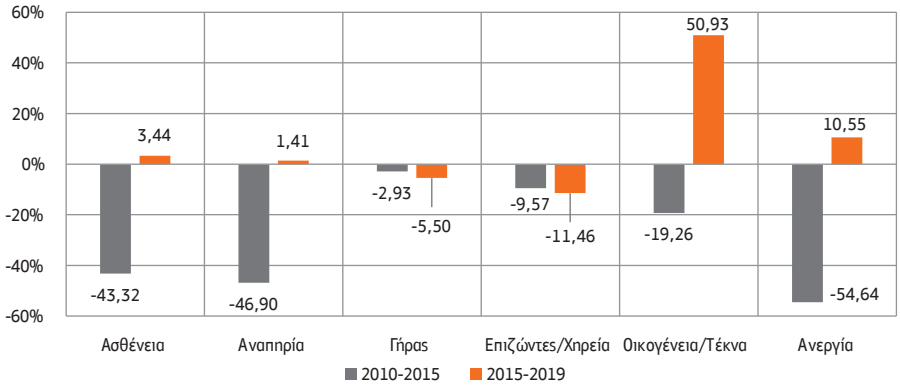
Κατά κεφαλήν δαπάνες κοινωνικής προστασίας ανά κατηγορία στην Ελλάδα (2010-2019)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ασθένεια	1.373,8	1.128,5	1.017,4	878	783,3	827,3	893,2	874,3	842	862,7
Αναπηρία	330,3	319,1	296,6	270,6	274,7	186,3	187,5	181,9	176,2	190,5
Γήρας	2.427,4	2.470	2.478,2	2.252	2.356,6	2.503,2	2.490,6	2.370,3	2.363,9	2.384,8
Επιζώντες/Χηρεία	486,2	460,5	444,9	413,6	425,9	467,1	466,1	432,5	416,4	416,9
Οικογένεια/Τέκνα	207,8	192,7	163,6	184,7	190,7	178,2	175	245	287,1	271,2
Ανεργία	322,1	307,7	232,9	219,1	178,5	155,2	163,2	160,4	162,4	173
Στέγαση	10,7	6,4	1,7	0,3	0,15	4,84	3,4	3,4	0	0,4
Κοινωνικός αποκλεισμός	10,1	9,5	10,9	11,6	57,4	21,2	36,3	63,9	86,9	73,5

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 46

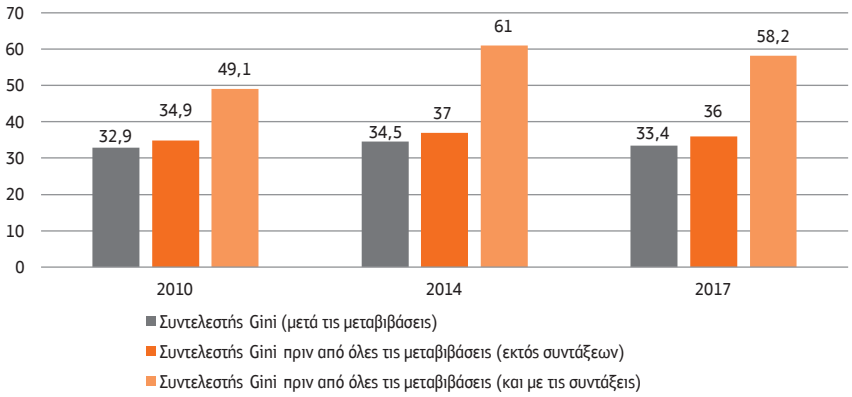
Ποσοστιαία μεταβολή (%) της κατά κεφαλήν δαπάνης στις βασικές κατηγορίες κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα για τις υποπεριόδους 2010-2015 και 2015-2019

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 47

Συντελεστής Gini στην Ελλάδα πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

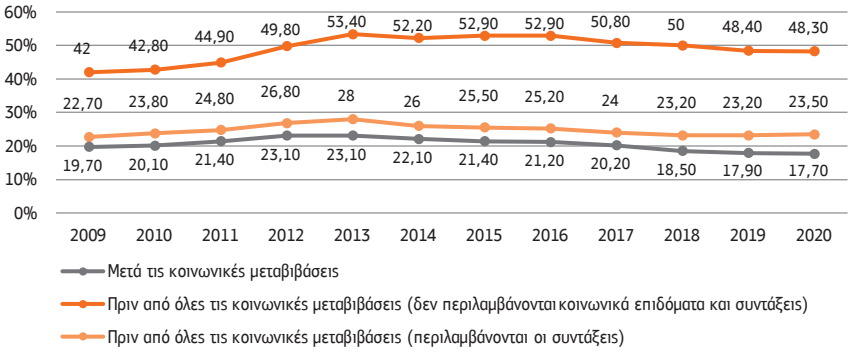
Στη συνέχεια εξετάζεται η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων (συντάξεις και λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις) στην κατανομή του εισοδήματος και στο επίπεδο της φτώχειας της χώρας μας.

Ειδικότερα, στο Διάγραμμα 47 που ακολουθεί, παρουσιάζεται ο δείκτης Gini πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις στην Ελλάδα, για τα έτη 2010, 2014 και 2017. Οι μεταβολές του δείκτη ανάμεσα στα τρία έτη αναφοράς αποτυπώνουν την επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων (χωρίς τις συντάξεις και στο σύνολο) στο διαθέσιμο εισόδημα των ατόμων. Τα στοιχεία δείχνουν ότι, στα τρία έτη αναφοράς, η μείωση των ανισοτήτων στην Ελλάδα μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων οφείλεται ουσιαστικά στην επίδραση που ασκούν οι συντάξεις. Η επίδραση αυτή ενισχύεται ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια της κρίσης. Από την άλλη πλευρά, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην των συντάξεων) έχουν περιορισμένες επιπτώσεις στην ανισοκατανομή του εισοδήματος.

Τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο προς εξέταση είναι η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων στο επίπεδο της φτώχειας στη χώρα μας. Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 48 διαπιστώνεται η τεράστια συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση του ποσοστού του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 2009-2020. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι το σημαντικότερο μέρος της μείωσης αυτής οφείλεται στις συντάξεις, ενώ οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις συμβάλλουν σε μικρότερο ποσοστό στη μείωση της φτώχειας. Η πολύ χαμηλή επίδραση των λοιπών κοινωνικών μεταβιβάσεων συνεχίζεται σε όλη την περίοδο μετά την εκδήλωση της κρίσης

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 48

Ποσοστό πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις στην Ελλάδα (2009-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

4.6 Περαιτέρω ανάλυση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα

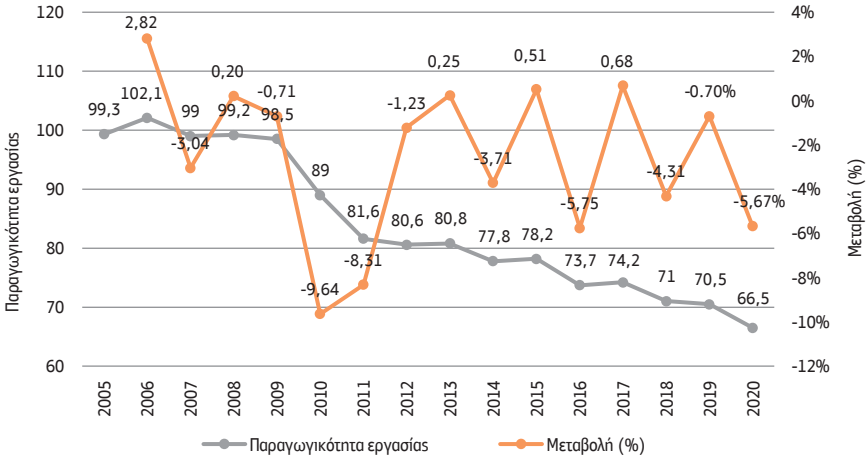
Σε αυτή την ενότητα θα επιχειρηθεί μια περαιτέρω ανάλυση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, μέσω της διερεύνησης της εξέλιξης μιας σειράς κοινωνικοοικονομικών δεικτών. Αρχικά διερευνάται η παραγωγικότητα εργασίας που αποτελεί τον πιο ευρέως διαδεδομένο δείκτη παραγωγικότητας και εκφράζει το αποτέλεσμα ενός συστήματος σε σχέση με το ανθρώπινο δυναμικό (αριθμός ατόμων ή ώρες εργασίας) που παράγει το αποτέλεσμα. Η παραγωγικότητα εργασίας αντικατοπτρίζει τη συνολική επίδραση πολλών παραγόντων στο αποτέλεσμα, όπως του φυσικού κεφαλαίου (κτίρια, μηχανήματα), της τεχνολογίας, του ανθρώπινου κεφαλαίου (εκπαίδευση, κατάρτιση), της οργάνωσης της εργασίας, των οικονομιών κλίμακας κ.ά. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat, η παραγωγικότητα εργασίας εκτιμάται με βάση τη μέση παραγωγικότητα της εργασίας για τους κατοίκους της ΕΕ-27 για το 2020 (2020 = 100). Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 49 διαπιστώνεται ότι υπάρχει μια διαχρονική μείωση της παραγωγικότητας εργασίας των κατοίκων της χώρας μας από το 2005 μέχρι και το 2020. Ειδικότερα, κατά την περίοδο 2009-2020, η παραγωγικότητα εργασίας εμφάνισε αξιόλογη μείωση κατά 32 μονάδες, γεγονός που δείχνει τις σημαντικές επιπτώσεις της κρίσης στο εργασιακό περιβάλλον.

Για την εξέταση των μεταβολών στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, πριν και μετά την οικονομική κρίση, στη συνέχεια παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία σε βασικούς κλάδους.[9] Αναφορικά με τη συμμετοχή στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της οικονομίας, από το Διάγραμμα 50 διαπιστώνεται ότι ο κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου κατέχει διαχρονικά το υψηλότερο ποσοστό, ενώ ακολουθεί ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας, εκπαίδευσης και υγείας. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, η σημαντική αύξηση της συμμετοχής του κλάδου της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της χώρας (από το 10,38% το 2006, στο 20% το 2013), καθώς και η ιδιαίτερη μείωση του κλάδου των κατασκευών, ο οποίος φαίνεται ότι επλήγη σημαντικά από την οικονομική κρίση (από το 9,21% το 2006 στο 1,76% το 2020), αδυνατώντας να επανέλθει στα επίπεδα που ήταν πριν από την κρίση.

9. Οι υπολογισμοί για την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία έγιναν σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 49

Η διαχρονική εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας της Ελλάδας (2005-2020)

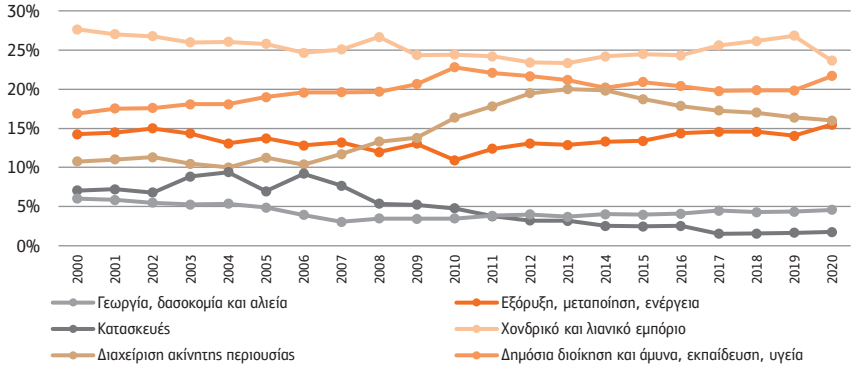

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Επιπλέον, από την ετήσια ανάλυση των μεταβολών της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας στους κλάδους, παρατηρείται ότι όλοι οι βασικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας παρουσιάζουν μείωση της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας τους για τα περισσότερα έτη κατά την περίοδο 2009-2015 όπου εφαρμόστηκαν τα σημαντικότερα μέτρα των Μνημονίων, με τις σημαντικότερες αρνητικές μεταβολές να εμφανίζονται στον κλάδο των κατασκευών. Επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθεί η σημαντική μείωση στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία του κλάδου του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, την περίοδο 2019-2020, εξαιτίας της εμφάνισης της πανδημίας COVID-19 και των μέτρων που πάρθηκαν για τον περιορισμό της (Διάγραμμα 51).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 50

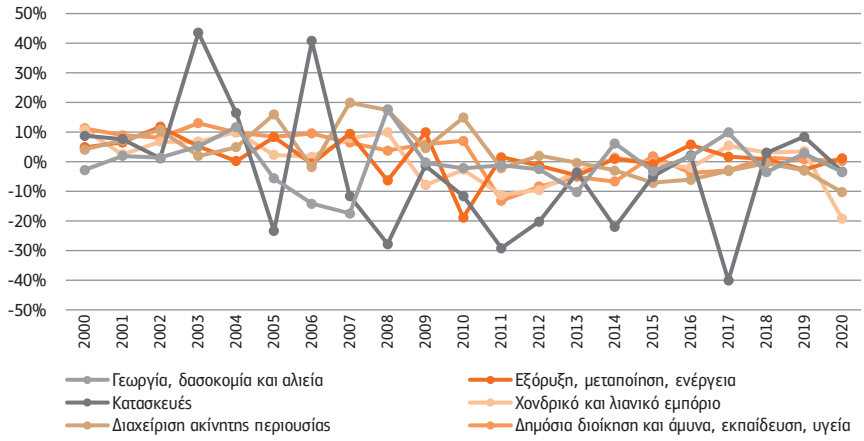
Ποσοστιαία συμμετοχή (%) βασικών κλάδων στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της ελληνικής οικονομίας (2000-2020)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 51

Μεταβολή της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας σε βασικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (2000-2020)

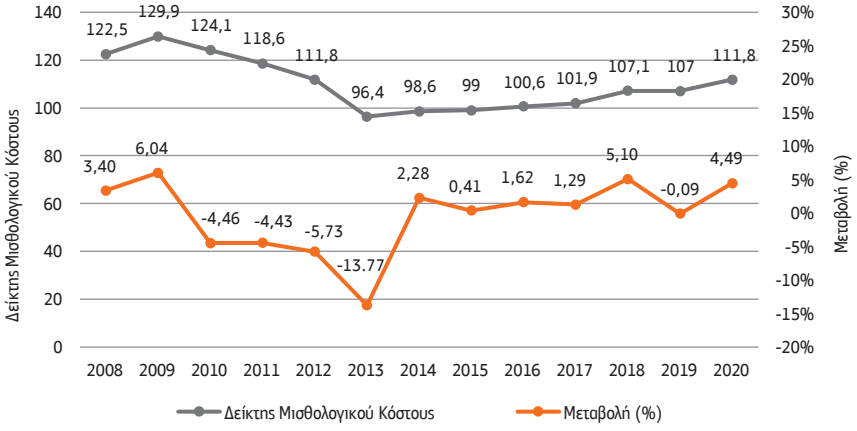

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

Ένας ακόμη δείκτης που μπορεί να συμβάλει στην αποτελεσματικότερη διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων στη χώρα μας, κατά την περίοδο της κρίσης, είναι ο δείκτης μισθολογικού κόστους.[10] Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (2022), ο δείκτης μισθολογικού κόστους στους τομείς Β-Σ[11] της ΣΤΑΚΟΔ 08/NACE (Αναθ. 2) είναι τριμηνιαίος δείκτης Laspeyres, με έτος βάσης το 2016 (2016 = 100). Σκοπός του συγκεκριμένου δείκτη είναι η καταγραφή της μεταβολής του ωρομισθίου[12] ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 52

Εξέλιξη του Δείκτη Μισθολογικού Κόστους με εποχική διόρθωση στην Ελλάδα για την περίοδο 2008-2020 (έτος βάσης: 2016 = 100)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

10. Ο Δείκτης Μισθολογικού Κόστους, για κάθε τομέα της NACE (Αναθ. 2), υπολογίζεται ως το πηλίκο του ωρομισθίου του εκάστοτε τριμήνου ως προς το μέσο ετήσιο ωρομίσθιο του έτους βάσης 2016 (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022).

11. Β: Ορυχεία και Λατομεία, Γ: Μεταποίηση, Δ: Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού και Κλιματισμού, Ε: Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων και Δραστηριότητες Εξυγίανσης, ΣΤ: Κατασκευές, Ζ: Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο, Επισκευή Μηχανοκίνητων Οχημάτων και Μοτοσικλετών, Η: Μεταφορά και Αποθήκευση, Θ: Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης, Ι: Ενημέρωση και Επικοινωνία, Κ: Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες, Λ: Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας, Μ: Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες, Ν: Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες, Ξ: Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα, Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση, Ο: Εκπαίδευση, Π: Δραστηριότητες σχετικές με την Ανθρώπινη Υγεία και την Κοινωνική Μέριμνα, Ρ: Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία, Σ: Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022).

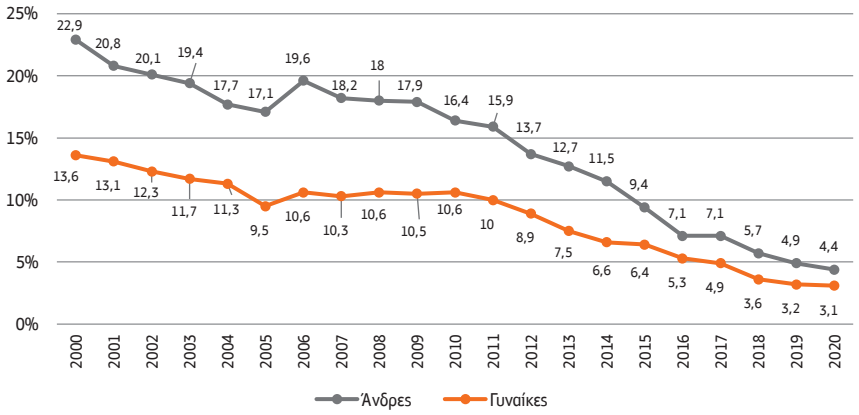
12. Ως ωρομίσθιο ορίζεται το πηλίκο των ακαθάριστων αμοιβών προς τις πραγματοποιηθείσες ώρες εργασίας (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022).

Από το Διάγραμμα 52 φαίνεται η επίδραση των μέτρων που πάρθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής των Μνημονίων στη χώρα μας, καθώς από το 2009 μέχρι το 2013, ο Δείκτης Μισθολογικού Κόστους εμφανίζει συνεχή μείωση. Επιπλέον, παρά την αύξηση που παρουσιάζει ο δείκτης τα επόμενα χρόνια, δεν κατορθώνει να προσεγγίσει τα προ κρίσης επίπεδα.

Στη συνέχεια, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά σε έναν δείκτη που αναφέρεται στην εκπαίδευση προκειμένου να διερευνηθεί η επίδραση της οικονομικής κρίσης σε αυτήν. Ειδικότερα, στο Διάγραμμα 53 απεικονίζεται το ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα την εκπαίδευση και την κατάρτιση κατά φύλο, ηλικίας 18-24 ετών, για την περίοδο 2000-2020. Από τα στοιχεία του διαγράμματος φαίνεται ότι η κρίση στη χώρα μας όχι μόνο δεν οδήγησε περισσότερα άτομα στο να εγκαταλείψουν την εκπαίδευσή τους, αλλά τα άτομα αυτά μειώθηκαν σημαντικά ως ποσοστό σε σύγκριση με την περίοδο πριν από την κρίση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 53

Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού (%) ανδρών και γυναικών ηλικίας 18-24 ετών που εγκαταλείπουν πρόωρα την εκπαίδευση και την κατάρτιση στην Ελλάδα (2000-2020)

Πηγή: Eurostat, ιδία επεξεργασία

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σε γενικές γραμμές, οι γυναίκες παρουσιάζουν μικρότερα ποσοστά εγκατάλειψης της εκπαίδευσης σε σχέση με τους άντρες της

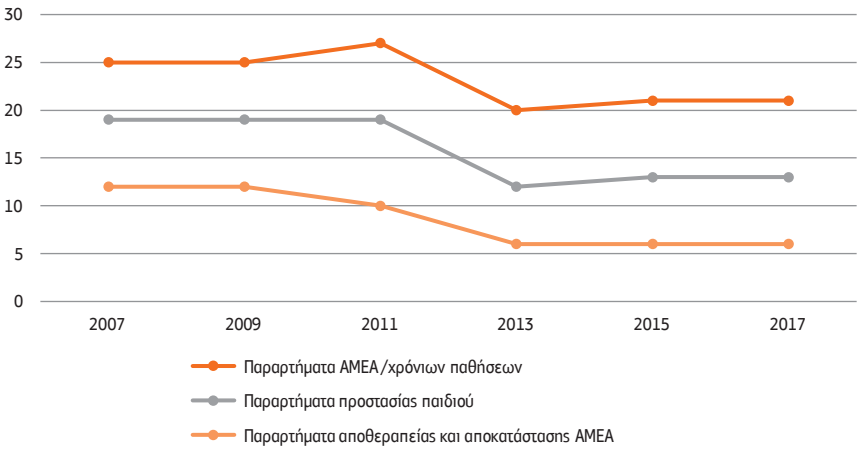
ίδιας ηλικίας, γεγονός που δεν μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, παρά τη σύγκλιση που υπάρχει τα τελευταία χρόνια.

Τέλος, διερευνάται η επίδραση της οικονομικής κρίσης στον κλάδο της κοινωνικής φροντίδας. Ειδικότερα, από το Διάγραμμα 54 διαπιστώνεται ότι, μεταξύ των ετών 2011 και 2013, υπήρξε σημαντική μείωση των μονάδων κοινωνικής φροντίδας στη χώρα μας. Συνολικά, ο αριθμός των μονάδων κοινωνικής φροντίδας μειώθηκε από 56 το 2007 σε 40 το 2017.

Αναφορικά με τον αριθμό των ωφελουμένων στις μονάδες κοινωνικής φροντίδας, από το Διάγραμμα 55 παρατηρείται ότι, ενώ οι ωφελούμενοι στα Παραρτήματα ΑΜΕΑ/χρόνιων παθήσεων εμφανίζουν αύξηση μεταξύ των ετών 2007 και 2017, στις άλλες δύο κατηγορίες (Παραρτήματα προστασίας παιδιού και Παραρτήματα αποθεραπείας και αποκατάστασης ΑΜΕΑ) διαπιστώνεται σημαντική μείωση των ωφελουμένων, η οποία λαμβάνει χώρα κυρίως στα πρώτα χρόνια της κρίσης και ειδικότερα μεταξύ των ετών 2009 και 2011.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 54

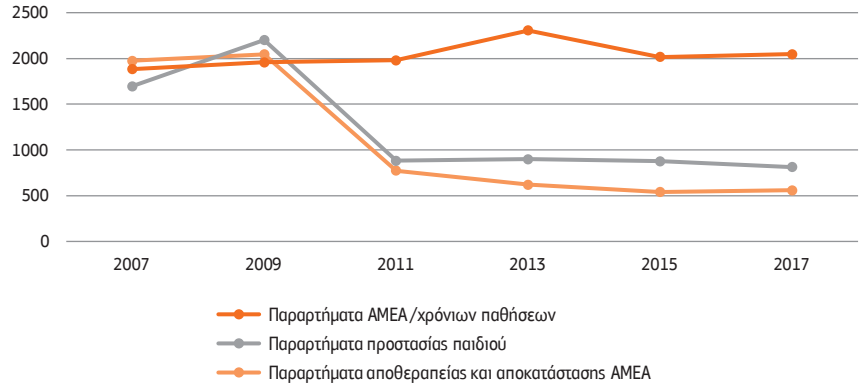
Διαχρονική εξέλιξη αριθμού μονάδων κοινωνικής φροντίδας ανά κατηγορία στην Ελλάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 55

Διαχρονική εξέλιξη αριθμού ωφελουμένων ανά κατηγορία μονάδων κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία

05

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Επιπτώσεις των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα

Όπως προαναφέρθηκε, οι οικονομικές ανισότητες έχουν μετατραπεί τα τελευταία χρόνια σε καίριο ζήτημα που απασχολεί τους ερευνητές, με σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική. Μέσα από τη διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων, δύναται να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, το εύρος του διανεμητικού ρόλου του κράτους, καθώς και το επίπεδο της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας. Ειδικότερα, η παγκόσμια οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με την κρίση της πανδημίας COVID-19, είχε σοβαρές συνέπειες στις οικονομίες των ευρωπαϊκών (και όχι μόνο) χωρών, διευρύνοντας τις οικονομικές ανισότητές τους, αποτελώντας τροχοπέδη για την περαιτέρω ανάπτυξή τους και δυσχεραίνοντας το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού.

Αναφορικά με τη χώρα μας, η οικονομική κρίση, που ουσιαστικά ξεκίνησε από τα τέλη του 2009, είχε δραματικές επιπτώσεις σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας. Ειδικότερα, από την ανάλυση της εξέλιξης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Ελλάδα, διαπιστώνεται σημαντική μείωση του συγκεκριμένου δείκτη (-31,81%) κατά την περίοδο 2008-2013, γεγονός που απεικονίζει την αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας.

Επιπλέον, την ίδια περίοδο (2008-2013) ελήφθησαν τα πιο σημαντικά δημοσιονομικά μέτρα στην αγορά εργασίας, με συνέπεια την τεράστια αύξηση της ανεργίας, τόσο στους άνδρες (από 5,1% το 2008 σε 24,5% το 2013) όσο και στις γυναίκες (από 11,5% το 2008 σε 31,4% το 2013), ενώ ραγδαία υπήρξε, επίσης, η αύξηση στη νεανική και στη μακροχρόνια ανεργία. Μετά το 2013, το ποσοστό ανεργίας, παρά τη μείωση που

παρουσιάζει, τόσο στο σύνολο όσο και κατά φύλο, απέχει σημαντικά από τα προ κρίσης επίπεδα. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, η ιδιαίτερη αύξηση της ανεργίας στα άτομα με ανώτερη εκπαίδευση κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, γεγονός που ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό το λεγόμενο «brain drain» που έπληξε την ελληνική κοινωνία.

Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά το επίπεδο φτώχειας των Ελλήνων. Ειδικότερα, κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, το κατώφλι φτώχειας παρουσιάζει συνεχή μείωση, γεγονός που σημαίνει ότι ο πληθυσμός της χώρας εμφανίζει απώλεια εισοδήματος. Επιπλέον, για την περίοδο 2009-2020, περίπου το 20% του πληθυσμού της χώρας μας ζει με τον κίνδυνο φτώχειας, παρά τις μεταβιβαστικές πληρωμές που κατευθύνονται στα άτομα αυτά μέσα από τη δημοσιονομική πολιτική.

Η αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης στο επίπεδο φτώχειας των Ελλήνων απεικονίζεται, επίσης, και στα αποτελέσματα εκτίμησης μιας σειράς δεικτών, όπως ο πολυμεταβλητός δείκτης υπολογισμού της φτώχειας, ο δείκτης απόλυτης φτώχειας, το βάθος (χάσμα) κινδύνου φτώχειας και ο δείκτης επίμονου κινδύνου φτώχειας.

Ακόμη, από τη διερεύνηση των στοιχείων που αφορούν την υλική αποστέρηση, διαπιστώνεται ότι, κατά τη διάρκεια της κρίσης, σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού της χώρας μας, όλων των ηλικιακών ομάδων, αδυνατεί να καλύψει ορισμένες από τις βασικές ανάγκες του, γεγονός που δείχνει την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης λόγω της οικονομικής κρίσης.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει αναφορά στη συνεισφορά της εκπαίδευσης στο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού, καθώς από την ανάλυση των στατιστικών στοιχείων προκύπτει ότι όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο της υλικής αποστέρησης και το ποσοστό πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας.

Περνώντας στην ανάλυση της επίδρασης της οικονομικής κρίσης στο εισόδημα των κατοίκων της χώρας μας, από την εκτίμηση των συντελεστών Gini και S80/S20 διαπιστώνεται μια αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων μετά το 2010, καθώς οι δύο συντελεστές παρουσιάζουν αύξηση κατά την περίοδο 2010-2012 και διατηρούνται σε σχετικά υψηλά επίπεδα μέχρι το 2016. Η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων οφείλεται στην επιδείνωση της θέσης των χαμηλότερων εισοδηματικών τάξεων στην εισοδηματική κλίμακα, λόγω της μεγαλύτερης απώλειας εισοδημάτων που είχαν (ως ποσοστό) σε σύγκριση με τις απώλειες των υψηλότερων εισοδηματικών τάξεων.

Η αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης στο εισόδημα των κατοίκων αντικατοπτρίζεται, επίσης, στο γεγονός ότι το μέσο ατομικό εισόδημα παρουσιάζει μείωση

(κυρίως την περίοδο 2011-2016), ενώ η αποταμίευση των νοικοκυριών στην Ελλάδα εμφανίζει αρνητικό πρόσημο την περίοδο 2012-2019 (σε αντίθεση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27), γεγονός που έχει συνέπειες στην ευημερία του πληθυσμού διαχρονικά. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική είναι η μείωση της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών κατά την περίοδο 2008-2020 (-37,19%), ενώ μείωση εμφανίζουν, επίσης, οι δαπάνες για όλες τις κατηγορίες βασικών αγαθών και υπηρεσιών.

Συνεχίζοντας, από τη διερεύνηση της εξέλιξης των δαπανών κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της κρίσης, διαπιστώνεται ότι, παρά την αύξηση που παρατηρείται στην αρχή της κρίσης, μετά το 2012 υπάρχει σημαντική μείωση των δαπανών, γεγονός που οφείλεται στους κανόνες δημοσιονομικής πειθαρχίας που επιβλήθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής των Μνημονίων, με συνέπεια την ύπαρξη σημαντικής απόκλισης από τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Επιπλέον, κατά την περίοδο 2010-2015, όπου εφαρμόστηκαν τα περισσότερα και πιο σκληρά μέτρα λιτότητας, όλες οι βασικές κατηγορίες δαπανών κοινωνικής προστασίας εμφανίζουν μείωση, με τις κατά κεφαλήν δαπάνες για ανεργία, αναπηρία και ασθένεια να εμφανίζουν τις εντονότερες αρνητικές μεταβολές.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό εύρημα που αξίζει να αναφερθεί είναι ότι η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων και του επιπέδου φτώχειας οφείλεται ουσιαστικά στις συντάξεις. Από την άλλη πλευρά, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην των συντάξεων) έχουν περιορισμένες επιπτώσεις στην ανισοκατανομή του εισοδήματος, γεγονός που καθιστά επιτακτική την ανάγκη για αύξηση αυτών των μεταβιβάσεων και για βελτίωση της αποτελεσματικότητάς τους.

Από την περαιτέρω ανάλυση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα, μέσω της εκτίμησης μιας σειράς κοινωνικοοικονομικών δεικτών, διαπιστώνεται ότι η παραγωγικότητα εργασίας εμφανίζει αξιόλογη μείωση κατά 32 μονάδες την περίοδο 2009-2020, γεγονός που απεικονίζει τις αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο εργασιακό περιβάλλον. Επιπλέον, από την ετήσια ανάλυση των μεταβολών της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας στους παραγωγικούς κλάδους, παρατηρείται ότι όλοι οι βασικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας παρουσιάζουν μείωση της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας τους για τα περισσότερα έτη κατά την περίοδο 2009-2015, με τις σημαντικότερες αρνητικές μεταβολές να εμφανίζονται στον κλάδο των κατασκευών. Ακόμη, η επίδραση των μέτρων που λήφθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής των Μνημονίων στη χώρα μας αντικατοπτρίζεται στη συνεχή μείωση του Δείκτη Μισθολογικού Κόστους κατά την περίοδο 2009-2013.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης στη χώρα μας τα άτομα που εγκατέλειψαν την κατάρτισή τους μειώθηκαν σε ποσοστό σε σύγκριση με την περίοδο πριν από την κρίση, ενώ κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης παρατηρείται σημαντική μείωση των μονάδων κοινωνικής φροντίδας και των ωφελουμένων.

Σε γενικές γραμμές, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, υπήρξε διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων, ενώ σημαντικό τμήμα του πληθυσμού οδηγήθηκε σε φτωχοποίηση λόγω των σημαντικών απωλειών στο εισόδημά του. Η φτωχοποίηση αυτή επηρέασε αρνητικά το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού, οδηγώντας μεγάλο αριθμό νοικοκυριών σε επιδείνωση του επιπέδου ζωής και σε στέρηση βασικών αγαθών και υπηρεσιών. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι οι διαμορφωθείσες συνθήκες (λαμβάνοντας υπόψη και τις δραματικές συνέπειες της πανδημίας) δεν δείχνουν ευνοϊκές προοπτικές για βελτίωση του επιπέδου ζωής βραχυπρόθεσμα, καθώς το διαθέσιμο εισόδημα δεν φαίνεται να εμφανίζει σημαντικές τάσεις αύξησης, ενώ η ανεργία παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα.

Για να αποκτήσουμε μια πληρέστερη εικόνα αναφορικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα αποτελέσματα μιας σειράς ερευνών και μελετών που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια.

Ειδικότερα, από την έρευνα των Andriopoulou et al. (2017) διαπιστώνεται ότι η οικονομική κρίση επέφερε ιδιαίτερη μείωση των αμοιβών και της απασχόλησης, γεγονός που οδήγησε σε σημαντικές συνέπειες στις συνθήκες διαβίωσης των απασχολουμένων και των ανέργων. Επίσης, οι Ματσαγγάνης και Καρακίτσιος (2020) αναφέρονται στη μείωση της απασχόλησης και των αμοιβών κατά την περίοδο της κρίσης και κάνουν συγκρίσεις ανά φύλο, ηλικία, κλάδο και γεωγραφική περιφέρεια.

Από την έρευνά του για την αποτελεσματικότητα των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, ο Πιέρρος (2020) συμπεραίνει ότι η εφαρμογή τους δεν οδήγησε σε βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, καθώς παρατηρήθηκε μείωση των παραγωγικών επενδύσεων, τα νοικοκυριά επωμίστηκαν το κύριο βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής, ο επιχειρηματικός τομέας εμφάνισε ανεπαρκή οικονομική δραστηριότητα και τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια ήταν ιδιαιτέρως υψηλά, γεγονός που φανερώνει μια αστάθεια στην οικονομία της χώρας μας.

Επιπλέον, στη μελέτη τους, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2021) εστιάζουν στις δραματικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στα εισοδήματα και στις συνθήκες διαβίωσης των αυτοαπασχολούμενων. Αυτό είναι αποτέλεσμα τόσο της μείωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της εγχώριας ζήτησης για αγαθά και προϊόντα όσο και των πολιτικών λιτότητας που οδήγησαν σε αύξηση της φορολογίας και των

εισφορών στα εισοδήματα των αυτοαπασχολουμένων. Παράλληλα, η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας, με περιορισμό των παροχών, εξασθένησε ακόμη περισσότερο την αναδιανεμητική του επίδραση και την ικανότητά του για περιορισμό των φαινομένων της φτώχειας και της αποστέρησης.

Συνεχίζοντας, οι Παπαθεοδώρου και Μισσός (2013) συμπεραίνουν ότι η οικονομική κρίση, τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας και η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας επιδείνωσαν σε σημαντικό βαθμό τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού στην Ελλάδα και οδήγησαν σε διεύρυνση των ανισοτήτων και της φτώχειας. Ειδικότερα, από τη μελέτη προκύπτει ότι τα χαμηλά και μεσαία εισοδηματικά στρώματα υπέστησαν σημαντικότερες απώλειες συγκριτικά με τα υψηλότερα στρώματα.

Από την ίδια μελέτη προκύπτει ότι οι επιδράσεις της κρίσης στις ανισότητες και στη φτώχεια διαφοροποιούνται μεταξύ των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Ειδικότερα για την Ελλάδα, το σύστημα κοινωνικής προστασίας αποδεικνύεται ιδιαίτερα αναποτελεσματικό στην άμβλυνση της φτώχειας και των ανισοτήτων, με την επίδραση του συγκεκριμένου συστήματος να περιορίζεται στον ρόλο των συντάξεων. Αντίθετα, οι λοιπές (εκτός συντάξεων) κοινωνικές μεταβιβάσεις έχουν ιδιαίτερα περιορισμένη επίδραση στη μείωση του κινδύνου φτώχειας και της ανισότητας. Ακόμη, στη χώρα μας διαπιστώνεται μια σημαντική μείωση στη συνολική κατανάλωση των νοικοκυριών με ταυτόχρονη μεταβολή στη σύνθεσή της. Οι αλλαγές στο ύψος της συνολικής κατανάλωσης και στη συμμετοχή κάθε επιμέρους κατηγορίας αγαθών και υπηρεσιών εμφανίζουν διαφοροποιήσεις ανάλογα με το εισοδηματικό επίπεδο των ατόμων.

Συνεχίζοντας, οι Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020) συμπεραίνουν ότι η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας που ακολουθήθηκαν προκάλεσαν σημαντικές αλλαγές στο σύστημα κοινωνικής προστασίας της Ελλάδας. Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται με το επίπεδο των δαπανών, με το μείγμα και τη στόχευση των πολιτικών, καθώς και με τις καλύψεις των κοινωνικών αναγκών. Οι αυξανόμενες ανισότητες, οι μεταβολές στα εισοδήματα, στην κοινωνική προστασία και στην αγορά εργασίας, καθώς και η επιδείνωση στους δείκτες φτώχειας και αποστέρησης του πληθυσμού αναμένεται να επηρεάσουν σημαντικά τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών της χώρας.

Ο Μισσός (2021), διερευνώντας ζητήματα φτώχειας και ανισότητας στην Ελλάδα, συμπεραίνει ότι η οικονομική κρίση στη χώρα μας επέφερε σημαντικές αλλαγές στη φυσιογνωμία του συστήματος προστασίας, μεταβάλλοντας τους τρόπους απόδοσης των μεταβιβαστικών πληρωμών. Κατά την περίοδο 2009-2017, σε όλες τις επιμέρους κατηγορίες κοινωνικών δαπανών, η αξία του κατά κεφαλήν μεγέθους σε μονάδες αγοραστικής δύναμης εμφανίζει ιδιαίτερη μείωση. Από την έρευνα εκτιμάται ότι οι

δείκτες ανισότητας στην Ελλάδα κυμαίνονται σε σχετικά υψηλά επίπεδα. Η εσωτερική διάρθρωση της ανισότητας διαφοροποιήθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε η αναδιάταξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας να στοχεύει στα νοικοκυριά που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση.

Ένα ακόμη εύρημα της συγκεκριμένης έρευνας είναι ότι η άμβλυνση του επιπέδου ανισοτήτων στηρίζεται κυρίως στην καταβολή συντάξεων, με την ποσοστιαία συμμετοχή τους στη μείωση του ποσοστού φτώχειας να εμφανίζεται αυξημένη. Ειδικότερα, νοικοκυριά των οποίων τα μέλη είναι συνταξιούχοι κατορθώνουν να περιορίσουν τους κινδύνους εισοδηματικής φτώχειας, ενώ το εκπαιδευτικό επίπεδο αντισταθμίζει, επίσης, πολλούς από τους παράγοντες που επιδρούν στη μείωση του εισοδήματος.

Ο Μητράκος (2018), μέσα από την έρευνά του, συμπεραίνει ότι, κατά τη διάρκεια της κρίσης, η αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών παροχών του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα ήταν περιορισμένη. Η κρίση είχε ανομοιόμορφη επίδραση στον πληθυσμό, οδηγώντας σε ακόμη χειρότερη κατάσταση ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονταν ήδη σε υψηλό κίνδυνο φτώχειας πριν από την τρέχουσα κρίση. Ακόμη, η ελληνική κοινωνία βίωσε μια σημαντική μείωση των εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου, και πολλές ομάδες του πληθυσμού επηρεάστηκαν. Μεγάλος αριθμός νοικοκυριών έχασαν την πρόσβαση σε βασικά αγαθά ή υπηρεσίες, ενώ η ραγδαία αύξηση της ανεργίας στην περίοδο της κρίσης στη χώρα μας συνδέθηκε με περικοπές στον χώρο των κοινωνικών δαπανών.

Εξετάζοντας τις βασικές τάσεις και μεταβολές στην ανισότητα, στη διανομή εισοδήματος και στο επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Κετσετζοπούλου (2019) συμπεραίνει ότι η Ελλάδα παρουσιάζει τη σημαντικότερη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ-28, τον υψηλότερο κίνδυνο απόλυτης φτώχειας, αλλά και τη μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού που αντιμετωπίζει κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και σημαντική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης κατά την περίοδο 2010-2017. Από την έρευνά της διαφαίνεται ότι η οικονομική ύφεση, τα εφαρμοζόμενα προγράμματα λιτότητας και τα εξαιρετικά υψηλά επίπεδα της ανεργίας έχουν οδηγήσει νέα κοινωνικά στρώματα σε νέες μορφές φτώχειας. Οι μεγαλύτερες εισοδηματικές απώλειες δεν αφορούν πλέον μόνο τους ηλικιωμένους και τους συνταξιούχους, που παραδοσιακά ήταν τα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα, αλλά τις μεσαίες και νεότερες ηλικίες, με έμφαση στους άνδρες.

Ακόμη, από τη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει ότι, στη χώρα μας, η διεύρυνση της ανισοκατανομής οφείλεται αποκλειστικά σε βάρος των χαμηλότερων εισοδημα-

τικών τάξεων, δηλαδή εξαιτίας της επιδείνωσης της θέσης τους στην εισοδηματική κλίμακα λόγω της μεγαλύτερης απώλειας εισοδημάτων. Επιπλέον, αναφορικά με τον ρόλο των κοινωνικών μεταβιβάσεων στην ανισοκατανομή του εισοδήματος, είναι σαφές το ειδικό βάρος που έχουν οι συντάξεις στον περιορισμό των ανισοτήτων και η περιορισμένη αποτελεσματικότητα των υπόλοιπων κοινωνικών μεταβιβάσεων στη χώρα μας. Τέλος, στην Ελλάδα καταγράφονται τα υψηλότερα ποσοστά νοικοκυριών ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες που αδυνατούν να καλύψουν βασικές κατηγορίες αναγκών που εξασφαλίζουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης.

06

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η ανάλυση και διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, με σκοπό να αναδειχθούν οι επιπτώσεις της κρίσης στη χώρα μας. Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση διαπιστώνεται ότι οι οικονομικές ανισότητες αποτελούν κεντρικό ζήτημα στην οικονομική επιστήμη εδώ και πολλές δεκαετίες, με την ύπαρξη πολλών και διαφορετικών προσεγγίσεων πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Ειδικότερα, τα τελευταία χρόνια, η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης έχει ως συνέπεια οι οικονομικές ανισότητες να αποτελέσουν βασικό αντικείμενο έρευνας για πολλούς μελετητές.

Η διόγκωση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης (αλλά και της πανδημίας COVID-19), αποτελεί μια σημαντική πηγή διαμάχης, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο, ενώ παράλληλα αυξάνονται οι αντίθετες απόψεις μεταξύ των εκπροσώπων της οικονομικής επιστήμης σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι ανισότητες κατά την περίοδο κρίσης σε μια οικονομία. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι οι κρατικές παρεμβάσεις οι οποίες εμφανίζονται με διάφορες μορφές, ανάλογα με την ανάγκη που πρέπει να καλυφθεί, δείχνουν ότι κάθε κοινωνία δομεί το οικονομικό της σύστημα προκειμένου να επιτύχει μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών στόχων που συνδέονται με τη βελτίωση της ευημερίας του πληθυσμού και με την αύξηση της αποδοτικότητας της οικονομίας.

Αναφορικά με τη χώρα μας, από τα τέλη του 2009, η Ελλάδα βίωσε μια βαθύτατη οικονομική κρίση που αποδιοργάνωσε σε σημαντικό βαθμό τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό της. Η στατιστική ανάλυση που προηγήθηκε στο Κεφάλαιο 4 έδειξε ότι στη χώρα μας υπήρξε επιδείνωση της εισοδηματικής κατάστασης και των συνθηκών διαβίωσης, καθώς και αύξηση της ανισοκατανομής εισοδήματος και της φτώχειας. Ει-

δικότερα, μέσα από την ανάλυση φάνηκαν οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα εισοδήματα και στις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας μας, ως συνέπεια τόσο της συρρίκνωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της μείωσης της εγχώριας ζήτησης για αγαθά και προϊόντα όσο και των πολιτικών λιτότητας που υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής των Μνημονίων στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα, η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας μείωσε σημαντικά την αναδιανεμητική του επίδραση και την ικανότητά του για περιορισμό των φαινομένων της φτώχειας και της αποστέρησης.

Η ανάγκη για κρατική παρέμβαση φάνηκε να είναι περισσότερο από ποτέ έκδηλη, εξαιτίας των προβλημάτων που προκάλεσε η κρίση σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο στη χώρα μας. Το ζήτημα που τέθηκε επειγόντως –και είναι ακόμα επίκαιρο– σχετίζεται με τον επαναπροσδιορισμό της λειτουργίας του κράτους στις νέες συνθήκες τις οποίες δημιούργησε τόσο η παγκόσμια οικονομική κρίση όσο και η κρίση λόγω της έξαρσης της πανδημίας COVID-19.

Για την καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας στη χώρα μας, οι Ματσαγγάνης και Λεβέντη (2017) προτείνουν μια σειρά από μέτρα (κάποια εκ των οποίων έχουν εφαρμοστεί), μεταξύ των οποίων είναι η χορήγηση ενιαίου επιδόματος στήριξης τέκνων με εισοδηματικά κριτήρια, η χορήγηση βοηθήματος ανεργίας των αυτοαπασχολουμένων, η διεύρυνση των κριτηρίων επιλεξιμότητας του επιδόματος μακροχρόνιας ανεργίας, η χορήγηση του κοινωνικού μερίσματος, η καθολική εφαρμογή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, η ενοποίηση των επιδομάτων ΑΜΕΑ, καθώς και η επέκταση του επιδόματος μακροχρόνιας ανεργίας σε όλους τους ανέργους. Επιπλέον, η Κετσετζοπούλου (2019) προτείνει την επέκταση του τακτικού επιδόματος ανεργίας, την αναβάθμιση του ενιαίου επιδόματος στήριξης τέκνων και τη θεσμοθέτηση επιδόματος ενοικίου για δικαιούχους του κοινωνικού εισοδήματος αλληλεγγύης.

Συνεχίζοντας, στην έρευνά του ο Μισσός (2021) προτείνει μια σειρά από μέτρα πολιτικής, όπως η αναδιάρθρωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας με επανασχεδιασμό του μηχανισμού απόδοσης των παροχών και των επιδομάτων με σκοπό τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των πιο ευάλωτων εισοδηματικών κοινωνικών ομάδων, ο επαναπροσδιορισμός των συντελεστών ΦΠΑ σε διάφορες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών με στόχο την τόνωση της αγοραστικής δύναμης του καταναλωτικού κοινού, η εισοδηματική στήριξη των μονογονεϊκών νοικοκυριών (π.χ. μέσω μέτρων φοροελαφρύνσεων ή/και επιδομάτων εργαζομένων), η παροχή ενισχύσεων και μέριμνας προς μισθωτούς μερικής απασχόλησης και η αναδιαμόρφωση της πολιτικής απόδοσης του επιδόματος ανεργίας για την ενίσχυση των ανέργων. Επιπλέον,

ο Μητράκος (2018) θεωρεί ότι τα μέτρα πολιτικής θα πρέπει να αποσκοπούν στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών δαπανών, ενώ για την άμβλυνση των ανισοτήτων και της φτώχειας θα πρέπει να υιοθετηθούν πολιτικές ενίσχυσης της απασχόλησης και βελτίωσης του εκπαιδευτικού επιπέδου των πιο φτωχών τμημάτων του πληθυσμού. Τέλος, ο Αργείτης (2018) ισχυρίζεται ότι η μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης εξαρτάται από δύο βασικούς παράγοντες: α) διακοπή της λήψης περαιτέρω μέτρων λιτότητας που οδηγούν σε ύφεση της οικονομίας, και β) ενεργοποίηση ενδογενών μηχανισμών δημιουργίας ροών εισοδήματος και ρευστότητας.

Σε γενικές γραμμές, οι δραματικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης καθώς και της πανδημίας COVID-19 που πλήττει, μεταξύ άλλων, και τη χώρα μας από τις αρχές του 2020 καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για υιοθέτηση πολιτικών που θα αποσκοπούν στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών δαπανών και στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής μέσα από τον περιορισμό της ακραίας φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Απώτερος στόχος αυτών των πολιτικών θα πρέπει να είναι η οικονομική ενίσχυση εκείνων των κοινωνικών ομάδων που βιώνουν την απώλεια απασχόλησης, τη μείωση του εισοδήματος και της αγοραστικής δύναμης και την αύξηση των φόρων.

Ακόμη, στο πλαίσιο της άμβλυνσης των οικονομικών ανισοτήτων, θεωρείται κρίσιμη η διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις ανισότητες, λαμβάνοντας υπόψη παράλληλα βασικές παραμέτρους, όπως η ανεργία, η κλαδική διάρθρωση της οικονομίας, οι θεσμοί της αγοράς εργασίας και ο σχεδιασμός του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Βασικοί τομείς στους οποίους θα πρέπει να δοθεί έμφαση είναι η εκπαίδευση, που μπορεί να συμβάλει στην αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων, οι αλλαγές στο σύστημα φόρων και παροχών, που δύνανται να έχουν άμεσα αποτελέσματα στην ενίσχυση της οικονομίας, η παροχή ποιοτικών κοινωνικών υπηρεσιών (υψηλής ποιότητας παιδική μέριμνα, παροχή κοινωνικής στέγης, υγειονομική περίθαλψη) και ο αποτελεσματικός σχεδιασμός των κοινωνικών δαπανών.

Με βάση τα παραπάνω, για την αναστροφή του αρνητικού κλίματος σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο στη χώρα μας, θα πρέπει να υιοθετηθεί ένα αναπτυξιακό μοντέλο που θα θέτει σε προτεραιότητα ζητήματα που αφορούν την επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας, την εστίαση σε δυναμικούς κλάδους με υψηλή προστιθέμενη αξία για την οικονομία, τη βελτίωση της παραγωγικότητας, τη δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας, τη μείωση της ανεργίας και την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους.

Βιβλιογραφία

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P. and Robinson, J. (2013). "Democracy, redistribution and inequality", NBER Working Paper, No. 19746.

Adler, E., Epel, S., Castellazzo, G. and Ickovics, R. (2000). "Relationship of subjective and objective social status with psycho-logical and physiological functioning: Preliminary data in healthy, white women", *Health Psychology*, 19, pp. 586-592.

Aiyar, S. and Ebeke, C. (2020). "Inequality of opportunity, inequality of income and economic growth", *World Development*, 136, pp. 105-115.

Alesina, A. and La Ferrara, E. (2002). "Who trusts others?", *Journal of Public Economics*, 85(2), pp. 207-234.

Alfani, G. (2019). "Wealth and income inequality in the long run of history", in Diebolt, C. and Haupert, M. (ed.), *Handbook of Cliometrics*, Cham: Springer.

Andriopoulou, E., Karakitsios, A. and Tsakloglou, P. (2017). "Inequality and poverty in Greece: Changes in times of crisis", IZA Discussion Paper No. 11006, Institute of Labor Economics.

Anser, M., Yousaf, Z., Nassani, A., Alotaibi, M., Kabbani, A. and Zaman, K. (2020). "Dynamic linkages between poverty, inequality, crime, and social expenditures in a panel of 16 countries: two-step GMM estimates", *Economic Structures*, 9(43), pp. 1-25.

Appelbaum, R. and del Valle Alcalá, R. (2020). "Is economic inequality also a literary problem?", *Studia Neophilologica*, 92(2), pp. 149-158.

Atkinson, A., Hasell, J., Morelli, S. and Roser, M. (2017). *The chartbook of economic inequality*, INET Oxford Working Paper no. 2017-10, Oxford: University of Oxford.

Baselgia, E. and Foellmi, R. (2022). "Inequality and growth: a review on a great open debate in economics", WIDER Working Paper 2022/5.

Ben-Shlomo, Y., White, I. and Marmot, M. (1996). "Does the variation in the socioeconomic characteristics of an area affect mortality?", *BMJ*, 312, pp. 1013-1014.

Berg, A., Ostry, J., Tsangarides, C. and Yakhshilikov, Y. (2018). "Redistribution, inequality, and growth: New evidence", *Journal of Economic Growth*, 23(3), pp. 259-305.

Blanchet, T., Chancel, L. and Gethin, A. (2020). "Why is Europe more equal than the United States?", Working Paper No 2020/19, World Inequality Lab.

Bourguignon, D. (2015). "Revisiting the debate on inequality and economic development", *Revue d'économie politique*, 125, pp. 633-663.

Bowles, S. (2012). *The new economics of inequality and redistribution*, New York: Cambridge University Press.

Bozio, A., Garbinti, B., Goupille-Lebret, J., Guillot, M. and Piketty, T. (2020). "Predistribution vs. redistribution: Evidence from France and the U.S.", Working Papers 2020-24, Center for Research in Economics and Statistics.

Bubbico, R.L. and Freytag, L. (2018). *Inequality in Europe*, Luxemburg: European Investment Bank.

Buiter, W. and Rahbari, E. (2010). "Greece and the fiscal crisis in the Eurozone", CERP Policy Insight, No 51.

Castells-Quintana, D. and Royuela, V. (2014). "Agglomeration, inequality and economic growth", *Annals of Regional Science*, 52, pp. 343-366.

Chaira, N.D. (2016). *The Greek crisis: aspects of poverty & inequality*, Athens: University of Economic and Business.

Claessens, S., Dell'Ariccia, G., Igan, D. and Laeven, L. (2010). "Cross-country experiences and policy implications from the global financial crisis", *Economic Policy*, 25(62), pp. 267-293.

Cobban, A. (1965). *A history of modern France*, vol. 3: *1871-1962*, Harmondsworth: Penguin Books.

Dreze, J. and Khera, R. (2000). "Crime, gender, and society in India: insights from homicide data", *Population and Development Review*, 26(2), pp. 335-352.

European Central Bank (2022). Monetary policy and inequality, https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2021/html/ecb.ebart202102_01~1773181511.en.html. (accessed: 29/1/2022).

Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat

Fajnzylber, P., Lederman, D. and Norman, L. (2002a). "What causes violent crime?", *European Economic Review*, 46(7), pp. 1323-1357.

Fajnzylber, P., Lederman, D., and Norman, L. (2002b). "Inequality and violent crime", *Journal of Law and Economics*, 45(1), pp. 1-40.

Foellmi, R., Wuergler, T. and Zweimuller, J. (2014). "The macroeconomics of model T", *Journal of Economic Theory*, 153, pp. 617-647.

Goldin, C. and Katz, F. (2008). *The race between education and technology*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Heiko, P. and Volwahsen, M. (2017). "Rising income inequality: Do not draw the obvious conclusions", *Inter-economics*, 52(2), pp. 111-118.

International Labour Organization (2009). *The global financial, economic and social crisis and the Arab countries: A review of the evidence and policies for employment creation and social protection*, Switzerland.

International Labour Organization (2020). *The migrant pay gap: Understanding wage differences between migrants and nationals*, Switzerland.

International Labour Organization (2021). *ILO Monitor: Covid-19 and the world of work, Seventh Edition*, Switzerland.

Jacobs, D. and Richardson, A. (2008). "Economic inequality and homicide in the developed nations from 1975 to 1995", *Homicide Studies*, 12(1), pp. 28-45.

Jianu, I., Dinu, M., Huru, D. and Bodislav A. (2021). "Examining the relationship between income inequality and growth from the perspective of EU member States' stage of development", *Sustainability*, 13, pp. 1-16.

Jones, P., D'Aoust, O. and Bernard, L. (2017). "The urban wage premium in Africa", in Johnson-Lans, S. (ed.), *Wage inequality in Africa*, Cham: Palgrave Macmillan.

Kahneman, D. and Tversky, A. (1973). "On the psychology of prediction", *Psychological Review*, 80, pp. 237-251.

Kakwani, N. (1993). "Performance in living standards: an international comparison", *Journal of Development Economics*, 41, pp. 307-336.

Kaldor, N. (1955). "Alternative theories of distribution", *Review of Economic Studies*, 23(2), pp. 83-100.

Kaplan, G., Pamuk, E., Lynch, J., Cohen, R. and Balfour, J. (1996). "Inequality in income and mortality in the United States: analysis of mortality and potential pathways", *BMJ*, 312, pp. 999-1003.

Kelly, M. (2000). "Inequality and crime", *The Review of Economics and Statistics*, 82(4), pp. 530-539.

Knack, S. and Keefer, P. (1997). "Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation", *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), pp. 1251-1588.

Kolluru, M. and Semenenko, T. (2021). "Income inequalities in EU countries: Gini indicator analysis", *Global Economics*, 9(1), pp. 125-143.

Krugman, P. (2008). *The return of depression economics and the crisis of 2008*, London: Penguin.

Kuznets, S. (1955). "Economic growth and income inequality", *The American Economic Review*, 45(1), pp. 1-28.

Lakner, C. and Milanovic, B. (2016). "Global income distribution. From the fall of the Berlin wall to the great recession", *World Bank Economic Review*, 30(2), pp. 203-232.

Lane, P. and Milesi-Ferretti, G.M. (2011). "The cross-country incidence of the global crisis", *IMF Economic Review*, 59(1), pp. 77-110.

Lundberg, M. and Squire, L. (2003). "The simultaneous evolution of growth and inequality", *Economic Journal*, 113(487), pp. 326-344.

Matsaganis, M. and Leventi, C. (2014). "Poverty and inequality during the great recession in Greece", *Political Studies Review*, 12(2), pp. 209-223.

Mdingi, K. and Ho, S.-Y. (2021). "Literature review on income inequality and economic growth", *MethodsX*, 8(1), pp. 1-12.

Mitrakos, T. (2014). "Inequality, poverty and social welfare in Greece: Distributional effects of austerity", Working Paper 174, Bank of Greece.

Neumayer, E. (2003). "Good policy can lower violent crime: evidence from a cross-national panel of homicide rates, 1980-97", *Journal of Peace Research*, 40(6), pp. 619-640.

Norton, I. and Ariely, D. (2011). "Building a better America - One wealth quintile at a time", *Perspectives on Psychological Science*, 6, pp. 9-12.

Okun, A. (1975). *Equality and Efficiency: The big tradeoff*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Panori, A. and Psycharis, Y. (2018). "The impact of the economic crisis on poverty and welfare in Athens", *Region et Developpement*, 48, pp. 23-40.

Partridge, M. (2005). "Does income distribution affect US State economic growth?", *Journal of Regional Science*, 45(2), pp. 363-394.

Patten, E. (2016). *Racial, gender wage gaps persist in U.S. despite some progress*, Washington: Pew Research Center.

Peterson, E. (2017). "Is economic inequality really a problem? A review of the arguments", *Social Sciences, MDPI*, 6(4), pp. 1-25.

Petrakos, G., Rodríguez-Pose, A. and Rovolis, A. (2003). "Growth, integration and regional inequalities in Europe", Research papers in environment and spatial analysis, 81, Department of Geography and Environment, London School of Economics.

Petrakos, G. and Saratsis, I. (2000). "Regional inequalities in Greece", *Papers in Regional Science*, 79(1), pp. 57-74.

Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Piketty, T. (2020). *Capital and ideology*, Cambridge: Harvard University Press.

Pritchett, L. and Summers, L. (1997). "Wealthier is healthier", *The Journal of Human Resources*, 31(4), pp. 841-868.

Ravallion, M. (2014). "Are the world's poorest being left behind?", NBER Working Paper 20791, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

Rodríguez-Pose, A. and Tselios, V. (2008). "Inequalities in income and education and regional economic growth in Western Europe", *Annals of Regional Science*, 44, pp. 349-375.

Rose, A. and Spiegel, M. (2010). "Cross-country causes and consequences of the crisis: An update", Working Paper 16243, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

Salverda, W., Nolan, B., Checchi, D., Marx, I., McKnight, A., Tóth, I.G. and van de Werfhorst, H. (2014). *Changing inequalities in rich countries: Analytical and comparative perspectives*, Oxford: Oxford University Press.

Sanfey, P. and Teksoz, U. (2005). "Does transition make you happy?", Working Paper No. 91, European Bank for Reconstruction and Development, London.

Schwarze, J. and Harpfer, M. (2007). "Are people inequality averse, and do they prefer redistribution by the state? Evidence from German longitudinal data on life satisfaction", *Journal of Socio-Economics*, 36(2), pp. 233-249.

Sen, A. (1976). "Poverty: An ordinal approach to measurement", *Econometrica*, 44, pp. 219-231.

Singh-Manoux, A., Adler, E. and Marmot, G. (2003). "Subjective social status: Its determinants and its association with measures of ill-health in the Whitehall II study", *Social Science and Medicine*, 56, pp. 1321-1333.

Stiglitz, J. (2009). "The global crisis, social protection and jobs", *International Labour Review*, 148(1-2), pp. 1-13.

Stiglitz, J. (2013). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*, New York: W.W. Norton and Company.

UNESCO (2012). *International standard classification of education*, Canada: UNESCO Institute for Statistics.

United Nations (2018). *Disability and development report: Realizing the sustainable development goals by, for and with persons with disabilities*, New York: United Nations publication.

United Nations (2020). *Inequality in a rapidly changing world*, New York: United Nations Publication.

Wagstaff, A. and van Doorslaer, E. (2000). "Income inequality and health: What does the literature tell us?", *Annual Review of Public Health*, 21, pp. 543-567.

Welch, F. (1999). "In defense of inequality", *American Economic Review*, 89(2), pp. 1-17.

Wilkinson, R. and Pickett, K. (2009). *The spirit level, why more equal societies almost always do better*, London: Allen Lane.

World Bank (2022). *Global economic prospects*, Washington, DC.

World Bank Open Data, https://data.worldbank.org

World Inequality Lab (2022). *World inequality report*, Paris.

Αργείτης, Γ. (2018). *Η επόμενη φάση της κρίσης στην Ελλάδα*, Κείμενο Πολιτικής 17, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Γιαννίτσης, Τ. και Ζωγραφάκης, Σ. (2016). *Ανισότητες, φτώχεια, οικονομικές ανατροπές στα χρόνια της κρίσης*, Αθήνα: Πόλις.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), https://www.statistics.gr

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2020). *Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών έτους 2019* (Δελτίο Τύπου), https://www.statistics.gr

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2021). *Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών έτους 2020* (Δελτίο Τύπου), https://www.statistics.gr

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2022). *Δείκτης μισθολογικού κόστους* (Δελτίο Τύπου), https://www.statistics.gr

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017α). *Αντιμετώπιση ανισοτήτων. θεματικό ενημερωτικό δελτίο για το ευρωπαϊκό εξάμηνο*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_el.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017β). *Κοινωνική ένταξη. θεματικό ενημερωτικό δελτίο για το ευρωπαϊκό εξάμηνο*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ file_import/european-semester_thematic-factsheet_social_inclusion_el.pdf

Κετσετζοπούλου, Μ. (2019). *Οικονομική ανισότητα, φτώχεια και επίπεδο διαβίωσης στα χρόνια της κρίσης στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Κοσμά, Θ., Παπαπέτρου, Ε., Παύλου, Γ., Τσόχατζη, Χ. και Ζιούτου, Π. (2017). «Προσαρμογή της αγοράς εργασίας και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης: Ευρήματα από την τρίτη έρευνα πεδίου για την ανάλυση της δυναμικής των μισθών», *Οικονομικό Δελτίο Τράπεζας της Ελλάδος*, 45, σελ. 55-72.

Ματσαγγάνης, Μ. και Καρακίτσιος, Α. (2020). *Η μισθολογική κινητικότητα στην Ελλάδα (2008-2014)*, Μελέτη 51, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Ματσαγγάνης, Μ. και Λεβέντη, Χ. (2017). «Πώς αντιμετωπίζει τη φτώχεια το ελληνικό κράτος», *διαNEOσις*, https://www.dianeosis.org/2017/12/antimetopisi-tis-ftoxeias-kai-kratiki-politiki/

Μηλιός Γ. (2010). "Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο Αιώνα", στο Μωυσίδης, Α. και Σακελλαρόπουλος, Σ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19ο και 20ό αιώνα: Εισαγωγή στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Τόπος.

Μητράκος, Θ. (2018). «Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης», *Κοινωνική Πολιτική*, 9, σελ. 7-24.

Μισσός, Β. (2021). *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και στην ΕΕ*, Έκθεση 82, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Μιχοπούλου, Σ. (2020). *Απασχόληση, διανομή εισοδήματος και βιώσιμο υπόδειγμα ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς*, Μελέτη 58, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπαδημητρίου, Δ., Πιέρρος, Χ., Ροδουσάκης, Ν. και Zezza, G. (2021). *Στρατηγική ανάλυση. Επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας;*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ και Levy Economics Institute of Bard College.

Παπαθεοδώρου, Χ. και Μισσός, Β. (2013). *Ανισότητα, φτώχεια και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Επιστημονική Έκθεση 9, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπαθεοδώρου, Χ., Μισσός, Β. και Παπαναστασίου, Σ. (2020). *Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα*, Επιστημονική Έκθεση 13, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπαθεοδώρου, Χ., Μισσός, Β. και Παπαναστασίου, Σ. (2021). *Μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στα εισοδήματα και τις συνθήκες διαβίωσης των μικρών επιχειρηματιών και αυτοαπασχολουμένων: νέες μορφές ανισοτήτων, κίνδυνος φτώχειας και ο ρόλος του κοινωνικού κράτους*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων ΓΣΕΒΕΕ.

Πετράκος, Γ. και Τσουκαλάς, Δ. (1999). «Μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: μια εμπειρική διερεύνηση», στο Οικονόμου, Δ. και Πετράκος, Γ. (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg.

Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2004). *Περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική.

Πιέρρος, Χ. (2020). *Δημιούργησαν τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής συνθήκες βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης; Μια συγκριτική ανάλυση*, Μελέτη 56, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Πολύζος, Σ. (2011). *Περιφερειακή ανάπτυξη*, Αθήνα: Κριτική.

Υπουργείο Οικονομικών (2011). *Μεσοπρόθεσμο πλαίσιο δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015*, Αθήνα.

Υπουργείο Οικονομικών (2012). *Μεσοπρόθεσμο πλαίσιο δημοσιονομικής στρατηγικής 2013-2016*, Αθήνα.

Χαρδούβελης, Γ.Α. (2011). "Η ελληνική και ευρωπαϊκή κρίση και η νέα αρχιτεκτονική της ευρωζώνης", *Οικονομία και Αγορές*, 6(2), σελ. 1-15.

Ψυχάρης, Ι., Καλλιώρας Δ., Αρτελάρης, Π., Τσιάπα, Μ., Πανταζής, Π., Ροβολής, Α. και Ψαθά, Ε. (2011). *Μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην οικονομία των περιφερειών της Ελλάδας*, Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας.

ISBN: 978-618-5668-65-5

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΥΔ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ»

ΕΠΑνΕΚ 2014–2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης